

**ВИПУСК
1/2010**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

1, 2010

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2010

УДК 33+34+35+71/72

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2010. – № 1. – 122 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2010. – № 1. – 122 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського
університету права імені Короля Данила Галицького.
(протокол № 7/10 від 11.03.2010 р.)**

**Свідectво про державну реєстрацію:
Серія ІФ 580-42-пр від 28.09.2007 р.**

Мова видання українська.

**За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.**

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

**При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на
дане видання є обов'язковим.**

У віснику вміщено наукові статті з теоретичних і прикладних проблем економіки, теорії, історії права, національної та світової юридичної науки, а також історії, теорії і практики політології, філософії, психології, проблем освітньої діяльності та методики викладання, мовознавства, архітектури і будівництва, які підготовлені професорсько-викладацьким складом, науковими співробітниками, аспірантами, пошуковцями.

The herald contains some scientific articles in the theoretical and applied problems of economics, theory, law history, national and world juridical science and also history theory and politology practice, philosophy, psychology, problems of educative activity and methods of teaching, linguistics, architecture and building, reviews prepared by the tutors and professors scientific workers, post-graduates.

Редакційна колегія:

Луцький І.М., кандидат юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор права, доктор філософії, доктор канонічного права, відмінник освіти України, адвокат – **голова редколегії**;

Манів З.О., кандидат економічних наук, професор університету, академік Української академії наук, відмінник освіти України, заслужений економіст України – *заступник голови редколегії*;

Васильєв О.В., доктор економічних наук, старший науковий співробітник, почесний член Академії економічних наук і підприємницької діяльності РФ – *заступник голови редколегії*;

Щурик М.В., доктор економічних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Рябошапко Л.І., доктор юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Федик Л.Б., кандидат історичних наук, доцент університету – **відповідальний секретар**.

Члени редколегії:

Бервено С. М., д.ю.н., проф.;
Васильєва В. А., д.ю.н., проф.;
Грищук В. К., д.ю.н., проф.;
Колб О. Г., д.ю.н., проф.;
Костицький М. В., д.ю.н., проф.,
акад. АПрН, член-кор. АПНУ;
Крамюк П. М., д.ю.н., проф.;
Мудрий С. Г., д.ю.н., проф.;
Нор В. Т., д.ю.н., проф., акад. АПрН;
Фурса С. Я., д.ю.н., проф.;
Алексєєв І. В., д.е.н., проф.;
Березівський П. С., д.е.н., проф.;
Брич В. Я., д.е.н., проф., акад. АЕН;
Гуцуляк Г. С., д.е.н., проф.;
Литвин Б. М., д.е.н., проф.;
Швець В. Г., д.е.н., проф.;
Габрель М. М., д.т.н., проф. архітектури;
Лівінський О. М., д.т.н., проф.;
Мельник П. І., д.т.н., проф.;
Онїпко О. Ф., д.т.н., акад. УАН;
Клименко А. О., д.мед.н., проф.;
Бошицький Ю. Л., к.ю.н., проф.;
Горун О. В., к.ю.н., доц.;
Іванчук М. В., к.ю.н., доц.;
Зьолка В. В., к.ю.н., доц.;
Кафарський В. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Книш В. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Ливинець В. П., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;

Наливайко В. С., к.ю.н., доц.;
Мацькевич М. М., к.ю.н., доц.,
заслужений юрист України;
Мельник П. В., к.ю.н., доц.;
Саїв С. С., к.ю.н., доц.;
Турчак І. О., к.ю.н., доц. ун-ту;
Усенко І. Б., к.ю.н., проф.,
заслужений юрист України;
Федик Є. І., к.ю.н., проф. ун-ту;
Федик С. І., к.ю.н., доц.;
Шевчук І. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Янош К. Ф., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Данюк В. М., к.е.н., проф.;
Мазур І. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Надворняк Я. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Перович Д. М., к.е.н., проф. ун-ту;
Петрик М. Д., к.е.н., доц. ун-ту;
Дідик В. Ю., к.ф.-м.н., доц.;
Цідило І. В., к.ф.-м.н., проф. ун-ту;
Гуменюк Т. І. к.і.н., доц. ун-ту,
д-р філософії;
Шпільчак В. А., к.пед.н., доц.;
Лукач У. Р., к.політ.н., доц. ун-ту;
Матейко Н. М., к.психол.н., доц.
Цимбрикевич Й. С., к.філос.н.,
доц. ун-ту;
Яцук Н. Є., к.філос.н., доц. ун-ту.

ЗМІСТ

ПРАВО

Луцький І. М. Філософсько-правові аспекти становлення демократії та громадянського суспільства в Україні.....	8
Луцький А. І. Правовий нігілізм в умовах формування Української правової держави	16
Луцький М. І. Європейські стандарти у галузі прав людини: сучасний стан та перспективи розвитку українського законодавства.....	20
Сашак Я. М. Теоретико-методологічні підходи до розуміння зла.....	26
Черничук Я. В. Легітимність діяльності колекторських фірм у контексті захисту прав людини.....	33
Лукач У. Р., Пірус А.-М. Державно-правовий вектор зовнішньополітичного курсу США на сучасному етапі.....	38

ЕКОНОМІКА

Коровчук Ю. І. Теорія єдиної електронної валюти як альтернативного елементу сучасного монетаризму.....	47
Іщенко Н. Б. Бухгалтерський облік у будівництві.....	53

АРХІТЕКТУРА ТА БУДІВНИЦТВО

Шпільчак В. А., Ярема Л. М. Творчість архітекторів І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського в контексті розвитку архітектури Івано-Франківська і Прикарпаття 1960 – 1970 років.....	63
Гілязова Н. М. Значення рисунку в архітектурній творчості: методи та засоби.....	71
Остафійчук Р. М. Збереження архітектурної спадщини України шляхом застосування новітніх комп'ютерних технологій.....	75

ПОЛІТОЛОГІЯ

Лешишин Р. С. Антидержавна діяльність на Прикарпатті доби ЗУНР у висвітленні української преси краю (1918 – 1919 рр.).....	83
Федик Л. Б. Спільна національна ідентичність як передумова соборності українських земель.....	91

ФІЛОСОФІЯ

Цимбрикевич Й. С. Взаємовплив людини, людських якостей і суспільства.....	97

ПСИХОЛОГІЯ

Ішук О. Ю. Дослідження задатків і здібностей як психофізіологічної основи обдарованості (історичний аспект).....	103

ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Сашак Н. І. Складники педагогічної майстерності викладача.....	108

НАРИСИ, ОГЛЯДИ, КОМЕНТАРІ

Маноха О. Є. Системний аналіз у філософії права.....	114
Костицька М. М. Судове доказування як пізнання.....	116

CONTENTS

LAW

Lutskiy I. M. Philosophical-legal aspects of becoming of democracy and civil society in Ukraine.....	8
Lutskiy A. I. Legal nihilism in conditions of formation Ukrainian legal state	16
Lutskiy M. I. European standards in the sphere of human rights contemporary state and perspective development of the Ukrainian legislation.....	20
Sashchak Y. M. Theoretico-Methodological Approaches in Understanding of Evil.....	26
Chernychuk Ya. V. Legality of Collect Firms' activity in the context of human rights protection.....	33
Lukach U. R., Pirus A.-M. U.S. foreign course State and Legal vector at the present stage.....	38

ECONOMY

Korovchuk Y. I. Theory of single electronic currency as alternative element of modern monetarism.....	47
Ischenko N. B. Accounting in building.....	53

ARCHITECTURE AND BUILDING

Shpilchak V. A. Yarema L. M. Creativity architects I. Bodnaruka, I. Hryniva, V. Lukomskoho in the context of architecture Ivano-Frankivska and Precarpathian region of the 1960`s–1970`s.....	63
Hilyazova N. M. Picture's importance in architectural creativity: methods and means.....	71
Ostafiychuk R. M. Conservation of architectural heritage Ukraine through the use of novel Computer Technology.....	75

POLITICAL SCIENCE

Leshchyshyn R. S. Antistate activity on Precarpathia of the WUPR days in illumination of the Ukrainian press of region (1918 – 1919).....	83
Fedyk L. B. General national identity as pre-condition of cathedral of Ukrainian earths.....	91

PHILOSOPHY

Tsymbrykevych Y. S. Interaction of a Person, Persons' qualities and Society.....	97

PSYCHOLOGY

Ishchuk O. V. Research of Capabilities and abilities as psychophysiological basis of gift (historical aspect).....	103

PROBLEMS OF EDUCATIONAL ACTIVITY AND METHODS OF TEACHING

Sashchak N. I. The components of the Teacher's Pedagogical Trade.....	108

ESSAYS, SURVEYS, COMMENTARIES

Manoha O. Ye. Systematical analysis in legal philosophy.....	114
Kostytska M. M. Court evidence as cognition.....	116

Вимоги
до матеріалів, що подаються для опублікування в журналі
«Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького»

1. Загальні вимоги до змісту статті

Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана автором, відповідати тематичному спрямуванню журналу та містити, відповідно до вимог постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України» такі необхідні елементи (виділені як рубрики або позначені словами в тексті напівжирним курсивом):

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, де започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- *виділення невирішених раніше частин загальної проблеми*, котрим присвячена стаття;
- *формулювання цілей статті* (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів*;
- *висновки* з даного дослідження, *перспективи подальших розробок* у даному напрямку.

2. Основні структурні елементи статті розміщуються в такій послідовності:

- індекс УДК (шрифт напівжирний, вирівнювання за лівим краєм);
- інформація про автора(ів) статті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора статті (без скорочень)), курсивом, вирівнювання за правим краєм);
- назва статті (усі літери великі, шрифт напівжирний, вирівнювання за центром);
- (з абзацу) анотація українською мовою (5 – 6 рядків) (шрифт *Times New Roman*, курсив, 14 пт);
- (з абзацу) ключові слова: подаються у називному відмінку, загальна їх кількість – не менше трьох і не більше десяти (*шрифт курсив*);
- текст статті;
- підзаголовок «**Список використаних джерел**» (шрифт напівжирний, вирівнювання за центром);
- список літератури (розташований в алфавітному порядку і пронумерований). Бібліографічний опис літературних джерел здійснюється відповідно до стандартів ГОСТ 7.1–84, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93 (див.: Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5. – С. 26 – 30);
- анотація російською та англійською мовами: з абзацного відступу прізвище, ініціали автора, назва статті (виділити напівжирним курсивом); текст анотації (з абзацу); ключові слова (з абзацу);

3. Технічні вимоги до оформлення матеріалів наукових досліджень.

Стаття має бути набрана у **форматі редактора Microsoft Word** (версія 6 і вище).

Обсяг статті (разом з анотаціями, списком використаних джерел, таблицями, схемами тощо) має бути в межах 0,3 – 0,5 авторського аркуша (від 12 000 до 20 000 знаків, 7 – 12 сторінок).

Текст статті має бути набраний шрифтом *Times New Roman*, 14 кеглем через 1,5 інтервал; верхнє і нижнє поле – 2 см, ліве – 2,5 см, праве – 1,5 см; абзац – 1,25 см.

Посилання на використану літературу та джерела у тексті зазначаються в кінці речення у квадратних дужках, наприклад: [1, с. 33].

Рисунки та графіки у статтю вставляють у відповідному форматі (*jpeg, bmp, tif, gif*) з роздільною здатністю не менше, ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і

нумерують (якщо їх більше, ніж один), під рисунком у центрі тексту – шрифтом розміру 12, накреслення *курсив (Italic)*. Усі об'єкти в простих рисунках, зроблених у форматі Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і / або тексту в рамках, рисунків, розташованих поверх / за текстом тощо, тобто текст повинен формуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення у *тексті*. Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (*CorelDraw, PhotoShop* та ін.).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі Word. Основний кегль таблиці – 11, заголовок – 12. Заголовки таблиць – відцентровано стосовно сторінки, накреслення пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше, ніж одна) – за правим краєм сторінки.

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 3.0 (4.0)*, вирівнювання за центром, нумерування у круглих дужках з правого краю. Шрифт (за визначенням Word): звичайний – 14 пт, великий індекс – 9 пт, малий індекс – 6 пт, великий символ – 14 пт, малий символ – 10 пт.

4. Вимоги щодо подання.

- паперовий варіант, підписаний, із проставленням дати виконання роботи автором на першій сторінці біля прізвища (у 2 примірниках);
- електронний варіант (файл на дискеті 3,5 дюйма або CD-диску). Файл статті повинен мати таку назву (англ. мовою): Прізвище (автора статті англ. мовою) Stat. Наприклад: Karpenko_Stat;
- інформаційну довідку із зазначенням таких даних про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, наукова спеціальність, місце роботи і посада, поштова адреса (включаючи індекс), контактний телефон;
- для аспірантів і здобувачів – рекомендацію наукового керівника чи рецензію особи, яка має науковий ступінь за спеціальністю, що відповідає предмету дослідження, та / або витяг із протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) з рекомендацією статті до друку;

Матеріали, що не відповідають вказаним вимогам, редакцією не розглядатимуться.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Передрук матеріалів журналу можливий тільки з дозволу автора та редакції.

Науково-популярне видання

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2010. – № 1. – 122 с.

Відповідальний редактор – **В.Б. Скоморовський**

Редактори – **З.О. Манів,**
О.В. Васильєв,
Л.І. Рябошапко

Відповідальний секретар – **Л.Б. Федик**

Макетування і дизайн – **В.А. Тхорик**

Коректор – **О.В. Понич**

Комп'ютерна правка – **Т.М. Шулятицька**
Г.В. Януш

Підписано до друку 09.04.2010 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 15,2. Тираж 300. Зам. 187

Редакційно-видавничий відділ
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45

ПРАВО

УДК 340.12:321.7(477)

Луцький Іван Михайлович,
кандидат юридичних наук, професор,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті автор розглядає проблеми утвердження демократії та становлення громадянського суспільства в Україні через призму філософської та правової методології. Із точки зору філософії права окрему увагу приділено співвідношенню громадянського й національного патріотизму.

Ключові слова: демократія, демократизація, громадянське суспільство, реформа політичного устрою, громадянський патріотизм, національний патріотизм.

Постановка проблеми. Становлення демократично-правової держави і громадянського суспільства в Україні супроводжується підвищеною криміналізацією всіх сфер життя, посиленням безробіття, поглибленням бідності, знеціненням моральності та зростаючою недовірою до влади. Водночас треба визнати, що Конституція України 1996 р. юридично закріпила демократичну норму суверенітету народу (ст. 5), рівність громадян перед законом (ст. 24). Крім того, ст. 3 Конституції України дає юридичне визнання пріоритетності прав та свобод громадян щодо держави. Правове визнання юридичного статусу народу як єдиного носія, джерела влади є гарантією розбудови громадянського суспільства.

Як бачимо, правові норми Основного Закону України дають підставу твердити, що юридичні засади становлення соціальної правової демократичної держави, ринкової економіки й громадянського суспільства є достатніми. Проблема полягає в тому, що декларовані Конституцією демократично-правові норми існують значною мірою лише де-юре, а фактичний стан справ характеризується гострим драматизмом, йому притаманні, по-перше, наявна корупція, підкуп, продажність службових осіб, державних структур, по-друге, відчуження «слуг народу» від самого народу [12, с. 263].

Історичний вибір українським суспільством демократії, правової держави, ринкової економіки й громадянського суспільства потребує сучасного філософсько-правового осмислення суперечливих процесів, що відбуваються, та об'єктивного аналізу причин, які породжують деструктивні суспільно-політичні, економічні явища, їх взаємозв'язок з інтересами суб'єктів державотворення. Важливість дослідження цієї проблеми є **актуальною** для філософії права, оскільки реальна можливість виходу українського суспільства з глибокої та затяжної кризи залежить від теоретичного аналізу основних

детермінант, що породжують і відтворюють кризові явища. Серед цього кола проблем ключовим є новий концептуальний філософсько-правовий аналіз, а також визначення громадянського, політичного і владно-державного потенціалу, його спрямованості на утвердження верховенства права, соціальної справедливості, розвиненої духовності. Без названих чинників побудова демократичної держави й громадянського суспільства майже неможлива. Тому потреба у продовженні досліджень проблеми становлення правової демократичної держави та громадянського суспільства з урахуванням здобутків як вітчизняних науковців, так і зарубіжного досвіду, очевидна.

Аналіз останніх досліджень. Проблема філософського пізнання нових, сучасних принципів державотворення, громадянського суспільства дістала своє відображення у роботах зарубіжних філософів П. Асснера, І. Дугласа. Над нею працюють вітчизняні вчені – О. Дергачов, О. Білий, Є. Бистрицький [1], А. Білоусов, І. Буракова, О. Забужко, М. Костицький, С. Макєєв, В. Полохало, Р. Шпорлюк.

Метою цієї статті є спроба концептуального обґрунтування, теоретико-методологічного осмислення трансформаційних змін у суспільній свідомості, визначення спрямованості основних тенденцій та виокремлення ключових світоглядних орієнтацій, установок, поглядів, ідей. Згідно з поставленою метою, є потреба вирішити такі основні **завдання:**

- здійснити теоретичний аналіз особливостей існуючої суспільної свідомості в контексті правових, економічних та політичних реформ;
- дати філософсько-правову оцінку світоглядно-ціннісних пріоритетів різних соціальних груп, визначити основні фактори, які їх зумовлюють.

Об'єктом і предметом дослідження є сучасне українське суспільство з його світоглядно-ціннісними орієнтаціями та ідеалами.

Спробуємо вирізнити в суспільній свідомості найбільш значущі точки зору, аспекти, світовідчуття, світоглядні орієнтації, які впливають на загальний рух світорозуміння. Якщо громадянин України відчуває себе громадянською особистістю, то це значною мірою залежить від інших реформаційних явищ, які були закладені в перебудовчому, а згодом – розбудовчому періодах.

Важливо зауважити, що на всьому проміжку часу, який Н. Тарасенко іменує «перебудовчо-розбудовчим» періодом, політико-правові та соціально-економічні реформи справили великий вплив у сферах суспільного буття, суспільної свідомості. Щодо розбудовчого періоду, то слід наголосити, що наміри М. Горбачова та його близького оточення перетворити юрбу людей, або «трудящі маси» з тоталітарним вождівським мисленням, у демократично свідомих громадян давали можливість новоявленим партійним керівникам наблизитися до народного самопочуття, заручитися його підтримкою. Задум реформувати всі сфери життя на тлі тоталітарного марксистсько-ленінського світогляду, здійснити перехід до демократично-правової держави й громадянського суспільства був однією з нездійснених мрій.

Демократизація в перебудовний період була ідеєю перспективи, не надто віддаленої від ідеологічного спекулятивного дискурсу, який приховує у собі певний скептицизм. Це відповідало духу дисидентських рухів, які поєднували ідею демократії з правами окремих громадян / націй на свої суверенітети. У такий спосіб помітно змінювалися акценти в ідеології перебудови.

Деградація політики і політиків у сучасній Україні полягає в тому, що її публічність виражається не у термінах об'єктивної реальності, а в надії на майбутній стрибок, раптові економічні, соціальні, політичні перетворення, які мають забезпечити високий рівень життя. Саме з огляду на зазначену закономірність, політика в сучасному

українському суспільстві постає утопічним сподіванням. Історія передвиборних політичних баталій показує, що пропаговані політичними лідерами обіцянки виборцям (громадянам України) спрямовані на забезпечення входження до влади. Та для практичної реалізації названі обіцянки здебільшого є мертвонародженими. До базових складників української публічної політики Є. Бистрицький відносить «містично-сакральне дійство», «стійкий ірраціональний елемент». У політиці, пише він, «інтимні порухи душі вирішують долю держави і громадян» [1, с. 76].

Недостатня філософсько-правова обґрунтованість принципово нової новаційної ідеї, яку політики втілюють у правових нормах реформування економіки, будучи неминучою ознакою вольової маніфестації влади, перетворюється на штучну перешкоду для свого подальшого поширення й розвитку. Очікувані результати дії деяких законів, спрямованих на формування ринкової економіки, громадянського суспільства, як правило, містять можливість зміцнення «тіньової економіки». Дослідники права стверджують, що в Україні створюється багато перехідних, диверсифікованих між собою юридичних норм, ефективність впливу яких малопередбачувана за умов одночасно високого рівня тіньового сектору, який здебільшого діє за кримінальними принципами [4, с. 9].

Нехтування саморозвитком громадянського суспільства, створенням реально діючого правового механізму суверенізації особи є передумовою становлення тіньової економіки, корумпованої влади, тіньової політики. Філософсько-правове бачення вирішення проблеми ґрунтується на ідеї розширення суб'єктивної свободи та рівноправності кожного громадянина. Як вважає В. Селіванов, «соціальні “правила гри”, зокрема законодавче поле, що встановлюється сучасною державою, покликані стримувати конкурентні, іноді деструктивні прагнення в межах збереження цілісності суспільства, організації взаємодії індивідуального і суспільного, приватного і публічного факторів» [10, с. 37]. За всієї незаперечності політичних аргументів щодо формування демократичної правової держави, громадянського суспільства, ринкової економіки, кожен із них вартий, на наш погляд, ретельного філософського правового осмислення. Маємо брати до уваги й те, що співіснування трьох згаданих елементів забезпечується досягненням загальноцивілізаційності через духовний саморозвиток особистісного начала, як у його індивідуально-громадянських, так і в суспільно-громадських виявах.

Тож на особливу увагу заслуговує політика взаємоузгодження прав особи, суспільства й держави. «Держава, – писав К. Поппер, – повинна існувати для людської особистості – на благо вільних її громадян і їхнього вільного суспільного життя, тобто заради вільного суспільства, а не навпаки» [5, с. 186]. У сучасних філософсько-правових засадах розбудови демократії в Україні переважають державоцентристські конструкти зі зростаючим потенціалом збільшення бюрократичного начала в загрозливих для особистої свободи формах. Цей феномен є традиційним збереженням тоталітарної системи державної влади СРСР. Періоди радянського компартійного тоталітаризму, перебудовчорозбудовчого неототалітаризму виробили політичну культуру нехтування особистістю. Тому для забезпечення послідовності демократичного правового прогресу в Україні потрібно знаходити і встановлювати оптимальні співвідношення між різними структурними ланками – приватним правом в економіці, громадянським правом, політичним правом тощо.

Філософсько-правова проблема приватизації в сучасній Україні має два аспекти. По-перше, формування законодавчих актів, які б забезпечили прозорість, економічну доцільність відносин «власник – економічний агент». У сучасній економіці податковий тягар, бюрократизм, тиск влади на підприємництво, корупція є свідченням

деструктивності, а не гармонії взаємозв'язків «власник – держава». По-друге, дезорганізованого характеру набирає поєднання промисловості із сільським господарством. Відсутність правової урегульованості функціонування зазначених сфер суспільного життя зумовлює гіпертрофовані, спотворені форми особистісного економічного, громадянського, політичного самоствердження. Нині потрібно цивілізовано позбавити економіку її тіньового сектору, тісно пов'язаної з ним корупції. В. Якушик визначає *корупцію* через «підкуп і продажність службових осіб» та доводить, що вона є свідченням «відчуженням “слуг народу” від самого народу» [12, с. 163]. Оскільки зникає віра в національно-демократичну державу, нівелюється також сприйняття сенсу приватної власності як основи ринкової економіки й задекларованої свободи.

У сучасному суспільстві значною мірою знецінено філософсько-правовий аспект розбудови української державності, розвиненої економіки, а моральна криза викликає сумніви щодо доцільності перетворень. Разом із тим постає дилема: чи продовжувати розвивати реформи на основі попереднього напрямку – адже витрачено багато зусиль і є вже певні позитивні наслідки, чи «згорнути» їх, перегрупувати політичні сили та зосередитися на пошуку нових напрямів проведення структурних реформ у всіх сферах життя? Розв'язання такої проблеми деякі політики вбачають у реформуванні структури влади, зміні президентської форми правління на парламентсько-президентську.

Ідеологи реформування політичної системи в Україні не обмежуються створенням «райдужних» моделей майбутнього політичного устрою, завдяки якому нібито вдасться розв'язати внутрішні проблеми. Вони бажане видають за дійсне. Новітні автори «перебудови» політичної системи не враховують того, що залучення широких верств до обговорення проекту доповнень до Конституції України в умовах, коли суспільна свідомість, суспільна психологія перебувають у «стані образи на владу», «відчуття глибокої безвиході», є профанацією громадської думки. У багатовимірній картині суспільної свідомості так звана політична дискусія громадян стосовно проекту зміни президентської форми правління на парламентсько-президентську виступає заручницею тіньової політики.

Провідний експерт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Разумкова Юрій Якименко, осмислюючи особливості філософсько-правового світовідчуття українського суспільства останніх десяти років у статті «Громадська активність в Україні: чи приречені мати те, що маємо?», дійшов висновку про законсервовану позицію образи на владу, незалежно від посад і персоналій, стан відчуження народу від політики [6, с. 1]. Із цього випливає, що за наявної тенденції недовіри народу до влади нові політичні парадигми реформ, які мають принципове значення, сприятимуть утопічним сподіванням відшукати обнадійливу форму політичного устрою.

Після пережитої драми реформування економіки, спаду виробництва, посилення бідності й морального занепаду людей, запропонована реформа політичного устрою стане останньою надією та може дістати «схвалення» громадської думки. На сьогодні стає зрозумілим: трансформація існуючої владної структури – справді суспільна потреба, але її легітимація може бути реальною лише за наявності розвинутих інституцій громадянського суспільства, правової демократії, за умов громадянсько-політичного лібералізму, загальноцивілізаційної духовності. Маємо також враховувати: співіснування виборних / адміністративно призначених ієрархічних структур влади спричиняє спотворення двопалатного парламенту. Цим значною мірою зумовлена особлива

складність пошуків шляхів політичної злагоди партій та громадських рухів у стратегії і тактиці реформування інститутів Президента й Верховної Ради України.

Саме через юридичне закріплене право Президента України призначати голів районних, міських, обласних адміністрацій політичний тоталітаризм стає всепроникним, незнищуваним. Адміністративна ієрархічна система влади, очолювана Президентом, є найпершою причиною масового знеособлення громадян, спотворення ідеї правової демократичної держави, громадянського суспільства. Чи не цією обставиною пояснюється пріоритет державної влади, її можновладців над правами особи і громадянина правами будь-яких громадянських об'єднань? Чи не є це причиною того, що правоохоронці грубо порушують права громадян, особливо тих, хто перебуває під слідством? Водночас із формальним визначенням юридичної конституційної норми про суверенність особи в реальних правовідносинах акценти зміщуються у бік державної служби.

Осмислюючи особливості маргіналізації філософсько-правового світовідчуття в сучасному українському суспільстві, доречно взяти до уваги той незаперечний факт, що воно позбавлене вкоріненості в національну культуру, духовність. Адже українській світоглядній традиції органічно чужий гіперактивізм, натомість тут переважає потреба жити в злагоді зі світом – природою, людьми [2, с. 569]. Загалом традиційну національну культуру, органічно притаманну їй духовність характеризують цілісність, єдність, систематичність, субординаційність цінностей. Оскільки українська національна культура сплундрована експансією іншоетнічних культур і держав, то ми лише тепер дістаємо можливість відродити гуманістичне й високоморальне соціокультурне середовище як надійну основу демократизації суспільного життя, становлення громадянського суспільства.

Духовність нації є похідною від збереженої традиційної міри народу та її вдосконаленням на основі гуманізму, просвітництва. У гегелівській концепції філософії права політичну тему держави організує «моральний універсум», тобто об'єктивний дух, який входить у свої «права» [3, с. 54, 59]. Держава, згідно з філософсько-правовими поглядами Гегеля, повинна забезпечити єдність ідеї права, моральності, наявного буттєвого принципу. Це загальний принцип становлення правової держави, громадянського суспільства, що визначає динаміку його саморозвитку. У правових відносинах виражається певна конфігурація духовних відносин і моральності, що складаються між різними соціальними верствами суспільного організму.

У сучасній філософсько-правовій світоглядній позиції політичних лідерів, попри всі суттєві відмінності, властиві лівим, правим, центристам, спільною лишається думка, що в об'єктивному розгортанні демократії та права не міститься ніяких гарантій для здійснення юридичної відповідальності державних мужів за ті політико-правові акти, які призвели до погіршення життя людей, зумовили розкрадання народного майна у великих розмірах або привласнення його з використанням службового становища. М. Косів, народний депутат України, аналізуючи вказане питання стверджує, що негативні наслідки проведення реформ у незалежній Україні триватимуть доти, доки не будуть названі особи, відповідальні за стан справ в Україні: неможливо знайти відповідь на питання «що робити?», не знайшовши відповідь на питання «хто винен?» [7, с. 1].

Згідно з сучасною філософією права, треба, по-перше, жити у сфері можливостей, визначених чинним законодавством, по-друге, чітко окреслити юридичну відповідальність за політико-правові рішення посадових осіб, що є відповіддю на питання «хто винен?». Ідеться про стратегію формування, функціонування і розвитку такої системи права, яка б гармонійно забезпечувала взаємодію об'єктивно наявних у

суспільстві як приватних, так і публічних потреб та інтересів особи, суспільства, держави, їх взаємну відповідальність [9, с. 17].

Зрозуміло, виникає питання: чи є соціально-економічні, соціально-культурні втрати показником прогресу правових реформ в Україні, чи сприяють вони розвитку свободи підприємницької діяльності та поліпшенню добробуту людей, чи призводять до занепаду економіки, соціально-культурної сфери? Відомий соціальний філософ П. Сорокін цю проблему теоретично обґрунтував так: не можна вважати прогресом будь-який політико-правовий акт, якщо він прямо чи опосередковано викликає зменшення щастя і збільшення страждань [11, с. 510].

На основі згаданої філософської парадигми не доцільно однозначно стверджувати, що запропоновані, впроваджені в практику політико-правові реформи спричинили прогресивний розвиток економіки, суспільства, політики, культури. Справді, довести на фактичному матеріалі тінізації економіки, корупції влади, безробіття, злиденності, постійного зростання соціальних захворювань, посилення конфронтації між різними політичними силами наявність еволюційних змін неможливо. Ця тенденція означає заперечення багатьох реформаційних цінностей і не сприяє Україні посісти гідне місце в Європейському Співтоваристві. Міжнародна політика сучасних держав ґрунтується на інтеграційних філософсько-правових концепціях, котрі є підґрунтям політичних, торговельних, економічних, культурних механізмів інтеграції у світові й регіональні структури.

Ці учення демократичні права, гуманізм, громадянське суспільство універсально пов'язують із правами особи, найповнішим різновидом яких є право на свободу слова. У міжнародних правових інституціях, куди Україна прагне долучитися, права особи – не частка юридичної норми, а вся її сутність, що забезпечує функціонування громадянського суспільства. Отже, існують реальні шляхи, нова надія на створення єдиного демократичного правового поля та інформаційного, економічного простору.

Політико-правовій думці українських політичних сил властиві різні концептуальні підходи до інтеграційних процесів. Частина правих і центристських сил у парламенті проголошують необхідність упровадження західної філософсько-правової концепції, реформування всіх сфер життя. Крім того, є альтернативні погляди. Зокрема, ліві сили зорієнтовують на входження в євразійський простір разом із Росією. Праві сили дотримуються думки, що Україна може долучитися до міжнародних інституцій як національно-демократична держава, основою якої є мовно-культурний етнос. Сьогодні, вважають вони, українська національно-мовна, національно-культурна соціалізація повинна бути тісно пов'язана з формуванням патріотизму, національної громадянськості.

У цьому контексті заслуговують на увагу філософсько-правові погляди одного з засновників теорії громадянського суспільства, Ш.Монтеск'є, про те, що «політична доброчинність» влади значною мірою визначається «любов'ю до законів і вітчизни» [8, с. 107]. Збереження та розвиток основ національної української духовності сприятиме солідарності громадян різних етнічних спільнот. У сучасному українському суспільстві національну й громадянську ідентичність ще не сконструйовано. Традиції національного патріотизму інколи зумовлюють суперництво, навіть конфлікти, що не сприяє становленню громадянського патріотизму.

Громадянська культура в Україні може утвердитися як синтезована національна культура. Це означає, що громадянин може бути і націонал-патріотом, патріотом-громадянином Української держави. Дотримання цих двох орієнтацій сприятиме взаємопроникненню суспільних і міжособових зв'язків, прискорюватиме процес інтеграції етнічних груп в український мовно-культурний простір, допоможе зберегти

свою національно-культурну ідентичність. Підтримка відповідної рівноваги в розвитку національних культур українського суспільства – одна з найбільш складних проблем, поставлених перед владою. Зміцнення правових основ громадянської солідарності для участі у політичних процесах, збільшить потенціал реального впливу на публічну владу.

Національний патріотизм не тотожний громадянському. Але вони виступають духовною силою громадянської самобудови і конститууються у вигляді покликання створювати гідне для всіх національних груп життя. Політико-правова система України, її носії, творці, прагнучи забезпечення демократичного правового статусу в історичній перспективі, не можуть обійтися без створення рівноправних умов для саморозвитку національних особливостей. Філософсько-правова парадигма подальшого реформування політичної сфери полягає в тому, щоб дати змогу законодавцю створити юридичні норми, згідно з якими виконавча влада могла б постійно координувати зусилля різних громадських національно-патріотичних об'єднань з метою утвердження спільних інтересів держави й суспільства. Сучасна філософія права в Україні має методологічно забезпечити ідеологію розбудови такої держави, яка б зібрала під свої знамена всі верстви, прошарки, національні спільноти, духовно інтегрувати їх, щоб українське суспільство не було розірваним протилежними намірами, бажаннями, прагненнями. У такому контексті філософія права є передусім теорією управління суспільством.

Список використаних джерел

1. Бистрицький Є. Домінування сакрального типу політичного дискурсу / Є. Бистрицький // Політологія посткомунізму. – К., 1995.
2. Бичко І.В. Філософія / Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горань Г.І. – 2-е вид. – К., 1994.
3. Гегель Г.В.Ф. Філософія права / Г.В.Ф.Гоголь. – М., 1990.
4. Гесць В.М. Перспективи економіки світу, окремих регіонів і країн на порозі третього тисячоліття / В.М. Гесць, С.А. Буковинський // Фінанси України. – 1997. – №3.
5. Демони миру і боги війни. – К., 1995.
6. Дзеркало тижня. – 2002. – 26 жовтня.
7. Косів М. Ми справді маємо те, що маємо / М. Косів // Сільські вісті. – 2003. – 8 квітня.
8. Монтеск'є М. О духе законів 1748 / М. Монтеск'є // Избранные произведения. – М., 1955.
9. Селіванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів / В. Селіванов // Право України. – 1997. – № 6.
10. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні / В. Селіванов // Право України. – 1997. – № 11.
11. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П.Сорокин. – М., 1992.
12. Якушик В. Корупція в посткомуністичних країнах / В. Якушик // Політологія посткомунізму. – К., 1995.

Луцкий И. М. Философско-правовые аспекты становления демократии и гражданского общества в Украине

В статье автор рассматривает проблемы утверждения демократии и становления гражданского общества в Украине сквозь призму философской и правовой

методологии. С точки зрения философии права отдельное внимание уделено соотношению гражданского и национального патриотизма

Ключевые слова: демократия, демократизация, гражданское общество, реформа политического строя, гражданский патриотизм, национальный патриотизм.

Lutskiy I. M. Philosophical-legal aspects of becoming of democracy and civil society in Ukraine

In the article an author examines the problems of claim of democracy and becoming of civil society in Ukraine through the prism of philosophical and legal methodology. From point of philosophy of right separate attention is spared correlation of civil and national patriotism

Key words: demokratiya, democratization, civil society, reform of political line-up, civil patriotism, national patriotism.

УДК 340.12(477)

Луцький Андрій Іванович,
член-кор. УАН, доцент
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються теоретичні аспекти правового нігілізму, вказуються найбільш поширені прояви правового нігілізму та пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: активний і пасивний правовий нігілізм, громадянське суспільство, правова держава, правова свідомість.

Постановка проблеми. Право, як і будь-яке соціальне явище, викликає до себе різне ставлення у суспільстві, що відображається у правовій свідомості. Від рівня правової свідомості, її характеру, якості, змісту значною мірою залежить поведінка людини в соціумі. Правова свідомість серед членів пострадянського суспільства досить деформована, характеризується правовим нігілізмом, поширеним як серед посадових осіб, так і серед широких верств населення.

Щоб краще зрозуміти суть правового нігілізму, необхідно, насамперед, звернутися до питання, що являє собою нігілізм як філософська категорія? Дослідження нігілізму – певної системи ідей, форми соціальної поведінки – припускає семантичний, смисловий аналіз терміна, яким позначається це явище. Слово «нігілізм» утворене від лат. *nihil* – «ніщо». У загальному, досить абстрактному значенні, нігілізм – це заперечення, негативне ставлення до окремих / усіх сторін суспільного життя. Уперше це поняття з'являється в роботах німецького філософа, письменника Фрідріха Якоба, проте найбільш повне вираження це поняття отримало у творах Фрідріха Ніцше.

Соціологи вважають, що для заперечення, яке властиве нігілістичному типу сприйняття й оцінки дійсності, характерні наступні основні риси: гіпертрофований сумнів і заперечення; абсолютизація суб'єктивного, індивідуального начала; найгірший спосіб дії в процесі заперечення соціальних форм; крайня слабкість, аморфність позитивної програми; транзитивний характер нігілістичної свідомості.

Постановка завдання:

- розглянути теоретичні аспекти правового нігілізму;
- дослідити прояви правового нігілізму;
- визначити шляхи подолання проявів правового нігілізму.

Нігілізм проявляється як заперечення тих чи інших цінностей в найрізноманітніших галузях суспільних відносин. Залежно від об'єкта заперечення можна виділити нігілізм політичний, правовий, естетичний, економічний тощо. Саме заперечення в межах певного виду нігілізму має складну структуру, різнобічний характер – від скептичного ставлення до норм, цінностей, ідеалів до повного їх заперечення, яке може бути виключно теоретичним або переходити у фізичні дії, здатні завдати шкоду суспільним відносинам.

У сучасній правовій літературі, соціальній практиці термін «правовий нігілізм» використовується для характеристики певних соціально-психологічних тенденцій негативного ставлення до тих чи інших правових цінностей. На нашу думку, під **правовим нігілізмом** слід розуміти сформоване в суспільній / індивідуальній свідомості

негативне зокрема, зневажливе відношення до права, законності; наявність у посадових осіб і громадян установки на досягнення соціально значимих результатів неправовими засобами; виконання правових приписів переважно під загрозою застосування покарання.

Слід відрізнити правовий нігілізм від критики права. Критика направлена на заперечення «дефектних» норм, консервативних правових звичок, негативних правових стереотипів, недосконалих юридичних інститутів, у той час як правовий нігілізм – це незгода із прогресивними ідеями, ідеалами, цінностями у правовій сфері. Конструктивна критика допомагає виявити потреби правового регулювання, усунути серйозні недоліки правозастосувальної практики. Правовий нігілізм, навпаки, є стримульовальними фактором прогресивного розвитку суспільства у правовій сфері. Безумовно, для того, щоб критика не перетворилася на повне заперечення, вона повинна відповідати ряду вимог: бути компетентною (тобто науково обґрунтованою, а не просто запереченням будь-чого), конструктивною (із внесенням конкретних пропозицій стосовно вдосконалення правотворчої, правозастосувальної практики), конкретною. Важливо підкреслити, що критика не повинна викликати в суспільстві ще більшу недовіру до правових цінностей.

У юридичній літературі виділяють активний / пасивний правовий нігілізм. Активний правовий нігілізм проявляється в поглядах та уявленнях, які відводять правовим інститутам суспільства виключно негативну роль. Згідно з такими уявленнями, наприклад, людина, яка звернулася до суду для захисту своїх законних інтересів, вважається скандалістом; усім посадовим особам слід беззастережно виконувати будь-який наказ керівництва, навіть якщо він явно суперечить вимогам закону. Пасивна форма правового нігілізму виражається у скептичному ставленні до ефективності правових інститутів, свідомому ухиленні від будь-яких форм соціально-правової активності, а також у формальній її імітації. Пасивна форма правового нігілізму отримала широке розповсюдження в соціалістичному суспільстві.

Правовий нігілізм може проявлятися як на рівні індивіда, так і на рівні соціальної спільноти. Поширення нігілізму на загальносоціальному рівні може виражатися у зневажливому ставленні держави до права або використанні його виключно як засобу примусу (наприклад, у фашистській Німеччині). Відносини у суспільстві будуються на основі владних розпоряджень. «Верхи», як правило, концентрують у своїх руках права, покладаючи на «низи» тільки обов'язки і не обмежуючи себе при цьому жодними зобов'язаннями перед населенням. У такій державі правова система характеризується консервативністю. Прийняті закони не мають прямої дії; права людини ігноруються. У такій ситуації населення заперечує соціальну цінність права. Розглянутий різновид нігілізму притаманний державі, де панують командно-адміністративні методи управління.

Існує безліч різноманітних форм, сторін конкретного прояву правового нігілізму. Вкажемо тільки на деякі з них, найбільш поширені в різні періоди історії:

- прямі навмисні порушення діючих законів та інших нормативно-правових актів. Ця форма нігілізму виражається великою кількістю цивільних, адміністративних, дисциплінарних правопорушень, кримінально-караних діянь (злочинів);
- видання суперечливих або навіть взаємозаперечних актів, які певною мірою нейтралізують один одного. У результаті в правозастосовчій практиці виникають колізії, які важко розв'язати;
- підміна законності політичною / практичною доцільністю. Так, нерідко закон ігнорується для досягнення «вищої мети», «вищих ідеалів»;
- неузгоджені дії представницьких і виконавчих державних органів на всіх рівнях;
- порушення прав людини, особливо таких, що стосуються честі, гідності, майна, безпеки.

Слабка правова захищеність особистості руйнує її впевненість в об'єктивності закону, здатності держави забезпечити порядок і спокій у суспільстві, захистити людей від злочинних посягань тощо. Недовіра до права та закону інколи досягає такого рівня, що людина відмовляється від реалізації своїх законних інтересів, аби «не мати справи з правом» [5, с. 127]. Таким чином, правовий нігілізм завдає значної шкоди авторитету й інтересам держави, що проявляється у низькій правовій культурі як простих громадян, так і високих посадових осіб, які ще не готові сприйняти нову політико-правову реальність.

Висновки. Правовий нігілізм – це заперечення соціальної цінності права як основного засобу захисту прав та інтересів громадянського суспільства. Від правового нігілізму слід відрізняти таке позитивне за своїм змістом поняття як «критика права».

Правовий нігілізм присутній на індивідуальному, колективному, загальносоціальному рівнях. Вияви правового нігілізму різні: починаючи від негативних висловлювань із приводу чинних правових норм і закінчуючи навмисним порушенням закону.

Теоретичне осмислення проблем правового нігілізму (його поняття, видів, причин формування, етапів розвитку тощо) дозволить визначити основні шляхи подолання вказаного негативного явища.

Боротьба із правовим нігілізмом з боку держави, її інститутів повинна бути спрямована на подолання застарілих уявлень щодо права, законності, правомірної поведінки та ін. [6, с. 61].

Ідеал громадянського суспільства й досконала форма демократичної правової держави передбачає повне знищення будь-яких виявів правового нігілізму, проте насправді цього практично неможливо досягти. Часткове подолання даного негативного, соціально небезпечного явища можливе тільки за умов, коли кожний громадянин реально відчуває, що його права і свободи не порушені та надійно захищені.

Тому в умовах формування української правової держави дуже важливо забезпечити високий рівень роботи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, підвищити якість чинного законодавства, належного дотримання законності, правопорядку, гарантувавши надійний захист прав і свобод усіх громадян нашої держави.

Список використаних джерел

1. Гойман В. Правовой нигилизм: пути преодоления / В. Гойман // Советская юстиция. – 2000. – № 9. – С. 3 – 4.
2. Доломанов М.С. Філософсько-соціологічний аналіз формування правосвідомості молоді в умовах демократизації суспільства / М.С. Доломанов. – К., 2005. – С. 85 – 86.
3. Кейзеров Н.М. Политическая культура общества / Н. М. Кейзеров. – М., 2002. – С. 64.
4. Сірін С.А. Соціальні і філософські основи правового нігілізму / С. А. Сірін. – К., 2004. – С. 12 – 13.
5. Тригубенко Г. Боротьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму / Г. Тригубенко // Право України. – 2002. – № 3. – С. 127 – 128.
6. Черней В.В. Проблемні питання демократизації українського суспільства / В.В. Черней // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – № 3. – С. 53 – 62.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. // редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. – 672 с.
8. Юридичний словник-довідник. – К., 2006. – С. 450 – 451.

Луцкий А. И. Правовой нигилизм в условиях формирования Украинского правового государства

В статье рассматриваются теоретические аспекты правового нигилизма, указываются наиболее распространенные проявления правового нигилизма и предлагаются пути их преодоления.

Ключевые слова: активный и пассивный правовой нигилизм, гражданское общество, правовое государство, правовое сознание.

Lutskiy A. I. Legal nihilism in conditions of formation Ukrainian legal state

The article examines theoretical aspects of legal nihilism, indicates displays of widely spread legal nihilism and suggests the ways for overcoming it.

Key words: active and passive legal nihilism, civil society, legal state, legal consciousness.

УДК 341.321.14

Луцький Мирослав Іванович,
член-кор. УАН, доцент
кафедри екологічного, трудового та адміністративного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розглядаються проблеми міждержавної співпраці в галузі захисту прав і свобод людини, досліджуються перспективи українського законодавства у цій сфері відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: *Європейська конвенція, міжнародне співробітництво, правова держава, права людини, Рада Європи.*

Постановка проблеми. Важливе значення у побудові правової держави відіграє міждержавна співпраця в галузі захисту прав та свобод людини. З огляду на події останнього часу можна стверджувати, що проблема міждержавної співпраці у цій сфері є однією з найактуальніших у міжнародному праві. На зазначену тему написано чимало праць як українськими фахівцями, так і закордонними авторами. Що стосується вітчизняних юристів, то більшість їхніх праць присвячена проблемі взаємодії держав у правозахисній сфері, переважно, на рівні ООН. Питання регіонального співробітництва у галузі прав людини не привертало належної уваги й мали, здебільшого, теоретичний характер.

Аналіз останніх досліджень. Ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – Європейська конвенція) дає поштовх для нової оцінки функціонування механізму захисту прав людини. В останні роки з'явилося багато праць, де розглядається правозахисна проблематика в європейському контексті. Маємо на увазі насамперед низку досліджень, присвячених Європейській конвенції. Серед них можна виділити монографії М. Ентіна [4; 5] та роботу колективу авторів – Д. Гом'єн, Д. Харріса та Л. Зваака [3]. Проте згадані праці не заповнюють «дослідницького вакууму», утвореного в українській науці об'єктом якої виступає міжнародне право.

Постановка завдання.

- дослідити питання регіональної та міждержавної співпраці в галузі захисту прав і свобод людини;
- вивчити функціонування механізму захисту прав людини на сучасному етапі;
- оцінити перспективи українського законодавства відповідно до європейських стандартів;

Якщо проаналізувати історію вивчення теми прав людини в СРСР, то можна зробити висновок, що вона не користувалась великою популярністю. Пояснюється це низкою причин, серед яких однією з головних є загальне негативне ставлення радянських дослідників до досвіду західних держав у даній сфері. Навіть на офіційному рівні вказана тема найчастіше формулювалася – «так звані права людини». Будь-які суперечки у сфері правозахисту незмінно трактувалися з позиції боротьби соціалістичної та капіталістичної ідеологій. Як тільки лунали звинувачення у тому, що в СРСР або у будь-якій іншій країні соцтабору порушуються ті чи інші особисті / політичні

права, відразу звучали відповідні закиди щодо недотримання капіталістичними державами соціально-економічних прав (полягало здебільшого у нещадній експлуатації робітничого класу).

При цьому не треба забувати наступне: історично громадянські та політичні права (так зване «перше покоління прав людини») вважаються продуктом розвитку буржуазних суспільств, а саме Французької буржуазної революції. Появі «другого покоління прав людини» (сюди входять саме соціальні й економічні права) наука зобов'язана саме Великій Жовтневій соціалістичній революції. Тому що у вітчизняній юридичній літературі перевага завжди надавалася захисту й дотриманню саме соціально-економічних прав, а роль громадянсько-політичних прав применшувалася. Для західної науки (правозахисна проблематика) характерним було протилежне: піднесення «першого покоління прав людини» при одночасному приниженні значення соціальних / економічних прав. І тільки Віденська декларація та Програма дій – підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини (1993), примирили наведені протилежні погляди. У п. 5 цього найважливішого документа держави – учасниці Всесвітньої конференції зафіксували наступне: «Усі права людини універсальні, неподільні, взаємопов'язані і взаємозалежні. Міжнародне співтовариство повинно ставитись до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі з однаковим підходом й увагою» [2].

У руслі згаданих протиріч серед поглядів радянських, західних юристів не викликає подиву та обставина, що у працях часів СРСР Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року аналізувалася тільки щодо особистих, політичних прав. Характерним у цьому плані є наступний вислів Р. Куликова: «Хоча західна доктрина розглядає цю Конвенцію нібито забезпечує права людини, вона справді проголошує тільки “класичні” права та свободи, що визнаються буржуазною правовою доктриною, але практично обходить стороною соціально-економічні права» [6].

Необхідно також зазначити: у вітчизняних дослідженнях міжнародного права нещодавно переважало негативне ставлення до теми прав людини взагалі. Проілюструємо прикладами: «Права людини, як такі, лежать за межами міжнародного права. Надання цих прав своєму населенню та конкретним особам – внутрішня справа держави»; «Тільки при грубих та масових порушеннях прав людини саме ці порушення, що є загрозою міжнародному світу, перестають бути внутрішньою справою держави і тягнуть за собою міжнародну відповідальність» [7].

На сьогодні подібний підхід застарілий. Усесвітня конференція з прав людини підкреслила: «заохочення та захист усіх прав людини є предметом законної турботи міжнародного співтовариства». Крім того, у Віденській декларації і Програмі дій міститься вкрай важливе визнання того, що «права людини та основні свободи є правами даними від народження кожній людині».

Як вказує Т. Бекназар-Юзбашев, «права людини мають позадержавну природу: вони можуть декларуватися або позитивізуватися державою, тобто закріплюватися нею у чинному праві, але вони не породжуються та не утворюються державою. У цьому розумінні вони є природними, правами, котрими володіє особистість як така, незалежно від бажання» [1].

Із наведеного випливає необхідність внесення деяких коректив до формулювання принципу невтручання у внутрішні справи держав, міждержавної співпраці у галузі заохочення і захисту прав людини, а також у рамках регіональних систем захисту прав людини.

Дане питання набуває особливої актуальності у зв'язку з підвищенням ролі ООН, регіональних організацій у справі захисту прав людини. Відповідно до п. 7 ст. 2 Статуту

Організації Об'єднаних Націй, вона не має права «на втручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави» [9]. Дана заборона діє щодо всіх держав, а не тільки членів ООН. Як зазначають автори курсу міжнародного права, «термін *втручання* у Статуті ООН використовується у широкому значенні. Ідеться про будь-які заходи, що заважають державі вільно й безперешкодно вирішувати справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-яких держав» [9].

Тісне міжнародне співробітництво у галузі забезпечення політичних, економічних, особистих прав людей, зокрема й на регіональному рівні, сьогодні стало важливим фактором міжнародних відносин. Деякі вчені вважають, що не існує «завдання, важливішого для нинішньої демократії або правосуддя, ніж прагнення захисту в рамках закону основних прав людини від порушень із боку інших громадян чи самої держави».

Раніше будь-які спроби активізувати міжнародне співробітництво у царині заохочення, захисту прав людини неминуче наштовхувалися на твердження щодо необхідності дотримання принципу невтручання у внутрішні справи держави. Аналізуючи поєднання даного принципу з вказаним аспектом міждержавного співробітництва, Я. Островський зазначав: «жодна із форм співпраці, які становлять міжнародний аспект проблеми захисту основних свобод та прав людини, у світлі вимог статей 2 та 7 Статуту ООН не повинна набувати характеру втручання у внутрішні справи держав і торкатись їх суверенної прерогативи. Тому діяльність у рамках ООН не може замінювати або доповнювати юрисдикцію держав. Вона може лише сприяти тому, щоб їх юрисдикція у даній галузі здійснювалась належним чином у відповідності з положеннями Статуту ООН та інших міжнародних документів стосовно захисту основних свобод і прав людини» [9].

Сьогодні все більше країн, у тому числі Україна, заявляють про прагнення будувати правову, демократичну державу, одним з основних принципів якої повинно стати беззаперечне дотримання прав та свобод людини.

З набуттям 1995 р. членства у Раді Європи й обранням шляху розбудови правової держави, де справді пануватиме верховенство права, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав та свобод людини.

Так, Україна бере участь у договорах Ради Європи, які закріплюють права всіх «трьох поколінь» прав і свобод людини. Маємо на увазі наступні документи:

- Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства, Додатковий протокол до неї (Закон України про приєднання від 14 липня 1993 р., дата набуття чинності для України – 14 вересня 1994 р.);
- Європейська рамкова конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами та властями (Закон України про приєднання від 14 липня 1993 р., дата набуття чинності для України – 22 грудня 1993 р.);
- Європейська культурна конвенція (Закон України про приєднання від 24 лютого 1994 р., дата набуття чинності для України – 13 червня 1994 р.);
- Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (Закон України про приєднання від 22 вересня 1995 р., дата набуття чинності для України – 29 грудня 1995 р.);
- Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (Закон України про приєднання від 22 вересня 1995 р., дата набуття чинності для України – 29 грудня 1995 р.);
- Європейська конвенція про транскордонне телебачення (дата підписання — 14 червня 1996 р.);
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі (Закон України про приєднання від 29 жовтня 1996 р.). Зазначена

Конвенція чинності для України не набула, оскільки документ про приєднання України до неї не може бути депонований Генеральному секретареві Ради Європи. У зв'язку зі вступом до Ради Європи 9 листопада 1995 р. для України змінилася процедура висловлення згоди про обов'язковість для неї положень цієї Конвенції. Наша держава може стати її учасницею лише шляхом підписання з подальшою ратифікацією;

- Часткова відкрита угода Ради Європи про Європейську комісію «За демократію через право» (Закон України про приєднання від 22 листопада 1996 р.);

- Часткова відкрита угода Ради Європи щодо запобігання, захисту та надання допомоги у разі великих природних і технологічних катастроф (Указ Президента України від 15 січня 1997 р. № 24/97);

- Спільна конвенція Ради Європи та ЮНЕСКО з визнання професійної підготовки у сфері вищої освіти у європейському регіоні (дата підписання – 11 квітня 1997 р.);

- Додатковий та Другий додатковий протоколи до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (дата підписання – 26 січня 1998 р.);

- Антидопінгова конвенція (дата підписання – 2 липня 1998 р.);

- Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута): дата підписання – 2 липня 1998р.;

- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі (дата підписання – 17 серпня 1998 р.);

- Шостий протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи (дата підписання – 3 листопада 1998 р.);

- Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами та властями (дата підписання – 3 листопада 1998 р.).

Відповідно до Висновку № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи:

- Європейська конвенція про передачу засуджених осіб (Закон України про приєднання від 22 вересня 1995 р., дата депонування – 9 листопада 1995 р., дата набуття чинності для України – 1 січня 1996 р.);

- Статут Ради Європи (Закон України про приєднання від 31 жовтня 1995 р., дата набуття чинності для України – 9 листопада 1995 р.);

- Рамкова конвенція про захист національних меншин (дата підписання – 15 вересня 1995 р., Закон України про ратифікацію від 9 грудня 1997 р., дата депонування – 26 січня 1998 р., дата набуття чинності для України – 1 травня 1998 р.);

- Європейська конвенція з прав людини та Протоколи №№ 2, 11 до неї (дата підписання – 9 листопада 1995 р., Закон України про ратифікацію від 17 липня 1997 р., дата депонування – 11 вересня 1997 р., дата набуття чинності для України (окрім Протоколу №11, який набуде чинності 1 листопада 1998 р.) – 11 вересня 1997 р.);

- Європейська соціальна хартія (дата підписання – 2 травня 1996 р.);

- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (дата підписання – 2 травня 1996 р.);

- Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (дата підписання – 2 травня 1996 р., Закон України про ратифікацію від 24 січня 1997 р., дата депонування – 5 травня 1997 р., дата набуття чинності для України – 1 вересня 1997 р.);

- Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи і Протокол до неї (Закон України про приєднання від 1 жовтня 1996 р., дата депонування – 6 листопада 1996 р., дата набуття чинності для України – 6 листопада 1996 р.);

- Європейська хартія місцевого самоврядування (дата підписання – 6 листопада 1996 р Закон України про ратифікацію від 15 липня 1997 р дата депонування – 11 вересня 1997 р., дата набуття чинності для України – 1 січня 1998 р.);
- Протоколи №№ 1, 4, 7 до Європейської конвенції з прав людини (дата підписання – 19 грудня 1996 р., Закон України про ратифікацію від 17 липня 1997 р., дата депонування – 11 вересня 1997 р., дата набуття чинності для України – 11 вересня 1997 р.);
- Протокол № 6 до Європейської конвенції з прав людини (дата підписання – 5 травня 1997 р.);
- Європейська конвенція про видачу правопорушників, Додатковий та Другий протоколи до неї (дата підписання – 29 травня 1997 р., Закон України про ратифікацію від 16 січня 1998 р., дата депонування – 11 березня 1998 р., дата набуття чинності для України – 9 червня 1998 р.);
- Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах та Додатковий протокол до неї (дата підписання – 29 травня 1997 р., Закон України про ратифікацію від 16 січня 1998 р. дата депонування – 11 березня 1998 р., дата набуття чинності для України – 9 червня 1998 р.);
- Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (дата підписання – 29 травня 1997 р Закон України про ратифікацію від 17 грудня 1997 р. дата депонування – 26 січня 1998 р., дата набуття чинності для України – 1 травня 1998 р.).

Висновки. Динаміка розвитку міждержавного співробітництва в галузі захисту прав людини, перш за все у рамках регіональних систем захисту прав людини, свідчить про деяке звуження сфери реалізації вказаного принципу в зазначеній сфері.

Останніми роками акцент у міжнародному праві ставиться на питанні співвідношення універсального / регіонального механізмів у згаданій галузі. Один з підходів полягає у «недоцільності збереження регіональних домовленостей з прав людини» при наданні переваги універсальним договорам. Але з цим не можна погодитися.

Регіональний механізм захисту прав людини сьогодні – єдина ефективна модель у даній галузі.

Маємо підстави погодитися з Р.Рисдалом стосовно того, що «у наш час неможливо утворити європейську систему захисту прав людини більш ефективну, ніж та, яка створена 40 років тому у Страсбурзі» [8].

Однак навіть такий схвальний відгук колишнього Голови Європейського суду з прав людини не свідчить про позбавленість будь-яких недоліків створеної в рамках Ради Європи правозахисної системи.

В межах організації постійно ведеться діалог про шляхи підвищення ефективності діяльності контрольного механізму Європейської конвенції з прав людини. У результаті цього 1994 року державами-членами Ради Європи прийнятий, а 1 листопада 1998 р. вступив в дію Протокол № 11 (стосується цієї конвенції). Відповідно до нього передбачалася реформа згаданого контрольного механізму, де головною зміною стало скасування Європейської комісії з прав людини та утворення єдиного постійно діючого Європейського суду з прав людини. Проте слід вказати, що ці зміни не вирішили всіх проблем.

Можемо згадати про те, що основну роль регіональних механізмів у заохоченні та захисті прав людини окремо розглянуто 1993 року у підсумковому документі Всесвітньої конференції з прав людини. Підтвердження такої позитивної оцінки можна

знайти у сучасних працях авторитетних спеціалістів у галузі прав людини (як закордонних [3], так і вітчизняних [6]).

Наведені факти доводять актуальність дослідження функціонування системи захисту прав людини, створеної відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Доречно зауважити: Україна з моменту проголошення незалежності стала складником міжнародної системи захисту прав людини, взяла на себе зобов'язання, зокрема у межах європейської системи захисту прав людини, яка у світі є найбільш розвинutoю, ефективною.

Список використаних джерел

1. Бекназар-Юзбашев Т. Права человека и международное право / Т. Бекназар-Юзбашев. – М., 2006. – С. 12.
2. Віденська декларація та Програма дій. Документ ООН A/ Conf. 157/23 від 12 липня 1993 р.
3. Донна Гомьен. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия / Донна Гомьен, Дэвид Харрис, Лео Зваак. – М., 1998.
4. Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека (практика Совета Европы) / М.Л. Энтин. – М., 2002.
5. Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека (опыт Совета Европы) / М.Л. Энтин. – М., 2005.
6. Куликов Р. О международно-правовой ответственности за нарушение прав человека / Р. Куликов. – М., 2004. – С. 23.
7. Международное сотрудничество государств в области прав человека (проблемы защиты прав человека в условиях борьбы за мир и безопасность). – К., 2002. – С. 17.
8. Ролв Рисдал. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе / Ролв Рисдал // Защита прав человека в современном мире. – М., 2003. – С. 122.
9. Устав Организации Объединенных Наций. Устав Международного суда по правам человека. – М., 2002. – С. 6.

Луцкий М.И. Европейские стандарты в отрасли прав человека: современное состояние и перспективы развития украинского законодательства

В статье рассматриваются проблемы межгосударственного сотрудничества в отрасли защиты прав и свобод человека, исследуются перспективы украинского законодательства в этой сфере в соответствии с европейскими стандартами.

Ключевые слова: *Европейская конвенция, международное сотрудничество, правовое государство, права человека, Совет Европы.*

Lutskiy M. I. European standards in the sphere of human rightscontemporarystate and perspective development of the Ukrainian legislation

The article examines some problems connected with international cooperation in human rights defense and freedoms. It also investigates perspectives for Ukrainian legislation in this sphere according to European standards.

Key words: *European convention, international cooperation, legal state, human rights, European Union.*

УДК 340.12:111.84

Сащак Ярослав Михайлович,
доцент кафедри гуманітарних наук
Приватного вищого навчального закладу «Галицька академія»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЗЛА

У статті досліджується феномен зла в інтерпритації мислителів античності, епохи Середньовіччя, Відродження, Нового часу, російських філософів. Акцентується увага на сутності зла в українській філософсько-правовій думці епохи Київської Русі, концепціях Г. Сковороди, І. Франка. Розглядається прояв зла в сучасному суспільстві.

На підставі дослідження робиться висновок, що зло можна вважати суспільним явищем, яке функціонує на рівні різних суб'єктів у всіх історичних епохах.

Ключові слова: зло, моральність, право, суспільство, цінності.

Постановка проблеми. Останнім часом у сфері більшості соціальних та гуманітарних наук детально досліджується феномен зла, його форми у житті сучасного суспільства. Найбільш суперечливими у вивченні зла є питання його визначення, віднайдення його історичних коренів, співвідношення його форм і видів тощо. Тому філософсько-правове дослідження даного соціокультурного феномена уможливорює з'ясування його специфічних рис на сучасному етапі соціального розвитку.

З іншого боку, більшість соціальних трансформацій, зокрема всі соціальні революції, війни, народні повстання, бунти і т.д. були спрямовані на покращення життя або суспільства в цілому, або певної соціальної групи. Організатори та ідейні натхненники цих подій не передбачали, що вони призведуть до негативних наслідків: загибелі людей, руйнування економіки, культури, усього суспільного устрою. У зв'язку з цим особливу увагу слід звернути на політичних лідерів, які, виступаючи знаряддям соціальних змін у житті суспільства, стають певною мірою каталізаторами нових форм зла.

На питання про сутність зла філософи в різні епохи відповідають по-різному. Але всі їх відповіді можна звести до трьох основних позицій: 1) зло міститься в природі людини; 2) зло в основному не залежить від людини й від суспільства загалом, воно присутнє у світобудові (у Шеллінга, наприклад, зло втілюється у другій космічній потенції, уособленні сили смерті, прагнення до небуття [19, с. 184]); 3) зло породжується реальними, земними, суспільними відносинами людей, умовами їх соціального життя. На наш погляд, слід дотримуватися останньої позиції, водночас, якомога більше враховуючи раціональний зміст перших двох.

Якщо раніше зло розуміли насамперед як зло моральне, яке полягає у порушенні особою системи цінностей, більшій любові до себе, ніж до інших людей, то сьогодні частіше зло розуміється як різні види злочинності. Звідси наступна обставина, актуалізатор даного дослідження, полягає в тому, що зло, яке, з одного боку, породжується суспільними відносинами людей і є відображенням умов їх економічного, політичного, культурного життя, з іншого боку, пов'язане зі специфічною системою ціннісних орієнтацій певної частини людей (визнані злочинцями).

У сучасному українському суспільстві спостерігається зростання злочинності, як у традиційних, так і в зовсім нових для України видах. Особливу небезпеку викликає посилення корисної спрямованості злочинності, її професіоналізація, поширення таких форм злочинності, як корупція, хабарництво, замовне вбивство, наркотизація широких верств населення, особливо молоді та неповнолітніх. На сьогодні в українському

суспільстві склалася ситуація, яка вимагає не лише інтенсифікації боротьби зі злочинністю, а зміни якості цієї боротьби з боку держави і суспільства в цілому. Це примушує звернутися до аналізу причин відтворення злочинності як форми зла.

Метою нашого дослідження є аналіз основних теоретико-методологічних підходів до розуміння зла.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення соціальної сутності й ролі зла сягає історії філософсько-правової думки. Хоча більшість сучасних дослідників зазначають, що ця проблема ґрунтовно розглянута Г.В.Ф. Гегелем, а також у соціальній філософії марксизму, але витоки інтересу до цієї проблеми знаходимо ще в античності. Зокрема, в одному з діалогів Платон словами чужоземця стверджує, що людській душі притаманні два види зла: один виявляється «як хвороба в тілі, інший – як потворність» [10, с. 290]. Ці два різновиди належать до сфери видимого. Потворність є певною невідповідністю й непривабливістю у всіх відношеннях. Навпаки, суспільна гармонія є дещо невидиме й набуті ґрунтовних знань про неї майже неможливо. Звідси можна стверджувати, що зло – це те, що викликає дисгармонію та виявляється як свавілля. Як свідчить Плутарх, Солон Афінський стверджував, що «рівність не породжує війну» [7, с. 47]. Отже, той чи інший суспільний устрій та пануючі цінності обумовлюють вияви зла / добра.

В інтерпретації добра / зла ще з давнини стикаються дві традиції. Перша пов'язувала ці поняття з людськими потребами й інтересами, із законами природи або фактичними бажаннями, прагненнями людей (натуралізм), з насолодою і стражданням, щастям, нещастям (гедонізм, евідемонізм), з реальним соціальним значенням дій індивідів для їх спільного життя. Друга традиція виводила поняття добра / зла з Божого веління чи розуму (та відхилень від них), з деяких потойбічних стосовно світу сущого ідей, сутностей, законів, унаслідок чого конфлікту між добром / злом надавався метафізично-онтологічний сенс боротьби двох віковичних начал зводила зміст цих понять до виявлення суб'єктивних побажань, нахилів, симпатій, антипатій людини.

Але разом з тим в даних поняттях зберігався певний найбільш загальний зміст: вони завжди виражали у формі моральних оцінок, приписів практичні завдання соціальних суб'єктів у сучасності, майбутньому – завдання, які формулювали, з одного боку, вимоги збереження вже досягнутих на попередньому етапі розвитку культури результатів, а з іншого – виражали незадоволеність сущим та мету подальшого історичного процесу.

У середньовічній філософії суспільні відносини тлумачаться в категоріях етики. Згідно з висновками Ф. Аквінського, зло породжується в той момент, коли більшість народу нав'язує багатим, знатним свою волю і таким чином перетворюється на тирана [14, с. 289]. У соціальних теоріях Ренесансу (ідеологія централізованої держави Н. Макіавеллі, Ж. Бодена), в теорії природного права (Г. Гроцій), в теоретичних проектах утопічного соціалізму (Т. Мор, Т. Кампанелла) по-різному пояснюються добро / зло [5]. Якщо Н. Макіавеллі виходить з політики та її самодостатності (її визначають не Бог і мораль, а політична практика), то Т. Кампанелла висловлює думку про необхідність великих суспільних перетворень (тобто також має на увазі політику) відповідно до християнського сумління. На його переконання, зло – це приватна власність, усе, із нею пов'язане.

У філософії Нового часу також розробляється проблема зла. Так, наприклад, на думку Д. Юма, рушійна сила розвитку суспільства – задоволення потреб, досягнення прибутку. Усе, що цьому суперечить, – зло. Адже без задоволення потреб немає упорядкування суспільства та раціональної влади, яка забезпечує подолання зла. І. Кант засуджує жадобу, зверхність людини як її пороки. Формою подолання зла він вважає виконання морального обов'язку; це має з плином часу перетворитися на звичку або стати «другою натурою». І.Г. Фіхте абсолютизує діяльність, вважаючи працю людини найвищою

цінністю. Із права на працю та на її результати Фіхте виводить право власності – як володіння такими матеріальними благами особистого користування, які не можна використати для наживи та життя за рахунок праці інших людей.

Тема зла отримує розвиток у працях Г.В.Ф. Гегеля. Він заради недопущення смерті знедоленої людини від голоду – цього страшного суспільного зла – обґрунтовує право народу на зміну існуючих порядків [4]. Гегель прямо говорить про те, що зло «є нічим іншим, як духом, який ставить себе на вістря своєї одиничності» [4, с. 26]. Звідси випливає необхідність осмислення можливостей людського духу, парадоксів, глухих кутів духовного розвитку, а отже, й негативної / позитивної сутності зла. У творах К. Маркса та Ф. Енгельса також аналізується зло, яке розглядається з позиції відносин «особистої залежності», за яких соціальне відчуження стає величезним, усесильним. Це суспільство індустріального типу, зі світовим інформаційним і фінансовим ринками, найманою працею. Панування соціального відчуження тут утілюється в грошах. На цьому етапі розвитку людство накопичує сили для переходу до стадії «привласнення» людиною всіх зібраних людством сил, потенцій. При цьому К. Маркс виходить із того постулату, що не людина повинна підкорюватися відчуженим сутностям (розподілу праці, державним інститутам, грошам, ідеологічним ілюзіям тощо), а навпаки, все це повинно бути перетворено, щоб служити людям в їх особистісній унікальності [9, с. 100 – 101].

У російській філософії вивчення зла як соціального явища представлено у працях М. Бердяєва, С. Булгакова, В. Соловйова, Г. Федотова [1; 2; 15, с. 271 – 278; 17]. Зокрема, М. Бердяєв у своїй праці «Філософія вільного духа» стверджує, що свобода породжує як зло, так і добро. Тому зло не відкидає існування смислу, а підтверджує його. Зло стає двигуном світового життя. Добро, яке перемогло зло, є добром більшим, ніж те, яке існувало до появи зла. В. Соловйов ставить запитання: чи є зло лише природним недоліком, недосконалістю, яке зникає зі зростанням добра, чи воно є силою, яка володіє нашим світом і для успішної боротьби з нею необхідно мати точку опори в іншій системі буття? У «Трьох Розмовах» автор стверджує, що «важливо не те, що у будь-якої людини є зародки добра і зла, а те, що з цих двох у кому переважило. Не те цікаво, що з виноградного соку можна і вино, й оцет зробити, а важливо, що саме в певній ємкості міститься – вино чи оцет...» [16, с. 45]. В. Соловйов констатує, що «зло дійсно існує, і воно виявляється не лише у відсутності добра, а в спротиві й перевазі нижчих якостей над вищими у всіх сферах буття». При цьому він розрізняє три види зла: 1) зло індивідуальне, яке виявляється в тому, що найнижчі, тваринні пристрасті протистоять найкращим прагненням душі та переважають їх у більшості людей; 2) зло суспільне – воно в тому, що людський натовп, індивідуально пригноблений злом, протистоїть рятувальним зусиллям небагатьох найкращих людей та долає їх; 3) зло фізичне в людині, коли найнижчі матеріальні елементи її тіла протистоять живій й світлій силі, яка пов'язує їх у прекрасну форму організму, суперечать та розривають цю форму, знищуючи реальну основу усього вищого. Це є крайньою формою зла під назвою *смерть*. І якщо б перемогу цього крайнього фізичного зла потрібно було визнати остаточною, безумовною, то ніякі уявні перемоги добра, у сфері особистісного морального / суспільного, не можна було б вважати серйозними успіхами. Адже боротьба добра зі злом ведеться не лише в душі і в суспільстві, а й глибше, у світі фізичному [16, с. 136 – 137].

Українська філософсько-правова думка має власне бачення проблеми сутності зла та боротьби зі злочинністю. Не зупиняючись детально на розумінні зла мислителями епохи Київської Русі (це може бути предметом окремого дослідження), зазначимо, що давньоруське кримінальне право не знало смертної кари [3, с. 150]. У скороченому варіанті «Руської правди» XI ст. штраф за злочини потрібно було платити князю.

Н. Полонська-Василенко зауважує, що смерди відносилися до вільного населення, володіли власним сільським господарством (полем, двором, худобою), платили певні податки. «Руська Правда» охороняла особу та господарство смерда як вільного, але кара за злочин проти смерда була меншою, ніж за злочин проти боярина [11, с. 223]. Отже, в Ярославовій «Правді», яка, скажімо, встановлювала штраф за образу жінки, але не передбачала в правовому розумінні смертної кари чи тілесних покарань, були з юридичного боку присутні певні елементи усвідомлення цінності особи, поваги до її прав [12, с. 297].

У судочинстві, що ґрунтувалося на «Литовських статутах», проголошувалося рівне для всіх станів право на життя. Уперше було проголошено рівну відповідальність за вбивство як шляхтича, так і простого посполитого, – смертну кару. Однак, з умовою, що мала велике значення: для шляхтича – в разі, якщо він буде спійманий «на гарячому». Справа в тому, що для підтвердження слів простої людини був потрібен доказ, а слово шляхтича апріорі вважалося істинним без доказів. Отже, якщо шляхтич заперечував свою вину, її треба було довести, що на практиці найчастіше виявлялося неможливим. Соціальний лад і відповідна до нього правова культура, утверджена на українських теренах напередодні Люблінської унії, містили суперечність, яку прагнуло подолати козацтво, що стало тією силою, котра знаменувала рух до ментальності правового суспільства. У результаті в українській національній ментальності склалося двоїсте ставлення до права: з одного боку, були створені правові засади, що забезпечували цілеспрямовану раціональну діяльність особистості, з іншого – реально панувало право сильного. Це сприяло утвердженню індивідуалістичного начала, прагненню розв'язати свої проблеми власними силами, при цьому можливим було ігнорування закону [12, с. 239].

Спостереження процесу зростання несправедливості та злочинів, занепаду високих духовних цінностей на тлі обоження матеріального багатства спонукають Г. Сковороду до вироблення вчення, у якому вістря критики суспільних відносин та боротьби за їх докорінну перебудову переноситься у сферу моралі, що будується на імперативі збереження тієї природи, яка є першопричиною всього сущого (охоплює також людину). Таким чином, у Г. Сковороди визріває переконання, що справедливе суспільство, у якому уможливіється подолання зла, виникне на ґрунті освіти, пізнання людьми самих себе.

Мислитель сприймає все, що руйнує це життя, як ворожий, такий, що не відповідає людині, її справжній природі світ, світ морального «розтління», влади речей, розпусти, зажерливості, духовної спустошеності. Світ як морально неприйнятна, згубна для людини дійсність набуває у Г. Сковороди філософського значення. На відміну від І. Канта, у якого світ теж «лежить у злі», Г. Сковорода джерелом цього зла вважає не природу людини, а, навпаки, невідповідність природі, прагненню до справжнього щастя. Світ зла – це певний спосіб буття, який підлягає моральному засудженню [13].

І.Я. Франко відстоював ідею справедливості та наголошував на необхідності панування провідних ідей законодавства. Стосовно останнього він звертає увагу на те, що зло відтворюється, й «на се складається багато причин: і само збюрократизування судівництва, що заставляє людей з найменшою дрібницею волочитися по судах, і величезне число справ, які мусить залагоджувати один суддя і які навіть найздібнішого й найсумліннішого чоловіка з часом доводять до байдужості і отупіння; і саме життя в малих місточках, далеких від усякого духовного і товариського життя, де урядникові поза кругом своєї сім'ї лишається тільки шинок і карти; і дуже невелика пенсія, що у людей, обтяжених сім'єю, просто відчиняє двері перекупству, а особливо вразливого, цинічного жидівському перекупству; і вкінці, сама тісна та невисока освіта наших суддів,

прокураторів та адвокатів» [15, с. 188]. Мислитель стверджує, що більшість суддів «ховають сумління у жменю, а зате наострюють ухо якнайпильніше на те, що говорить прокуратор». Тому він вважає необхідним розподіл між судочинством та адміністрацією, що є основою справді незалежного судочинства [15, с. 189].

Згідно з висновками І. Франка, змінилися форми, але дух, суть патримоніального судочинства залишилися живими. «Той сам, хто гнав хлопа на панщину, – пише І. Франко, – брав у рекрути, стягав з нього податки, виганяв його з хати за «ліниство» і при кожній з тих нагод міг тисячними способами кривдити його, той сам був і його суддею, мав судити про його кривди». Закони були надруковані мовою чужою і незрозумілою для народу, але й суддям вони «були здалі тільки на те, щоб ... прикривати свою самоволлю, городити собі з них пліт», що забезпечувало їм безкарність кривдження і визискування народу» [15, с. 189 – 190]. Як бачимо, йдеться про нівелювання справедливості.

Останнім часом прискіпливо аналізується така форма зла, як моральне відчуження, оскільки проникнення в природу моральності неминуче пов'язане з усіма інститутами та ступенем їх відповідності щодо сутності людини. Проте моральність не існує «у відриві» від інших форм свідомості. За Р. Соколовським, категоріал моральної дії може бути досить складним, наприклад: «Я можу бажати і просто робити те, що є поганим для вас; це – жорстокість. Я можу бажати і робити те, що є поганим для вас, у відповідь на шкоду, якої ви мені колись завдали; це – помста. Я можу бажати і робити те, що є поганим для вас, щоб показати, що я вас не поважаю, оскільки ви не можете відвернути шкоду, яку я завдаю; це – зневага» [12, с. 102].

Висновок. Отже, зло є явищем так само комплексним, як і добро. Тому створення механізмів подолання зла в суспільстві передбачає всебічний аналіз форм взаємодії моралі – права, політики – моралі, моралі – науки, вивчення толерантності як передумови відвернення зла, дослідження влади й проблеми її раціоналізації, аналіз певних видів злочинності та передумов їх подолання тощо. Не зважаючи на значну кількість робіт, присвячених відчуженню, негативним суспільним явищам, у тому числі й розширенню тіньових сфер життєдіяльності, змушені зазначити: проблема зла залишається своєрідною «білою плямою», адже не знаходить достатнього висвітлення у дослідженнях виявлення сутності зла, механізмів його подолання.

Комплексний соціально-філософський, правовий аналіз дозволяє стверджувати, що логіка історії з її об'єктивно заданими мікропроцесами неухильно поступається етиці особистості, яка усвідомлює складність нинішнього моменту, намагається здійснювати відповідальні, соціально значущі вчинки з метою покращення стану справ у суспільстві, а отже, реально долати зло. В цьому контексті можна розвивати думку про актуальність духовно-моральної спадщини Сократа. Він обґрунтовував ту ідею, що доброчинність є знанням, і саме завдяки знанням людина виробляє моральні норми як найкращий засіб для вдосконалення свого життя. Водночас, лише інтелектуалізація моральності і свободи неспроможна подолати зло; вона повинна орієнтуватися зміцнювати єдність слова й діла, що можна вважати критерієм справжнього духовного життя людей, способом подолання зла.

Слід зазначити, що соціальна філософія розглядає зло як іманентно властиве кожному суспільству явище, пов'язує його причини з відхиленнями від норм суспільного життя, соціалізації особистості. Крім того, соціальна філософія показує, як із плином часу змінювалися вимоги людини до дійсності: якщо світ соціуму та його порядок не задовольняв людину, то вона своїми діями намагалася змінити його, порушуючи моральні приписи, встановлену систему цінностей. Таким чином соціальна філософія розглядає також еволюцію форм зла, які виступають як зміни канонів моральної свідомості в різні

історичні епохи. Нарешті, соціальна філософія формулює мету подальшого історичного прогресу, висуває практичні завдання збереження вже досягнутих на попередньому етапі розвитку культури результатів, подолання найбільш небезпечних для суспільства форм зла. Тому соціальна філософія може бути ракурсом розгляду даної проблеми.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що зло – явище суспільного життя, яке функціонує на рівні різних суб'єктів в усі історичні епохи. Зло в українському соціумі зумовлено не лише відсутністю рівності громадян (хоча за законами всі формально рівні), зокрема різкою поляризацією суспільства на багатих / бідних, але й наявністю відкритих та латентних конфліктів, тіншовими, незаконними взаємодіями у всіх структурних елементах суспільства, що стає однією з головних детермінант злочинності як небезпечної форми зла. Подолання зла можливе шляхом розмежування сфер права й моральності, розуміння та підтримки громадянами морального цілепокладання з боку держави, побудови правової держави, справжнього громадянського суспільства, виховання високого рівня громадянської культури у межах політичного дискурсу.

Список використаних джерел

1. *Бердяев Н.А.* О рабстве и свободе человека [текст] / Н.А. Бердяев – Париж, 1939.
2. *Булгаков С.Н.* Свет невечерний. Созерцания и умозрения [текст] С.Н. Булгаков – М. : Республика. Мыслители XX века, 1994. – 415 с.
3. *Вернадский Г.В.* Киевская Русь [текст]. / Г.В. Вернадский ; пер. с англ. Г.В. Вернадский ЛЕАН – М. : АГРАФ, 1996. – 448 с.
4. *Гегель Г.-В.-Ф.* Энциклопедия философских наук [текст] / Г.-В.-Ф. Гегель – Т.3: Философия духа. – М.: Философское наследие, Мысль, 1977. – 472 с.
5. *Кампанелла Т.* Місто Сонця [текст] / Т. Кампанелла. – К. : Дніпро, 1988. – 207 с. ISBN 5-308-00170-7.
6. *Корж Н.Г.* Из скарбниці античної мудрості [текст] : словник // Н.Г. Корж, Ф.І. Луцька – 2-ге вид. доп. і пер. – К. : Вища школа, 1994. – 320 с.
7. *Маркс К.* Сочинения [текст] : у 50 т. / К. Маркс, Ф.Енгельс – 2-е изд. – Т. 46. – Ч. 1. – М., 1968. – 559 с.
8. *Полонська-Василенко Н.* Історія України [текст]: у 2-х т. / Н. Полонська-Василенко – Т. 1. – К.: Либідь, 1992. – 588 с.
9. *Попович М.В.* Проблеми теорії ментальності [текст] / М.В. Попович / наук. вид., Ін-т філософії імені Г.Сковороди. – К. : Наукова думка, 2006. – 402 с. ISBN 966-00-0503-2.
10. *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів [текст]: у 2-х т. / Г.С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – 530 с.
11. *Соколов В.В.* Средневековая философия [текст] : учеб. пособие. для фил. фак. и отд-ний ун-тов. – М. : Высшая школа, 1979. – 448 с.
12. *Соловьёв В.С.* Свобода и зло в философии Шеллинга [текст] / В.С. Соловьёв // Историко-философский ежегодник. – М. : Наука, 1987. – С. 271 – 278.
13. *Соловьёв В.С.* Три Разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории, со включением краткой повести об антихристе и с приложениями [текст] / В.С. Соловьёв. – М. : Тов-во А.Н.Сытин и К⁰, Фирма «ПИК», 1992. – 192 с. ISBN 5-07-001701-2.
14. *Федотов Г.П.* О святости, интеллигенции и большевизме [текст] / Г.П. Федотов // Избранные статьи. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1994.

15. Франко І.Я. Перехресні стежки [текст] / І.Я. Франко. Повість. – К. : Дніпро, 1983. – 367 с.
16. Энгельс Ф. Шеллинг и откровение [текст] / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения – 2-е изд. – Т. 41. – М. : Ин-тут Марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1970. – С. 592 – 596.

Сащак Я. М. Теоретико-методологические подходы в понимании зла

В статье исследуется феномен зла, его понимание мыслителями античности, эпохи Средневековья, Возрождения, Нового времени, а также российскими философами. Акцентируется внимание на анализе сущности зла в украинской философско-правовой мысли эпохи Киевской Руси, в концепциях Г. Сковороды, И. Франка. Рассматриваются проявления зла в современном обществе.

На основе исследования делается вывод, что зло есть явлением общественной жизни, оно функционирует на уровне разных субъектов во всех исторических эпохах.

Ключевые слова: зло, моральность, право, общество, ценности.

Sashchak Y. M. Theoretico-Methodological Approaches in Understanding of Evil

It is analysed the phenomenon of evil what antique scientists, in the Middle Ages, in the Renaissance, in the Modern and Russian philosophers understood it. It is made an accent on the assence of evil in Ukrainian philosophical and legal view from the period of Kiyvan Russ till conceptions of G.Skovoroda, J.Franko, untill prevention of evil in contemporary society. On the basis of analysis it is drawn the conclusion that evil is the fact in social life, what functions on the level of different subjects in all historical ages.

Key words: evil, morality, law, society, values.

УДК 341.231.14 (477)

Черничук Ярослав Васильович,
студент V курсу юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЛЕГІТИМНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ КОЛЕКТОРСЬКИХ ФІРМ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена діяльності колекторів та проблемі легітимності їх діяльності в Україні. На підставі аналізу нормативно-правових актів виявлено, що діяльність колекторських фірм часто є нелегітимною. Тому в даній статті запропоновано внести зміни до цивільного та банківського права, які б краще регламентували здійснення активних банківських операцій.

Ключові слова: колектор, факторинг, банк, кредитор, боржник, кредит.

Через економічну кризу та невпинне зростання безробіття в Україні більшає людей, які мають проблеми з поверненням кредитів, узятих у комерційних банках на ті чи інші потреби. Зважаючи на це, фінансові установи все частіше залучають до роботи із проблемними клієнтами так званих колекторів – спеціалістів з «вибивання» боргів.

Кількість неплатежів за споживчими кредитами невпинно зростає. Особливо це стосується фінансових установ, що надавали послуги експрес-кредитування. Лише на перший погляд здається, що банки, кредитуючи покупців за 15 – 30 хвилин, працюють за принципом: не розпізнали неплатника – не біда, виплати добросовісних позичальників покриють збитки від неповернень. Адже реальна вартість більшості споживчих позик – 50 – 100% річних. Якщо ж уважніше придивитися до роботи фінансових установ, які спеціалізуються на споживчому кредитуванні, стає зрозуміло: українців привчають жити в кредит аж ніяк не за рахунок кредиторів. Просуваючи експрес-кредитування, банки та фінансові компанії опановують прийоми психологічного і юридичного тиску на боржників. А деякі кредитори прагнуть зробити стягнення боргів комерційною діяльністю, до речі досить прибутковою.

Протягом останнього часу громадян України турбує діяльність колекторських фірм. У правоохоронців зацікавлення викликає законність роботи подібних підприємств. Їх масова поява пов'язана з тим, що в умовах фінансової кризи люди, які залишилися без зарплати або інших доходів, втратили можливості вчасно повертати кредити. Банки, які останніми роками активно привчали людей жити в борг, «раптом» виявили велику кількість «проблемної заборгованості», тобто загрозу неповернення кредитів. Після цього і почали з'являтися колекторські фірми, кількість яких на українському фінансовому ринку наразі досягла 50-ти. Саме тому тема даного дослідження є досить **актуальною** на даний час.

Основною **метою** даної статті є визначення наслідків діяльності колекторських фірм для захисту прав людини.

Збирання боргів або сприяння їхньому поверненню – найдавніший бізнес, який завжди приносив доходи юристам, адвокатам і, звісно, особам, так званим кримінальним елементам. Раніше, коли обсяг кредитів був невеликий, роль збирача боргів виконували служби безпеки банків. Але в період кредитного буму це завдання ускладнилося, адже звичайний фахівець зі стягнення не може працювати з десятками справ, а збільшення штату не завжди економічно доцільне. Були потрібні нові технології роботи з

боржниками. Так з'явилися колекторські агентства. У складних випадках до них звертаються навіть великі банки, які мають власну службу безпеки. Судові позови їм не вигідні, бо шкодять їхньому іміджу та відлякують потенційних клієнтів. Тому фінансові установи перекладають неприємну роботу на плечі колекторських компаній.

Колекторський бізнес зародився у США в 60-х рр. минулого століття, а вже на початку 80-х рр. поширився й у Європі. Зараз колекторських компаній там більше, ніж банків (близько 6,5 тис. у США та близько 10 тис. у країнах ЄС). Фінансові установи не займаються «вибиванням» боргів – на 90-й день неплатежу проблемну заборгованість передають колекторському агентству. Останнє ж допомагає банку повернути борг за комісійну винагороду або купує його з дисконтом (тобто зі знижкою), щоб потім повернути собі всі 100% [9].

У США цей бізнес законодавчо врегульований і має свої традиції. Ще в 1978 р. був прийнятий закон про сумлінну практику стягнення боргів, згідно з яким колектор, наприклад, може телефонувати клієнтам тільки вдень. А якщо роботодавець клієнта не вітає сторонні телефонні розмови, колектор не має права телефонувати йому на роботу. Колекторам суворо заборонено чинити тиск на боржника, ображати його, погрожувати йому, а також надсилати повідомлення чи документи, які зовні нагадують ті, що їх розсилають державні інстанції.

У Росії такі фірми з'явилися на кілька років раніше, ніж в Україні. Сьогодні їх уже чимало. Але методи роботи багатьох із них занадто близькі до межі закону. Найчастіше колектори наймають позаштатних працівників, вчинки яких через силу можна назвати осудними. Збирачі боргів вирішують усі проблеми силою, а не словом. Вони дошкуляють дзвінками, дискредитують боржників перед керівництвом, родичами та знайомими, пред'являють судові позови на суму не тільки основного боргу, але й необґрунтовано завищених штрафних санкцій. Основна причина цього – відсутність законодавчого регулювання колекторської діяльності. У Росії немає ні відповідних законодавчих норм, ні традицій.

Колекторські фірми здебільшого діють досить жорсткими методами. Після закінчення чергового терміну погашення заборгованості працівники колекторських компаній або спеціальних підрозділів банків за допомогою листування, телефонних розмов та SMS-повідомлень намагаються насамперед переконати боржника добровільно сплатити борг. При цьому зазвичай телефонні дзвінки можливі як удень, так і вночі, а листи, що надсилаються боржникові, містять погрози й залякування. Більше того, колектори тиснуть на неплатників шляхом «знайомства» з їх близькими та родичами, а також шляхом повідомлення на роботу про наявність у неплатника невиконаного зобов'язання. Ці дії охоплюються так званим першим – м'яким етапом (soft collection).

Якщо попередній метод не приносить бажаного результату, колектори переходять до другого – жорсткого етапу (hard collection), під час якого відбувається безпосередній контакт із боржником. Колектори «виловлюють» боржників за місцем проживання рано вранці або пізно ввечері, коли позичальника найімовірніше можна застати вдома. Йому роз'яснюють наслідки несплати кредиту, про можливості відстрочки / реструктуризації боргу, надсилання претензії або копії позовної заяви до суду без фактичного подання позову до суду, звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення боржником злочину (шахрайства) тощо. Усі ці дії також супроводжуються психологічним тиском.

На третьому етапі (legal collection) колектори звертаються із позовами до суду [9].

Необхідно зазначити, що колекторські компанії здебільшого не зацікавлені у зверненні до судової системи, оскільки через довгу тривалість судових розглядів, а потім і

тривале виконання рішень вони не досягнуть швидкого й, головне, ефективного результату – повернення «живих» грошей.

Що стосується законодавчого регулювання (правових підстав) діяльності колекторських фірм, то відповідного спеціального законодавчого акту в Україні немає. Колекторська діяльність, як і інші порушення законодавства тісно межує із кримінально караними діяннями.

Так, за кредитним договором банк або інша фінансова установа зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник мусить повернути кредит та сплатити відсотки. Цивільним кодексом України [2] встановлено, що кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги), правонаступництва, виконання обов'язку боржника поручителем чи заставодавцем (майновим поручителем) або виконання обов'язку боржника третьою особою.

Частина 3 ст. 512 Цивільного кодексу України [2] містить положення, згідно з яким кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом. Так, колекторська компанія може діяти від імені банку (кредитора) на підставі договору доручення, комісії або надання послуг за певну винагороду. У такому випадку банк разом із наданням колектору права вчинити певні юридичні дії щодо стягнення з боржника заборгованості передає колектору інформацію про клієнта-боржника. При цьому ст. 1076 Цивільного кодексу України [2] встановлено, що банк гарантує таємницю банківського рахунку, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. При цьому, дані про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам такі відомості можуть бути надані виключно у випадках та в порядку, встановлених законом про банки і банківську діяльність.

Статтею 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» встановлено, що банківською таємницею, зокрема, є відомості про банківські рахунки клієнтів, фінансово-економічний стан клієнтів та ін. Приватні особи та організації, які при виконанні своїх функцій або наданні послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи для потреб третіх осіб. Стаття 62 цього ж Закону містить порядок розкриття банківської таємниці, відповідно до якого інформація, що містить банківську таємницю, надається банками на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації; на письмову вимогу суду або за рішенням суду; органам прокуратури, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ та деяким іншим державним органам [7].

Доречно звернути увагу на те, що банки, намагаючись обійти всі вказані норми, практикують безпосереднє зазначення в кредитному договорі пункту про передачу інформації про позичальника (з його згоди) третім особам для стягнення заборгованості у випадку її прострочення. Якщо ж у кредитному договорі такий пункт не передбачений, то банк не має права передавати інформацію колектору.

Як показує практика, колектори діють також шляхом впливу не тільки на боржника, а й на членів його родини, близьких, співробітників тощо. При цьому необхідною передумовою вчинення такого впливу є наявність інформації про цих осіб, їхні телефони, адреси місця проживання та роботи. Однак, згідно з частиною 6 статті 23 Закону України «Про інформацію», інформація про особу охороняється законом [8]. А статтею 32 Конституції України визначено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і

сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1]. А отже, збирання, зберігання, використання та поширення особистої інформації про особу без її згоди є прямим порушенням чинного законодавства [9].

Підкреслюємо: інформацію про позичальників (обсяг боргу, відсоткова ставка, застава, персональні дані боржника) банк не має права розголошувати, оскільки такі дані вважаються таємницею. Він може надати інформацію про несумлінного боржника колекторській компанії тільки в тому випадку, якщо в кредитному договорі є відповідний пункт. Якщо в контракті такого пункту немає, але позичальникові телефонує представник колекторської компанії, боржник може сміливо подавати на банк до суду. Підстава – стаття 182 (порушення недоторканності приватного життя) та стаття 189 (вимагання) Кримінального кодексу України [4].

На підставі сказаного, можна зробити **висновок**, що колекторам важко не порушити норми законодавства у своїй діяльності. А тому, боржник має досить великі шанси на перемогу в протистоянні зі «збирачами боргів». Варто пам'ятати, що, у будь-якому випадку, якщо боржник добровільно не виконує зобов'язання перед банком або іншим кредитором – єдиною правовою можливістю для банку стягнути заборгованість є звернення до суду з відповідним позовом.

Разом з тим, для ефективного захисту конституційних та цивільних прав людини в умовах фінансово-економічної кризи, **пропонуємо** внести обмеження в тій частині банківського права, що регламентує порядок здійснення активних банківських операцій, у даному випадку – факторингових операцій (відчуження права грошової вимоги), де контрагентами в кредитних угодах виступають фізичні особи, зі зворотною дією цих обмежень у часі, оскільки такі обмеження будуть покращувати соціально-правове становище людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Цивільний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Цивільний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Закон України «Про виконавче провадження». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Закон України «Про Державну виконавчу службу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Закон України «Про банки і банківську діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Закон України «Про інформацію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Головань І. Знову про «колекторів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://blog.liga.net>
10. Щербак С. В. Примусове виконання рішень у цивільному судочинстві / С.В. Щербак // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2009. – № 3. – С. 66 – 73.

Чернычук Я. В. Легитимность деятельности коллекторских фирм в контексте защиты прав человека

Статья посвящена деятельности коллекторов и проблеме легитимности их деятельности в Украине. На основании анализа нормативно-правовых актов выяснено, что деятельность коллекторских фирм часто является нелегитимной. Поэтому в данной статье предложено внести изменения в гражданском и банковском праве, которые бы лучше регламентировали осуществление активных банковских операций.

Ключевые слова: коллектор, факторинг, банк, кредитор, должник, кредит.

Chernychuk Ya. V. Legality of Collect Firms' activity in the context of human rights protection

The article is devoted to the activity of collectors and to the problems of legality their activity in Ukraine. It turned out that collect firms' activity is often illegal. That's why the given clause proposes bringing changes to the civil and bank law for better regulation of active bank operations.

Key words: collector, factoring, bank, creditor, debtor, credit.

УДК 340.12(73) “312”

Лукач Уляна Романівна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Пірус Анна-Марія Петрівна,
студентка першого курсу юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ США НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Зовнішня політика є однією із визначальних сфер політико-правового життя суспільства, що підпорядкована конкретним цілям. Вони зумовлені певними процесами всередині держави, серед яких вирішальна роль належить виборам. Саме вибори становлять найважливіший механізм, за допомогою якого громадяни впливають на зовнішньополітичний курс держави. Обрання президентом Б. Обами є початком якісно нового етапу розвитку держави і права США.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародна політика, виборча кампанія, президентська адміністрація, зовнішньополітичні пріоритети, євроатлантична інтеграція, україно-американські відносини.

Після краху світової біполярної політичної системи США залишаються провідною глобальною державою з великими можливостями в економічній, воєнно-політичній, науковій сферах та системі міжнародних відносин. Період фактичної втрати керованості у міжнародній системі припадає на 2006 – 2007 рр., хоча початок цьому через накопичення потенціалу протидії одновимірному американському глобалізму було покладено в останню декаду ХХ ст. і продовжено трагічними подіями 11 вересня 2001 р. Така ситуація засвідчила відверту суперечливість у методах реалізації зовнішньополітичного курсу США і, насамперед, у сфері боротьби з міжнародним тероризмом.

Суперечності між зовнішньополітичною риторикою – практикою міжнародних відносин США на межі 1990-х років, офіційні обіцянки підтримки нових демократій у перехідних державах, безпідставність мотивації початку іракської війни наявністю зброї масового ураження в режиму С. Хусейна спричинили використання політичних маніпуляцій і спотворення суті зовнішньополітичної діяльності американських адміністрацій.

Постановка проблеми. Актуальність та необхідність сучасного дослідження цих проблем, важливість їх ґрунтовного концептуального осмислення затребувана початком нового етапу державно-правового розвитку США, пов'язаного з появою на політичній арені нового лідера, і визначається науковою та політико-правовою доцільністю з'ясування реальної геополітичної ролі США.

Метою даної наукової розвідки є окреслення проблем, що стосуються форм, і методів реалізації політичних цілей США з огляду на потенційні стратегічні загрози для національної / загальної міжнародної безпеки. Важливими питаннями є визначення й

реалізація національно-державних інтересів США перед глобальними загрозами, враховуючи при цьому особливості нинішньої міжнародної системи.

Аналіз останніх досліджень. Праці зарубіжних дослідників Е. Аронсона, І. Валерстейна, Дж. Вудварда, Р. Дентона, П. Ласуела, А. Пратканіса, Н. Чомські та ін. є значним внеском у розвиток теорії іміджу та зовнішньополітичної комунікації [15, 17, 19, 20, 22]. Вітчизняні дослідження Б. Гончара [2], А. Дашкевича, Є. Каменського [4], І. Хижняка [13] присвячені глобальній стратегії США, регіональним аспектам зовнішньої політики, проблемам формування й реалізації курсу Вашингтона щодо України та інших держав СНД [2].

20 січня 2009 р. в США відбулись вибори 44-го президента, яким став колишній сенатор Конгресу США від штату Іллінойс – Барак Хусейн Обама. У процесі електоральної кампанії багато спостерігачів відзначали його стрімко зростаючу популярність. Зокрема, за рейтингом журналу «Time» Б. Обаму віднесено до одного з найбільш впливових людей світу [19].

Політичною «родзинкою» цієї кампанії була передвиборна конкуренція між першою жінкою та першим чорношкірим кандидатом на посаду президента. Однак 4 листопада 2008 р. Барак Обама здобуває перемогу над республіканським кандидатом Джоном Маккейном. Такий результат є закономірним, адже тривала та інтенсивна політична кампанія виявила величезні відмінності у позиціях обох кандидатів, стилі поведінки, особистісних якостях.

Відмінною лінією поведінки обох кандидатів став рівень їх поміркованості. За всю свою кар'єру Джон Маккейн продемонстрував схильність до ризикованих дій. Його вибір у партнери Сари Пейлін, харизматичного, але недосвідченого кандидата на посаду віце-президента, є найбільш яскравим проявом характеру справжнього Дж. Маккейна. Його хоробрість у боях свідчить про патріотизм, відвагу і твердість, але в кар'єрі йому часто бракувало розсудливості.

Слід зазначити, що Дж. Маккейн у 1958 р. закінчив Військово-морську академію США в Аннаполісі (штат Меріленд) і вступив на службу у військово-морську авіацію. Упродовж в'єтнамської війни (1967 р.) літак Маккейна був збитий над м.Ханоя, він провів п'ять із половиною років у полоні [18].

Не варто недооцінювати складнощі життєвого шляху Б. Обама, який усе ж прийшов до вершини – президентства. Крім того, його тактика ведення виборчої кампанії, суттєво відрізняється від тактики згаданого конкурента. У ситуаціях, де Д. Маккейн діяв імпульсивно й емоційно, Б. Обама – врівноважено та стримано, що знайшло своє втілення у його логічно обґрунтованих судженнях.

Основними пріоритетними напрямками діяльності нового президента є економічна сфера, боротьба з фінансовою кризою. У період загострення кризових явищ Б. Обама вибрав чіткий алгоритм поведінки. Він оточив себе високопрофесійними радниками, а діяльність його дорадчих органів відзначається зваженістю. А поведінку Дж. Маккейна можна назвати дивною, оскільки від нього виходили суперечливі заяви, призупинялась і знову поновлювалась виборча кампанія, лунали заклики скасувати перші дебати. Тому вже під час передвиборної компанії беззаперечною у плані послідовності, виваженості, стратегії / тактики відчутною була перевага Б. Обама.

Міжнародна політика продемонструвала найбільш очевидні розходження між позиціями кандидатів на президентську посаду в США. Вони стосувалися врегулювання відносин у проблемних політичних зонах Іраку, Ірану, Росії. Контент-аналіз положень передвиборчої програми Дж. Маккейна виявив наполегливе продовження ним політики Дж. Буша. Б. Обама пропонує альтернативні напрямки реалізації міжнародної політики.

Ще одним демаркаційним напрямом, на нашу думку, слід визначити змістовну наповненість інституту індивідуального політичного лідерства. Воно є як однією з вимог демократії, так і фактором її здійснення. Вибори виступають механізмом трансформації індивідуального політичного лідерства у загальнонаціональне. Акт волевиявлення є свого роду приватним контрактом безпосередньо між кожним виборцем і кандидатом, якому він надав перевагу. Зазначимо, що істотною особливістю політичного лідерства в сучасному світі є його харизматизація. Це свого роду сигнал суспільної тривоги, захисна суспільна реакція на процес нашарування соціально-політичних проблем. Харизма, вважає М. Вебер, виявляється тоді, коли люди відчують глибоку тривогу, зумовлену матеріальними / духовними причинами або їх поєднанням. Емоційне захоплення вічно новим, небуденним, не знамим раніше є тут джерелом особистої відданості. Саме у такий момент з'являється лідер, який завдяки своїй здатності оцінити ситуацію може здійснювати ефективне вирішення проблем, і виборці вбачають у ньому рятівника. Тому відмінні стилі Б. Обама та Д. Маккейна пропонують чіткий вибір між спокійною, упевненою людиною та дуже емоційною, між суттєвими та незначними змінами в житті країни, між миролюбним і більш войовничим стилем ведення політики.

Світовий політичний процес підкреслив важливість останніх президентських виборів у США. Президент Франції Н. Саркозі запевнив, що обрання Б. Обама викликає в Європі величезну надію на відкрити, солідарну й сильну Америку, а тому можна розраховувати на Францію і його «особисту підтримку». Прем'єр-міністр Японії Таро Асо задекларував намір про співробітництво з новим американським лідером для зміцнення відносин між двома країнами. «Я хочу докладати зусиль для подальшого зміцнення американсько-японського альянсу й вирішувати різні проблеми міжнародного співтовариства у співпраці з наступним президентом Б. Обамою», – говориться в заяві глави японського уряду.

Одна з найвпливовіших сенаторів і керівник інавгураційного комітету Д. Файнстайн охарактеризувала вступ на посаду глави Білого дому, першого в історії США афроамериканця, як поворотний момент до справжніх і необхідних змін у країні. Водночас голова Європейської комісії Жозеф Мануель Баррозу вважав, що обрання президентом Б. Обама може стати поворотним моментом не лише для Америки, але й для цілого світу [6].

У своїй інавгураційній промові американський президент зацентрував на необхідності повернення лідерства США, відзначивши: «Сьогодні ми зібралися тут, оскільки поставили надію над страхом, єдність цілі над конфліктами і розбіжностями». Б. Обама наголосив на значній кількості серйозних реальних викликів, яким непросто протистояти, а тим більше – вирішити в короткий термін. Водночас він декларував необхідність повернення до старих цінностей, які вже приносили успіх США: важка праця, чесність, відвага, справедливість, терпимість, допитливість, вірність, патріотизм. Мусульманському світу Б. Обама запропонував новий шлях, що ґрунтується на взаємному інтересі та повазі. Він заявив, що не збирається чекати до останніх днів свого президентства, а буде відігравати провідну роль у державі й робити все для того, щоб сприяти встановленню миру з початку виконання своїх повноважень [4].

Слід зазначити, що американці, як показують **соціологічні дослідження**, прихильно ставляться не лише до Б. Обама, а й до ідеології Демократичної партії. Це добре відчувалося під час церемонії інавгурації, коли публіка тепло вітала екс-президентів Дж. Картера, Б. Клінтона, віце-президента Е. Гора, віце-президента Дж. Байдека. Зовнішня політика адміністрації Б. Обама є відмінною від політики попереднього президента. У свою чергу, зовнішня політика Дж. Буша-молодшого – дзеркальне відображення

зовнішньої політики адміністрації Клінтона: обидві містять одні й ті ж елементи, але пріоритети побудовані в зворотному порядку. Зовнішня політика Дж. Буша – реалістична. Вона одержала назву «практичної багатосторонності» [16].

Суть такої політики зводилась до того, що держава повинна домогтися міжнародної підтримки за умови, що вона не підриває національних інтересів. Держава має підтримувати ті міжнародні ініціативи, які служать її інтересам, і протистояти тим, що їй завдають шкоди. Хрестоматійним прикладом у цьому плані є війна з тероризмом. Після 11 вересня 2001 р. перемога у війні з тероризмом є головним пріоритетом національної безпеки США. Для того, щоб ефективно протидіяти терористичним групам у всьому світі, Америка повинна була отримати підтримку інших країн.

Поряд із поширенням війни проти тероризму на території, які в іншому випадку були б поза полем американського впливу, багатостороння коаліція проти тероризму надала США військові бази, повітряні коридори для її збройних сил, агентурні можливості на додаток до її могутнього потенціалу електронної розвідки, матеріально-технічне забезпечення, допомогу в проведенні кримінальних розслідувань, більш ефективному виявленні і замороженні фінансових ресурсів терористів, досконаліший захист для американських об'єктів та військ в інших країнах. Розраховуючи на ці переваги, Сполучені Штати сформували коаліцію із союзників, готових допомогти у війні з тероризмом. Вони вітали підтримку ООН, виражену в резолюціях Ради Безпеки, заявах Генеральної Асамблеї. Строго кажучи, ця підтримка не була необхідною, але вона надала важливу дипломатичну й економічну допомогу в боротьбі США проти тероризму. Коли прийшов час формувати новий уряд Афганістану, вона допомогла спростувати обвинувачення в неоколоніалізмі. Разом з тим, адміністрація США рішуче відкинула більш широку коаліцію, що могла перешкодити боротьбі з тероризмом загалом і веденню війни проти талібів зокрема.

Адміністрація США зрозуміла це, незважаючи на чітке усвідомлення всієї слабкості багатосторонніх заходів та коаліцій, а тому вирішила утворити тимчасовий альянс у відповідь на гостру світову проблему. Підтримка неефективних договорів, заснованих на порожній риториці – це недієва зовнішня політика, яка в результаті руйнує основу будь-якого договору, веде до зриву його виконання. Наприклад, негативна позиція адміністрації США стосовно Кіотського протоколу абсолютно не змінилася. До Сполучених Штатів приєдналася Японія, яка вирішила відкласти плани реалізації цього протоколу на невизначений час у зв'язку з його високою економічною витратністю. Тодішній президент Дж. Буш підтвердив свій намір вийти з договору щодо протиракетної оборони (ПРО) і створити систему протиракетної оборони. Ці рішення викликали значно меншу реакцію в пресі, дипломатичних колах, ніж очікувалося.

Відносно слабкий інтерес до окреслених проблем є закономірним, адже після подій 11 вересня 2001 р. у США та в усьому світі стали розуміти беззаперечність і першочерговість національних інтересів як вищих пріоритетів, а не надавати перевагу другорядним проблемам типу Кіотського протоколу. Подібне бачення зовнішньої політики, небажання заглиблюватися у процес міжнародних переговорів і багатосторонніх форумів – загальні риси, що поєднують політику Дж. Буша періодів до та після 11 вересня 2001 р. Америка повинна була використовувати весь спектр засобів своєї державності для захисту національних інтересів, але при необхідності бути готовою діяти самостійно. Багатосторонній підхід – це засіб, який США повинні були використовувати для досягнення корисної мети.

Аналізуючи зовнішню політику адміністрації Б. Обама, слід відзначити його прагнення якнайшвидшого досягнення стабільності в усьому, узгодженої реалізації

власних ідей щодо вирішення проблем між Америкою та країнами світу. Популярність Б. Обама створює для нього сприятливі стартові умови, у яких можливі на початковому етапі прорахунки та помилки будуть прощатимуться лише тому, що новий президент є уособленням розриву з політикою односторонніх дій адміністрації Дж. Буша. Основними віхами цієї політики були війни в Іраку та Афганістані під приводом боротьби з міжнародним тероризмом, намагання закріпити військово-стратегічну перевагу за США у відносинах з Росією шляхом форсування розширення НАТО, розміщення в Європі елементів американської ПРО, відверто егоїстична фінансова, торговельно-економічна політика США [5].

Прихід до влади у Білому домі кандидата від Демократичної партії сприймається багатьма у світі як позитивний сигнал повернення США до багатосторонніх форматів координат, врахування позицій інших країн, передовсім європейських союзників, у вирішенні міжнародних політико-економічних проблем. Вважаємо, що складне міжнародне становище Сполучених Штатів, їх переважно негативний імідж на міжнародній арені, а також кризовий стан американської економіки об'єктивно схилитимуть нового президента виявляти більшу готовність до співробітництва з європейськими партнерами, віддавати перевагу застосуванню «м'якої сили», демонструвати схильність до діалогу, навіть у кризових ситуаціях. Крім того, Б. Обама вирізняється помітним прагматизмом у підходах до вирішення багатьох проблем, який пояснюється відсутністю надмірного ідеологічного навантаження у його поглядах, що є традиційним для представників Демократичної партії.

Слід зазначити, що менш, ніж за рік виконання повноважень, американський президент Б. Обама став лауреатом Нобелівської премії миру. Цю премію він отримав за надання світу «надії на найкраще майбутнє», закликаючи скоротити ядерне озброєння, активно борючись за мир. Норвезький нобелівський комітет нагородив Обаму за «його екстраординарні зусилля в міжнародній дипломатії та співробітництві між народами».

У переліку першочергових зовнішньополітичних пріоритетів Вашингтона фігурують Ірак, Іран, Афганістан. Головним засобом вирішення іракської проблеми Б. Обама вважає виведення основної кількості американського військового контингенту з Іраку до липня 2010 р. Після цієї дати планується залишити в країні лише військові підрозділи для проведення антитерористичних операцій. Реалізація цього наміру у визначені строки видається більш ніж проблематичною, якщо США не бажають допустити повторного занурення Іраку у хаос та громадянську війну.

Щодо Ірану, то Б. Обама однозначно заявляв про свою схильність до пошуку політичного вирішення проблеми іранської ядерної програми шляхом прямих переговорів без попередніх умов з Тегерану. Б. Обама впевнений, що лише приваблива політична «пропозиція» здатна переконати Іран відмовитися від наміру здобуття ядерної зброї. У Тегерані позитивно сприйняли обрання Б. Обама, сподіваючись на можливість започаткування прямого діалогу та виходу з міжнародної ізоляції. Подібний ентузіазм спостерігався і в інших країнах Близького та Середнього Сходу, зокрема в Сирії.

На відміну від свого попередника, Б. Обама визначає саме Афганістан головним фронтом боротьби з міжнародним тероризмом, джерелом основної небезпеки для США. Виведення військ з Іраку дозволить США вивільнити значну кількість людських та матеріальних ресурсів для їх переведення в Афганістан. Оскільки реалізація такої тактики потребуватиме тривалого часу, Б. Обама неодмінно звертатиметься за допомогою до європейських союзників, що створить підґрунтя для чергового зростання напруги у трансатлантичних відносинах.

Неоднозначною є зовнішня політика нової президентської команди щодо посткомуністичних держав, хоча адміністрація Б. Обама фактично перебуває у стані перегляду підходів до Європи, Росії, України. Зокрема, в Росії перемогу Б. Обама на виборах сприйняли зі стриманим оптимізмом, оскільки вважають, що він зможе закласти прагматичну основу під російсько-американські відносини. У той же час, в Москві не розраховують на якісь радикальні зміни [9].

Між США та Росією продовжуватиметься конкуренція за вплив на пострадянському просторі. Крім того, США не будуть відмовлятися від спроб впливу на внутрішньополітичну ситуацію Росії через реалізацію програм просування демократії, більш активної підтримки опозиційних рухів у Росії, як це було за часів адміністрації Б. Клінтона. Водночас утримання Б. Обама, на відміну від республіканського кандидата, у ході передвиборчої кампанії від жорсткої антиросійської риторики свідчить про те, що у своєму підході до Росії Обама очевидно зменшить градус напруги, не форсуватиме реалізацію тих ініціатив, які викликають роздратування Москви (стрімке розширення НАТО, розміщення елементів ПРО у Європі), проводитиме лінію вибіркового співробітництва в окремих сферах.

Українське питання не є визначальним вектором зовнішньополітичної сфери, де зусилля концентруватимуться на визначених пріоритетних напрямках (Ірак, Афганістан, Іран, взаємодія із союзниками). У свою чергу, налагодження ефективної взаємодії із союзниками вимагатиме зниження напруги у відносинах між США та Росією. Слід зазначити, що Україна розцінювалась Вашингтоном як інструмент впливу на Росію. Тому, на нашу думку, можна прогнозувати зниження інтересу нової президентської адміністрації до України порівняно із попередньою республіканською, а, як наслідок, – мінімальну підтримку Вашингтоном її євроатлантичних прагнень.

Водночас американські експертні кола працюють над виробленням політики Вашингтона щодо Києва із врахуванням специфіки українських реалій, яку впроваджуватиме Новий Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні Джон Теффт [8]. Екс-посол США в Україні Стівен Пфайфер вважає, що адміністрації Б. Обама треба намагатися поліпшити відносини з Росією, але це не означає, що вона має перестати надавати сильну підтримку Україні в інтеграції до НАТО. «Вашингтон не має права і не повинен відпустити Україну в геополітичну орбіту Москви», — відзначає експерт [12].

США продовжують наполягати на подальшому проведенні реформ в Україні в напрямку євроатлантичної інтеграції. Головний месидж українській владі – акцентування на необхідності наведення ладу у своєму домі, виваженої поведінки щодо Російської Федерації з метою уникнення конфронтації. Ураховуючи досвід Грузії, Вашингтон має чітко донести Києву, на яку підтримку він може сподіватися у випадку, якщо між Україною та Росією все ж виникне жорстка конфронтація. Хоча це видається малоімовірним, беручи до уваги підсумки президентських виборів 2010 р. Задля пропагування більш відкритої, прозорої, працездатної демократичної системи в Україні необхідно реалізувати американські програми допомоги розвитку демократії. Крім того, американський експерт наголошує на готовності Вашингтона застерегти Москву спрогнозувати втрати, які можуть виникнути через намагання надто тиснути на Україну.

У процесі розвитку відносин *НАТО – Україна* США можуть спробувати маніпулювати НАТО з метою надання Україні плану дій щодо членства (ПДЧ). Однак доволі сумнівною є така позиція Вашингтону, зважаючи на внутрішньополітичну ситуацію в Україні після президентських виборів, а також враховуючи внутрішньополітичну проблему, пов'язану зі стриманим сприйняттям суспільством вступу України в НАТО. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру

Разумкова в липні 2009 р. засвідчило, що вступ до НАТО підтримують 20,1 % громадян України, заперечують – 59,3 % [10].

Більш імовірним, на нашу думку, є заклик до того, щоб відносини між Альянсом та Україною розвивались на базі щорічної національної програми зі збільшення практичної співпраці, але з відстроченням надання ПДЧ. Хоча все ж не слід відкидати утримання новою американською адміністрацією від будь-якого тиску щодо поглиблення відносин між НАТО й Україною. Окреслений варіант розвитку подій є найпесимістичнішим для української сторони, значним кроком назад; він свідчитиме про різке охолодження україно-американських відносин. Слід врахувати, що такий тривожний сигнал для Києва посилить відверто імперську політичну тактику, призведе до повернення України в зону російського впливу. Тому взаємовідносини *США – Україна* необхідно будувати в напрямку розробки планів співпраці, які повинні ухвалюватися на рівні національних програм обох держав. Принагідно зазначимо, що після президентських виборів в Україні можливим є зміна темпів розвитку відносин з Альянсом.

Необхідно врахувати можливість США каталізувати посилення двосторонніх зв'язків і координації Києва з країнами Європи щодо посилення європейської інтеграції. З метою пом'якшення внутрішньоукраїнських протиріч доречними є координовані програми допомоги США та ЄС Україні. Стратегія США в українському напрямку повинна визначатися через прямий, постійний діалог на найвищому рівні з метою здійснення двостороннього моніторингу задля вчасного й оптимального вирішення проблемного кола питань. Важливим кроком була б мінімізація внутрішньополітичної напруги, зниження конфліктного потенціалу і протистояння гілок влади у політичному трикутнику Президент – Верховна Рада – Кабінет Міністрів, щоб уможливити єдність дій щодо наповнення реальним змістом український суверенітет і розбудову демократії.

Частина вітчизняної політичної еліти відверто очікує від американської сторони розробки й впровадження заходів, а також застосування важелів впливу, які б призвели до зменшення російського тиску на Україну. Це можна досягнути через збільшення технічної допомоги, спрямованої на зміцнення енергетичної безпеки. Україна повинна в стислі строки посилити свою енергетичну безпеку, запровадити більш прозорі процедури для закупівлі, транзиту газу, енергозберігаючі технології, збільшити внутрішні джерела виробництва енергії, у тому числі – газ, нафту, упровадження альтернативних джерел енергії.

Водночас нові акценти американської зовнішньої політики можуть зменшити вразливість українського становища в протистоянні між Москвою та Вашингтоном завдяки прогнозованому спаду напруги у відносинах між її двома стратегічними партнерами, а також створити більш сприятливі умови для прагматизації українсько-американських відносин, їх переорієнтації на конкретні економічні та інвестиційні проекти.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичний аналіз. Політика / М. Вебер. — К. : Основи, 1998. — 534 с.
2. Гончар Б.М. Ставлення США до проблем інтеграції країн Центрально-Східної Європи в Західноєвропейське об'єднання / Б. М. Гончар // Питання нової та новітньої історії. — 1996. — Вип. 42. — С. 139 – 146.

3. Інавгураційна промова президента Б.Обами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kiev.usembassy.gov/files/090120_obama_address_ukr.html // (Дата перегляду 23.12.2009)
4. Камінський Є. США і Україна: на шляху до партнерства / Є. Камінський, А. Дашкевич. – К. : ПБП "Фотовідеосервіс", 1994. – 120 с.
5. Кандюк О. Еволюція американських підходів до європейської політики в період адміністрації Джорджа Буша // О. Кандюк // Історико-політичні проблеми сучасного світу : Збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2007. – Т. 15 – 16. – С. 46–50.
6. Обама – переможець : Світ вітає нового президента США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novyua.com.ua/world/42579> (Дата перегляду 12.12.2009)
7. Основні напрямки зовнішньої політики адміністрації Дж. Буша – молодшого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kimo.univ.kiev.ua/USA/49.htm>
8. Порошенко П. Новий посол США прибуде до України в грудні / П. Порошенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1018010> // (Дата перегляду 08.11.2009)
9. Раздорожний Є. Зовнішня політика Барака Обами : компроміс між прагматизмом та месіанством / Є. Раздорожний, К. Шинкарук // Зовнішньополітичний спектр. – 2008. – №5. – С. 10 – 17.
10. Соціологічне опитування громадян України, проведене соціологічною службою Центру Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=46 (Дата перегляду 28.11.2009).
11. Сірук М. Поворотний момент, Обама відкрив нову сторінку в історії США / М. Сірук // День. – 2009. – 22 січня.
12. Сірук М. Рекомендації Обамі / М. Сірук // День. – 2009. – 3 березня.
13. Хижняк І.А. Патронована культура та культурна демократія у США / І. А. Хижняк. – К. : Основи, 2001. – 448 с.
14. Холбрук Р. Чому Барак Обама? / Р. Холбрук // День. – 2008. – 30 жовтня.
15. Чомські Н. Антидемократична природа американського капіталізму проявила себе / Н. Чомські. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://community.livejournal.com/chomsky_ua/17553.html (Дата перегляду 12.03.2010).
16. America and Multilateralism: Why George W. Bush is No Different [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brookings.edu> (Дата перегляду 23.11.2009).
17. Denton R. Political Communication in America / R. Denton, G. Woodward. – N.Y. : Praeger, 1990.
18. McCain J. Profile / J. McCain. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lenta.ru/lib/14159737/> (Дата перегляду 25.12.2009)
19. Lasswell H. The Use of Content Analysis in Studying Social Change / H. Lasswell // Social Science Information, 1968.
20. Pratkanis A. Age of Propaganda, The Everyday Use and Abuse of Persuasion / A. Pratkanis, E. Aronson. – University of California, N.Y., 2000.
21. Von Drehle D. Why History Can't Wait / D. Von Drehle [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.time.com/time/specials/2008/personoftheyear> // (Дата перегляду 22.12.2009).
22. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture : Essays on the Changing World-System / I. Wallerstein. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991.

**Лукач У. Р., Пирус А.-М. П. Государственно-правовой вектор
внешнеполитического курса США на современном этапе**

Внешняя политика является одной из определяющих сфер политико-правовой жизни общества, что подчинена конкретным целям. Они обусловлены определенными процессами внутри государства, среди которых решающая роль принадлежит выборам. Именно выборы составляют важнейший механизм, с помощью которого граждане влияют на внешнеполитический курс государства. Избрание президентом Б.Обама является началом качественно нового этапа развития государства и права США.

Ключевые слова: *внешняя политика, международная политика, избирательная кампания, президентская администрация, внешнеполитические приоритеты, евроатлантическая интеграция, украино-американские отношения.*

Lukach U. R., Pirus A.-M. P. U.S. foreign course State and Legal vector at the present stage

Foreign policy is one of the decisive political and legal spheres of society, which is subject to specific goals. They are caused by certain processes within the state, including the decisive role belongs to the elections. This election is an important mechanism by which citizens influence the foreign policy of the state. The election of President B.Obama is the beginning of a qualitatively new stage of development of the state and U.S. law.

Key words: *foreign policy, international politics, election campaign, the presidential administration, foreign policy priorities of Euro-Atlantic integration, Ukraine-US relations.*

ЕКОНОМІКА

УДК 336.741.28

Коровчук Юрій Іванович,
викладач кафедри фінансів,
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**ТЕОРІЯ ЄДИНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ВАЛЮТИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО
ЕЛЕМЕНТУ СУЧАСНОГО МОНЕТАРИЗМУ**

У статті розглянуто монетарну теорію грошей, можливості її застосування та основні «прорахунки», що функціонують у сучасній економіці. Запропоновано концептуальні засади «теорії єдиної електронної валюти» як однієї з альтернатив регулювання грошового обігу.

Ключові слова: електронна валюта, електронна грошова система, електронна грошова маса, електронний грошовий обіг, грошові агрегати, монетаризм, товарна маса, ВВП, інституційне забезпечення.

Регулювання грошової системи є однією із визначальних функцій монетарної політики держави, спрямованої на забезпечення збалансованого розвитку, досягнення економічної першості, гарантування добробуту громадян.

Актуальність проблеми розвитку теоретичних концепцій у сфері регулювання грошових відносин в світі зумовлена розвитком високотехнологічних систем розрахунків, світовим перерозподілом капіталу, ступенем тінізації економіки, постійно прогресуючими інфляційними процесами, що набули особливого загострення в українській економіці (період фінансово-економічної кризи).

Стан наукової розробки теми дослідження. Гроші загалом, процес їх обігу зокрема часто виступали об'єктом дослідження видатних учених-економістів світу.

Перші спроби теоретичного осмислення сутності грошей почалися з XVI ст. французьким економістом Ж. Боденом, основи вчення якого надалі розвивали англійські дослідники Д. Юм, Дж. Мілль та французький – Ш. Монтеск'є.

Вагомий внесок у розробку питання природної сутності грошей, визначення їх кількісних розмірів зроблено американським економістом, статистиком, математиком І. Фішером. Удосконалення його поглядів висвітлювалося у подальших дослідженнях А. Маршалла, А. Пігу, Д. Робертсона.

При цьому особливо відзначились у XX ст. відомі західні вчені Дж. Кейнс, А. Шварц, М. Фрідмен. Представником вітчизняної економічної думки в названій сфері виступив М.І.Туган-Барановський.

Метою статті є формулювання загальної наукової концепції у сфері регулювання грошового обігу.

Виклад основного матеріалу. За умов сучасних глобалізаційних перетворень світової економіки власна грошово-валютна система залишається єдиною функціональною артерією, що забезпечує незалежність національних економік. Однак невинна еволюція господарського життя людства змушувала постійно реформувати не лише виробничо-господарські процеси, а й засоби, що обслуговують названу систему, причому такі зміни проводилися не в рамках однієї-двох держав, а охоплювали всю земну кулю.

Сучасний грошовий обіг утворюється сукупністю грошових засобів, які виступають у двох формах: готівка (банкноти, розмінна монета); безготівкові гроші (чекові рахунки, «електронні гроші», кредитні картки).

Велика різноманітність грошових засобів особливо акцентує проблему виміру грошової маси, необхідної для повноцінного обслуговування товарного обороту. Світова економічна наука в цьому контексті представлена видатними науковими концепціями вчених різних часів, сформованих як результат зміни економічних / політичних умов розвитку суспільства.

Базові принципи регулювання сучасних світових грошово-кредитних систем закладені в монетарній теорії грошей, розробленій американськими економістами А Шварцом, М. Фрідменом.

Із точки зору монетарної теорії грошей, розвиток економіка, поділяється на чотири фази (рис. 1):

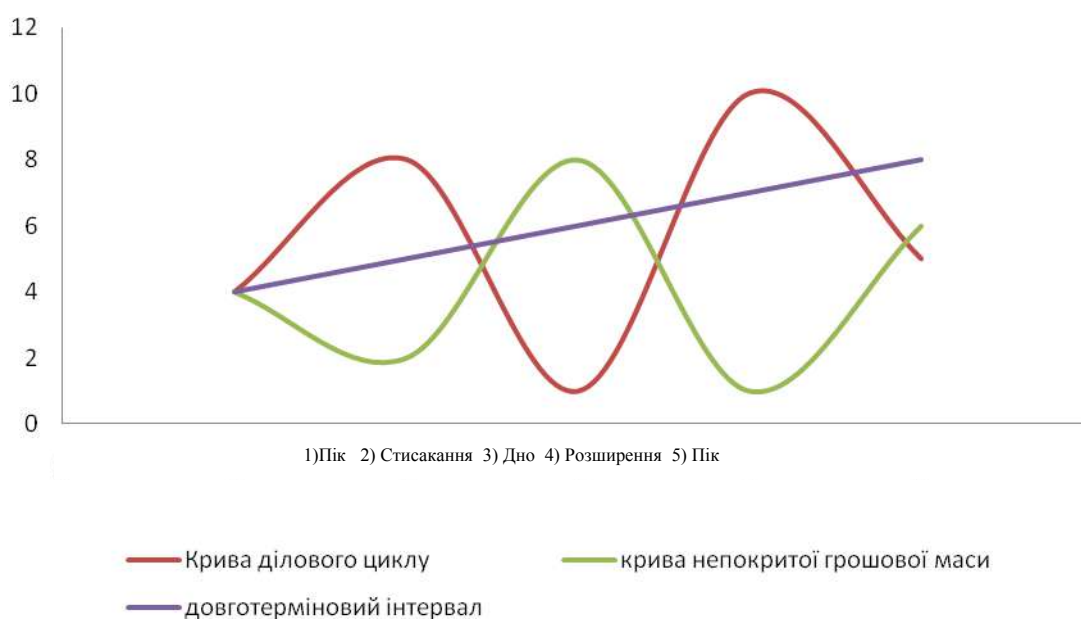

Рис 1. Схема типового ділового циклу

Фаза стисання – супроводжується падінням реального обсягу виробництва. Стисання, яке триває понад шість місяців, називають спадом. В результаті проведених досліджень виявлено, що при цій фазі ділового циклу нарощується сума непокритої грошової маси товарною масою, а це, у свою чергу викликає зародження інфляційних процесів.

Дно – точка ділового циклу, в якій реальний обсяг виробництва доходить до мінімального рівня, розмір непокритої грошової маси й інфляції максимальний.

Розширення – фаза циклу, протягом якої реальний обсяг виробництва підвищується стосовно дна циклу; при цьому виявлено зниження частки непокритої грошової маси в обігу, скорочення темпів інфляції.

Пік (вища точка) – точка ділового циклу, у якій реальний обсяг виробництва й забезпечення грошовою масою товарного обороту знаходиться на максимальному рівні.

Звідси пропозиція: економічне зростання країни повинно бути рівномірним. Для цього необхідно, щоб кількість грошей в обігу збільшувалася в певній пропорції до нарощування обсягів виробництва – на 3 – 5% за рік. Дослідники пропонують підтримувати постійне збільшення грошової маси в обігу на 1 – 2% стосовно темпів підвищення продуктивності праці [3, с. 58].

Сучасні тенденції розвитку грошово-кредитної політики України характеризуються незначними коливаннями в обсязі ВВП, більш динамічними зрушеннями в грошовій системі, що проявлялися через зміни відповідних грошових агрегатів.

Так, на початку 2008 року грошова маса в Україні складала 483,85 млрд. грн., цей показник протягом року зріс на 6,6% і становив 515,73 млрд. грн. Що ж до готівкової маси (агрегату М0), то за 2008 р. вона зросла із 141,9 до 186,7 млрд. грн. (приріст 31,6%). Значна зміна цього показника свідчить про підвищення обсягів готівки в обігу й емісійну діяльність держави.

ВВП як пропорційно залежний показник за відповідний період дорівнює 949,9 млрд. грн., причому його формування здійснювалося із циклічністю, зокрема постійне зростання на 6% протягом перших трьох кварталів, його зниження в четвертому – на 7,7 % [7].

Кількісне збільшення грошової маси у ВВП деякою мірою відповідає принципу пропорційності, однак їх зіставлення окреслює дещо іншу ситуацію. Зокрема, наявна грошова маса покриває виготовлений ВВП на 54,3%, тобто кожна грошова одиниця за рік робить менше 2 оборотів. Не менш складна ситуація у сфері обігу готівки, оскільки агрегат М0 покриває існуючий ВВП на 19,7%. Це означає: кожна готівкова одиниця здійснює за рік приблизно 5 оборотів.

Звичайно, такі тенденції свідчать про певний «застій» значної частини грошової маси, оскільки виплата заробітної плати, більшість платежів здійснюються щомісячно, причому схильність населення до заощаджень є незначною, а тому оборотність агрегату М0, як мінімум, повинна б становити 12. Недостатня оборотність створює відповідні умови, коли в економіці є надлишок грошей, про що свідчать інфляційні процеси, однак різні її галузі відчувають дефіцит фінансових ресурсів (незначний рівень доходів населення, низька рентабельність тощо).

Сучасні тенденції монетарної політики багатьох держав вказують на недосконалість теоретично-практичної бази монетаризму. Зокрема, вони породжуються через саму природу циклічності економіки, оскільки, згідно з твердженнями монетаристів, динаміка зростання грошової маси задля забезпечення ліквідності економіки повинна випереджати виробничі процеси. Однак якщо в економіці спостерігаються певні негативні зрушення, реальна різниця між грошовою / товарною масою буде визначатися як «допустиме перевищення (3 – 5%) + перевищення принесене негативними тенденціями», а отже випущена в обіг грошова маса створює додатковий тягар на сферу товарного її покриття.

З метою усунення цих негативних явищ будь-яка держава здійснює скорочення грошової маси через продаж облігацій власного боргу. Такі дії звичайно дають можливість у майбутньому скоротити грошову масу й утримати ціни. Будучи борговим

зобов'язанням, облігація потребує погашення, при цьому таке погашення здійснюється з певним приростом вартості боргу (купоном), яке також є джерелом вторинної емісії.

Такі процеси дозволяють стримувати ріст цін у теперішньому періоді, однак в майбутньому, через збільшення державних зобов'язань, призводять до зростання грошової маси.

Іншим недоліком монетаризму можна назвати відсутність регулювальних принципів грошово-кредитної політики для обслуговування наслідків стихійних лих чи воєнних дій, оскільки в таких місцях, як правило, виникає короткотермінова, але значна потреба у фінансових ресурсах, покриття якої здійснюється здебільшого гуманітарними допомогою, додатковою емісією. Згадані явища скорочують реальне виробництво, а приплив тих чи інших фінансових ресурсів лише створює резерв для зростання цін.

Більшість антиінфляційних «рецептів» монетаризму здатні ефективно регулювати грошовий обіг лише у високорозвинутих державах. Це насамперед спричинено тим, що діловий цикл цих держав характеризується значним часовим періодом, а отже, значною розтягненістю фаз ділового циклу, що, у свою чергу, зменшує вплив на суспільний добробут, спричиняє негативні тенденції в економіці. Тоді як для держав, що розвиваються з меншим ступенем стабільності (більш циклічно), відчутність такого впливу зростає за принципом пропорційності.

На наш погляд, сучасний монетаризм є ефективною системою у сфері регулювання кількості грошей, необхідної для держави, що відзначається стадією її економічного розвитку. Але він нездатний обґрунтувати сферу розподілу цих ресурсів при обслуговуванні ВВП будь-якої країни.

Така неспроможність, очевидно, носить природний характер, оскільки за умов обігу паперових грошей будь-яка система (щодо їх скорочення) не може гарантувати 100-відсоткового результату. Це дає всі підстави стверджувати: сучасний етап грошово-кредитних відносин у світі поставив людство на «порог» їх еволюційного розвитку – еру електронного обігу, з метою регулювання якого нами пропонується теорія єдиної електронної валюти.

Ключовими засадами згаданої теорії виступає те, що гроші як абсолютний еквівалент обміну не повинні функціонувати в матеріальній формі, виступати лише абстрактним універсальним мірилом вартості товарів, робіт, послуг, операцій, пов'язаних з їх обміном, причому цей вимірник у глобальному суспільстві повинен бути однаковий для всіх держав.

Теорія єдиної електронної валюти є першочерговим елементом дослідження й регулювання; на відміну від базових теорій грошей, вона визначає не кількісні показники грошової маси, а швидкість обігу грошей як повноправної змінної рівнянь, окреслених кількісною теорією грошей. Електронний характер грошей, унаслідок розвитку інформаційних систем, дозволяє забезпечити необмежену швидкість обігу, примножити цим ліквідність фінансової системи.

У зв'язку зі сказаним, виникає можливість повноцінного й ефективного виконання відкритого та обґрунтованого К. Марксом закону грошового обігу, згідно з яким кількість грошей визначається відношенням суми цін товарів до числа оборотів однойменної грошової одиниці з урахуванням додаткових чинників: проданих у кредит товарів, суми взаємопогашених платежів і платежів, для яких настав строк виплати. Крім того, маємо на увазі суму повторного обігу, де ті самі гроші функціонують поперемінно – то як засоби обігу, то як засоби платежу. Цей закон грошового обігу діє там, де існують товарне виробництво, товарний та грошовий обіг, а також у різних грошових системах. Він

виражає одну з головних умов збереження ринкової рівноваги, надання стійкості купівельній спроможності грошей.

Дотримання вимог цього закону особливо актуальне в сучасних умовах, коли часто втрачається безпосередній зв'язок «гроші – золото», а все більша маса грошових знаків, що перебувають в обігу, має купівельну спроможність, суспільну значимість, оскільки за ними стоять реальні, визнані суспільством високоякісні товари. Нехтування вимогами закону грошового обігу, як переконує практика, може призвести до появи в економіці країни значних елементів натуральних господарських зв'язків між виробниками / споживачами продукції, зрештою, навіть до витіснення з господарського механізму економічних методів господарювання або до значного їх послаблення.

Отже, сутність закону грошового обігу полягає в тому, що в обігу на певний період має перебувати грошей не більше, ніж це потрібно для оплати реально існуючих товарів і послуг за цінами, що склалися на певний момент. Такі критерії можна забезпечити лише через необмежену швидкість «обертання» грошей.

Суть електронних грошей проявляється в тому, що окремому суб'єкту економіки (фізичній / юридичній особі, державі) присвоюється єдиний грошовий код-рахунок у відповідній емісійній установі – «Світовому емісійному центрі». Цей рахунок, залежно від діяльності його власника, може постійно змінюватися – як додатньо, так і від'ємно. Відповідно до цього коду-рахунку буде здійснюватися подальша діяльність відповідних суб'єктів щодо відкриття банківських поточних, кредитних, депозитних рахунків.

Інституційним забезпеченням процесу регулювання обігу електронної валюти повинна виступати незалежна, загальносвітова фінансово-кредитна установа при ООН («Світовий емісійний центр»), під прямим впливом якої повинні знаходитися національні представництва (сучасні центральні банки). Така підпорядкованість здатна забезпечити прозорість розрахунків. Це значно скорочує можливості функціонування економічної злочинності, корупції, незаконного відмивання коштів, як у рамках однієї держави, так і в цілому світі.

Іншим напрямом теорії єдиної електронної валюти виступає надання їй статусу універсального загальносвітового платіжного засобу. Такі «повноваження» мають на меті передусім усунути монополію валют окремих держав на міжнародному ринку товарів і послуг (зокрема, долара США), усунути можливості проведення спекулятивних операцій на валютних ринках, забезпечити єдині критерії щодо визначення рівня цін на різні товари, фіскальні платежі, розміру добробуту тощо.

Наявність єдиної валюти значно спрощує міжнародний товарооборот і потоки інвестицій, зокрема в діяльності транснаціональних корпорацій. В міжнародній практиці регулювання грошових систем уже здійснювалися спроби переходу на єдину валюту, результатом чого стала поява валюти спеціальні права запозичення (СДР). Однак дана валюта функціонує з обмеженою ліквідністю, оскільки може обслуговувати лише міжнародний фінансово-кредитний обіг. До того ж виключення з обслуговування СДР економік держав-нечленів МВФ ставить під сумнів статус СДР як світової валюти.

Висновки. У статті наведені теоретичні засади побудови електронної моделі грошового обігу, що полягає в розробці засад функціонування єдиної світової електронної валюти.

Узагальнення та систематизація дослідження дозволили сформулювати наступне:

1. Ситуація, що склалася у світі, дозволила сформулювати основні недоліки сучасного монетаризму, породжені як результат циклічності економіки.
2. Досягнення ефективності функціонування грошової системи світу можна забезпечити за умови виконання положень теорії електронних грошей, яка

характеризується власною позицією щодо паритетного впливу на економіку держави й інфляційні процеси, зокрема, як маси грошей, так і здатності їх до обертання.

3. Основні положення теорії електронної валюти можуть застосовуватись як приклад ефективного механізму державного регулювання стосовно забезпечення детінізації економіки, легалізації доходів суб'єктів економічних відносин.

4. Побудова грошової системи світу за теорією єдиної електронної валюти повинна здійснюватися за чіткого моніторингу спеціалізованої фінансово-кредитної установи «Світового емісійного центру».

5. Запропоновані положення теорії електронних грошей мають здебільшого теоретичний характер. У подальшій роботі автора передбачається обґрунтування процесу їх трансформації в реальний економічний простір – однієї з альтернатив регулювання грошового обігу.

Список використаних джерел

1. Гроші та кредит / І.В. Алексєєв, М.К. Колісник, О.Й. Вічар, П.І. Ільчук, І.Ю. Кондрат. – Львів: Львівська політехніка, 2004. – 167 с.
2. Гроші та кредит: підручник / за заг. ред. М.І. Савлука. – [3-є вид.]. – К., 2002. – 598 с.
3. Демківський А.В. Гроші та грошовий обіг: навчально-методичний посібник / А.В. Демківський. – Київ: ГРОТ, 2007. – С. 51 – 63.
4. Ковальчук В. Основи економічної теорії: короткий курс / В. Ковальчук. – Тернопіль, 1999. – С. 38 – 39.
5. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг: навч. посіб. / В.Д. Лагутін – 3-є видання. – Київ: Знання, 2006. – С. 25 – 27.
6. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки / І.О. Лютий. – К., 2000. – 342 с.
7. www.ukrstat.gov.ua

Коровчук Ю. И. Теория единой электронной валюты как альтернативного элемента современного монетаризма

В статье рассмотрено монетарную теорию денег, возможности ее применения и основные «просчеты», которые имеют место в современной экономике. Предложены концептуальные основы «теории единой электронной валюты» как одной из альтернатив регуляции денежного обращения.

Ключевые слова: электронная валюта, электронная денежная система, электронная денежная масса, электронное денежное обращение, денежные агрегаты, монетаризм, товарная масса, ВВП, институциональное обеспечение.

Korovchuk Y. I. Theory of single electronic currency as alternative element of modern monetarism

The article examines monetary money theory, some possibilities for its usage and the main «miscalculations» that take place in modern economy. As a consequence the article suggests conceptual footing for “theory of single electronic currency” as one of alternatives for money circulation regulation.

Key words: electronic currency, electronic money system, electronic money supply, electronic money circulation, money aggregates, monetarism, commodity mass, drass domestic product, institutional security.

УДК 358.47:69.003

Іщенко Надія Богданівна,
старший викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК У БУДІВНИЦТВІ

У статті розглянуто концептуальні засади відображення господарських операцій підприємств будівельної галузі, зумовлені особливістю їх діяльності.

Ключові слова: будівництво, державно-будівельні норми, дохід, витрати, калькулювання витрат.

Постановка проблеми. Функціонування будівельних підприємств України безпосередньо впливає на хід економічних процесів як регіону, так і країни в цілому. Метою діяльності підприємств будівельного комплексу виступає забезпечення населення, підприємств будівлями, спорудами житлового та промислового значення з високим рівнем комфорту, зручності.

Нестабільний хід політико-економічних подій, втрата професійних кадрів, старіння виробничо-технічного потенціалу зумовлює необхідність пошуку будівельними підприємствами шляхів підвищення ефективності свого подальшого функціонування.

Аналіз останніх досліджень. Науковим дослідженням з організації обліку, звітності діяльності будівельних підприємств та проблем їх трансформації відповідно до вимог міжнародних стандартів обліку присвячено роботи таких фахівців: А. Дмитренко, С. Кирилова, Т. Момот, С. Новікова, Н. Онуфрієва, В. Пархоченко, Є. Свідерського та ін. Однак, у напрямку дослідження особливостей перебудови облікової діяльності будівельних підприємств усе ще залишається багато дискусійних питань.

Тому **метою** дослідження є розкриття особливостей відображення господарських операцій на будівельних підприємствах, що зумовлено особливістю їх діяльності.

Будівельним підприємствам притаманні ряд характерних особливостей: період будівництва може продовжуватися декілька звітних періодів, покупець (замовник) наперед відомий, із ним попередньо узгоджується контрактна ціна, замовник часто здійснює періодичні платежі в межах загальної контрактної вартості будівельно-монтажних робіт, продукт (об'єкт будівництва) знаходиться не за місцем розташування виконавця, а на окремій ділянці.

Ці особливості зумовили необхідність прийняття специфічних для будівництва нормативних актів, що регламентують особливості ведення обліку і фінансової звітності підприємств даної галузі (табл. 1).

Таблиця 1

Законодавчі та нормативно-методичні документи з регулювання обліку будівельних підприємств України

Тип документа	Перелік
Законодавча база	Конституція України; Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»
Нормативна база	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №18 «Будівельні контракти», «Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві», «Про затвердження

	типових форм первинних документів з обліку в будівництві»
Методична база	«Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт», «Правила визначення вартості будівництва ДБН Д 1.1-1-2000»

Перебудова вітчизняної системи обліку та звітності відповідно до вимог міжнародних стандартів, впровадження нових господарських механізмів призвели до відповідних змін в обліку будівельних підприємств. На цьому шляху звичайно виникає багато дискусійних питань. Узагальнюючи дослідження фахівців у галузі обліку будівництва, можна вказати такі найбільш гострі проблеми:

- 1) діюча в Україні система кошторисних нормативів державно-будівельні норми (ДБН) не відповідає структурі витрат, визначених системою Положень (Стандартів) бухгалтерського обліку України (П(С) БО);
- 2) визнання доходів і витрат протягом виконання будівельно-монтажних робіт (чітко виконує постулат обліку) – превалювання економічної сутності над юридичною формою, але не відповідає (в правовому розумінні) юридичній природі будівельного договору;
- 3) специфіка оцінки та визнання доходу у разі сплати замовником виконаних підрядних робіт матеріальними цінностями (наприклад, товарами, об'єктами основних засобів тощо);
- 4) пошук найбільш оптимальних шляхів організації механізму фінансування будівництва;
- 5) наближення вимог, повне узгодження Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО) №18 «Дохід» і П(С) БО №18 «Будівельні контракти».

Зупинимося детальніше на окремих питаннях. Перше з них – діюча в Україні система кошторисних нормативів ДБН не відповідає структурі витрат, визначених системою П(С)БО. Кошторисна система ДБН не є обов'язковою для застосування в тих випадках, коли будівництво фінансується за рахунок недержавних коштів. Тому в таких ситуаціях підрядні підприємства можуть складати кошториси у довільній формі. За результатами опитування серед фінансових фахівців будівельних компаній Фондом ІТМ з'ясовувалося питання щодо адекватності даних кошторисів, побудованих за нормами ДБН.

Опитування показало: 23,5% опитаних вважають, що похибка планових нормативів вартості будівельно-монтажних робіт за ДБН порівняно з фактичними даними складає від 5 до 10%; на думку 47% респондентів така похибка є в межах діапазону 10 – 25%; 29,5% опитаних стверджують: похибка перевищує 25%. Із точки зору фахівців названої дослідницької організації, вказані результати свідчать проте, що «...загалом ДБН-ціноутворення не є достатньо об'єктивним», це «безумовно, впливає на якість економічного планування українських будівельних компаній».

«Таке становище призводить до неадекватності обліку підрядних компаній у разі застосування державних кошторисних нормативів. Також неякісні планові показники можуть вплинути на некоректність податкового обліку підприємств».

Третє питання – специфіка оцінки й визнання доходу через сплату замовником вартості виконаних підрядних робіт матеріальними цінностями (наприклад, товарами, об'єктами основних засобів тощо). Тривалість процесу будівництва, а отже, і тривалість процесу здійснення розрахунків між замовником / підрядником у будівництві зумовлює зазначення в будівельних контрактах поетапного здійснення оплати замовником виконаних підрядником робіт. Якщо в будівельному контракті передбачена тільки

грошова форма оплати, нема труднощів із виконанням зазначеної вимоги. Однак, коли оплата здійснюється, наприклад, товарами або об'єктами основних засобів, це викликає необхідність (до повного завершення розрахунків) постійного відстеження їхньої справедливої вартості, у випадку її зміни – переоцінювання доходу за будівельним контрактом.

Четверте питання – організація механізму фінансування будівництва. Відповідно до вимог законодавства нині інвестування та фінансування будівництва повинні здійснюватися виключно через: фонди фінансування будівництва (ФФБ); фонди операцій з нерухомістю (ФОН); інститути сумісного (спільного) інвестування (ІСІ); недержавні пенсійні фонди (НПФ); випуск безвідсоткових (цільових) облігацій, за якими базовим товаром виступає одиниця такої нерухомості. Фахівці з обліку у будівництві зазначають, що «вказані обмеження, з одного боку, є за своєю суттю прогресивними, оскільки вводять додаткові гарантії для інвесторів та встановлюють цивілізовані правила збору коштів на будівництво через ФФБ, ФОН, ІСІ, НПФ та цільові облігації. З іншого боку, збільшення витрат на утворення та обслуговування перерахованих фондів зумовить здорожчання будівництва».

Відомо, що всі управлінські дії ґрунтуються на інформації обліку, тому для побудови ефективного розвитку підприємства завжди залучають принципи й методи обліку. Саме облік забезпечує здатність підприємства здійснювати контролінг поточних шляхів розвитку, а також виконувати моніторинг наслідків здійснених управлінських дій.

Узгоджена дія методів та прийомів обліку несе в собі потенціал підвищення ефективності діяльності будівельних підприємств. У зв'язку з цим послідовна, ґрунтовна, регульована трансформація обліку та звітності виступає як важіль підвищення ефекту синергізму функціонування підприємств будівельного комплексу України.

При вирішенні ряду дискусійних питань трансформації вітчизняного обліку і звітності будівельних підприємств одним із важливих шляхів виступає побудова досконалого механізму ведення бухгалтерського обліку їх діяльності. Резюмуючи проведений аналіз науково-методичних праць із обліку будівництва, можна запропонувати наступні шляхи подолання суперечностей в обліку підприємств будівельного комплексу (рис. 1).

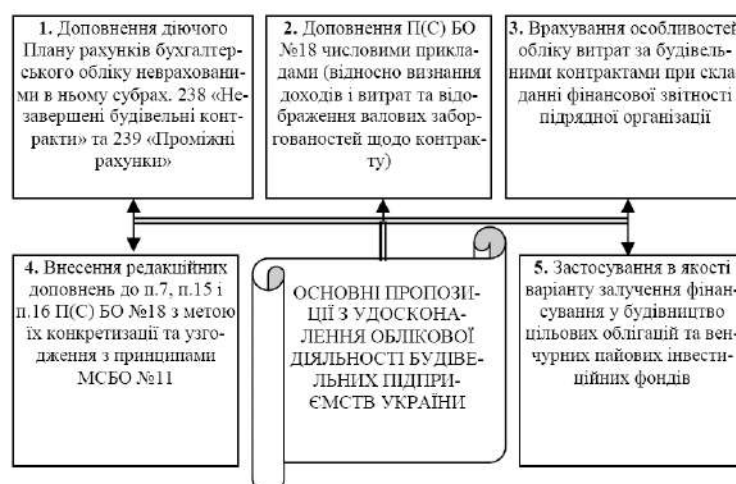

Рис. 1. Організаційні та методичні шляхи удосконалення обліку на будівельних підприємствах України

Оптимізаційні процедури трансформації обліку будівельних підприємств мають синергетичний вплив на економічні процеси підприємств будівельного комплексу України. Це підтверджує гостру необхідність здійснення багатьох важливих кроків з удосконалення методів і процедур бухгалтерського обліку даних підприємств, а також виступає предметом подальших наукових досліджень.

Будівельному підприємству у своїй діяльності необхідно керуватись наступними нормативними документами:

1. П(С)БО 7 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 7 «Основні засоби», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92.
2. П(С)БО 8 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 8 «Нематеріальні активи», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 р. № 242.
3. П(С)БО 9 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Запаси», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 20.10.99 р. № 246.
4. П(С)БО 16 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 р. № 318.
5. П(С)БО 18 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 18 «Будівельні контракти», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 28.04.2001 р. № 205.
6. Закон про бухоблік – Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996.
7. Методичні рекомендації – Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт, затверджені наказом Держкомбудівництва, архітектури і житлової політики України від 07.05.2002 р. № 81.

Відповідно до ст. 2 Закону про бухоблік, усі підприємства України зобов'язані вести бухгалтерський облік і подавати фінансову звітність. Регулювання питань методології бухобліку, фінзвітності здійснюється Міністерством (п. 2 ст. 6 Закону про бухоблік). Для ефективного виконання цієї норми Міністерство затвердив також П(С)БО 18, що визначає методологічні принципи формування підрядниками в бухобліку інформації про доходи й витрати, пов'язані з виконанням будівельних контрактів, її розкриття у фінзвітності. При цьому, з огляду на витрати в будівництві, бухгалтери будівельних організацій мають застосовувати «загальний» П(С)БО 16 з урахуванням вимог свого спеціального П(С)БО 18.

Держкомбудівництва, архітектури і житлової політики України затвердив свої Методичні рекомендації. Вони можуть застосовуватися для цілей планування, бухобліку і калькуляції собівартості будівельно-монтажних робіт будівельними організаціями, їхніми структурними підрозділами (незалежно від форм власності та підпорядкування). Однак це не є обов'язковим, оскільки вказані методичні рекомендації не зареєстровані в Міністерстві, мають рекомендаційний характер.

Організація у будівельній організації бухгалтерського обліку витрат передбачає:

- застосування єдиного підходу до відображення в бухгалтерському обліку господарських операцій на підставі затверджених у будівельній організації правил ведення документообігу з урахуванням особливостей її діяльності;
- застосування типових форм первинних облікових документів, системи рахунків, реєстрів аналітичного обліку, способів реєстрації та узагальнення наявної інформації, оброблення облікової інформації на паперових машинних носіях;
- розроблення облікової номенклатури об'єктів калькулювання.

Об'єктом бухгалтерського обліку витрат можуть бути окремі види будівельно-монтажних робіт (БМР), окрема будівля та споруда, кілька будівель і споруд, будівельний контракт загалом, відособлений структурний підрозділ, будівельна організація загалом.

Бухгалтерський облік витрат на виконання будівельно-монтажних робіт залежно від видів об'єктів обліку може бути організовано на замовлення або за методом накопичення витрат упродовж певного періоду часу із застосуванням елементів нормативного методу обліку і контролю з економним, раціональним використанням матеріальних, трудових, фінансових ресурсів.

Основним методом обліку витрат на виконання будівельно-монтажних робіт є облік за замовленнями відповідно до будівельних контрактів. Такий облік витрат ведеться наростаючим підсумком до закінчення виконання контракту.

Реєстром обліку виконаних будівельно-монтажних робіт у натуральній та вартісній формі є Журнал обліку виконаних робіт. Дані Журналу обліку є підставою для складання первинних облікових документів у будівництві (форма № КБ-2в «Акт приймання виконаних підрядних робіт», форма № КБ-3 «Довідка про вартість виконаних робіт та витрати»), які використовуються для розрахунків із замовником за виконані підрядні роботи, складання звітності у будівництві.

Відображення в бухгалтерському обліку витрат на будівельно-монтажні роботи здійснюється відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, а також інструкції з його застосування, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291.

Бухгалтерський облік витрат на виконання будівельно-монтажних робіт ведеться на рахунку 23 «Виробництво» безпосередньо в Журналі-ордері або машинограмах, що його замінюють, у яких об'єднані аналітичний / синтетичний обліки витрат, а також відображається вартість робіт, виконаних власними силами будівельної організації, вартість робіт, прийнятих від субпідрядних організацій. На рахунку 23 «Виробництво» в Журналі-ордері витрати групуються відповідно до визначених об'єктів калькулювання. Витрати відособлених допоміжних і другорядних виробництв обліковуються на окремих аналітичних субрахунках «Допоміжні виробництва», у журналах-ордерах, листках-розшифруваннях чи в машинограмах, які їх замінюють, у розрізі видів цих виробництв.

Фактичні витрати на будівельно-монтажні роботи групуються за статтями витрат. Прямі витрати (матеріальні витрати, витрати на оплату праці, на експлуатацію будівельних машин і механізмів, відрахування на соціальні заходи, інші прямі витрати) щомісячно визначаються, закріплюються за окремими об'єктами калькулювання з урахуванням прямих ознак на підставі первинних облікових документів. Уся первинна документація складається з обов'язковим кодуванням, що забезпечує облік за статтями витрат, об'єктами калькулювання. Первинні документи складаються в момент здійснення операцій, а якщо це неможливо – безпосередньо після їх закінчення.

Статті витрат групуються:

- матеріальні витрати – вартість спожитих сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів й інших товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ) (див. П(С)БО 9 «Запаси»), вартість робіт, послуг виробничого характеру, виконаних сторонніми організаціями, знос тимчасових (нетитульних) споруджень і подібне;
- витрати на оплату праці – витрати на основну й додаткову заробітну плату, а також будь-які види грошових виплат працівникам (включаючи позаштатних), зайнятим на виконанні БМР, у допоміжних, другорядних виробництвах будівельної організації;
- відрахування на соціальні заходи – суми нарахованих на фонд оплати праці обов'язкових зборів для пенсійного і соціального страхування (від непрацездатності, безробіття, нещасного випадку), інші соціальні заходи,

- передбачені законодавством, а також витрати щодо додаткового пенсійного страхування, додаткового страхування персоналу за рахунок коштів підприємства;
- амортизація – суми амортизаційних відрахувань на основні засоби, нематеріальні активи й інші необоротні матеріальні активи (П(С)БО 7 «Основні засоби» і П(С)БО 8 «Запаси»);
  - інші операційні витрати.

В окремі статті витрат можуть включатися частини будь-якого елементу чи декількох елементів. Відповідно до п. 11 П(С)БО 16, перелік і склад статей калькулювання собівартості робіт встановлюється підприємством самостійно.

Прямі матеріальні, трудові, інші прямі витрати, а також загально-виробничі витрати, витрати від браку робіт відображаються за дебетом рахунка 23 «Виробництво», за кредитом – суми фактичної виробничої собівартості виконаних робіт (у дебет рахунка 90 «Собівартість реалізації»). За кредитом субрахунків обліку витрат допоміжних виробництв із виконання некапітальних робіт у кореспонденції з дебетом рахунків 11 «Інші необоротні матеріальні активи», 22 «Малоцінні та швидкозношувані предмети» та субрахунків обліку витрат основного виробництва списується собівартість виготовлених у допоміжних і другорядних виробництвах виробів, робіт.

Вартість використаних матеріалів охоплюється виробничою собівартістю будівельно-монтажних робіт з кредиту рахунка 80 «Матеріальні витрати» для будівельних організацій, які застосовують 8-й клас рахунків, або з кредиту рахунка 20 «Виробничі запаси» для організацій, що дотримуються 9-го класу рахунків, вартість продукції допоміжних і другорядних виробництв – із кредиту рахунка 23 «Виробництво», а вартість послуг виробничого характеру, наданих сторонніми організаціями, – з кредиту рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», відповідних субрахунків.

Фактичні витрати матеріалів на виконання будівельно-монтажних робіт на об'єктах обліку відображаються в облікових реєстрах завдяки матеріальним звітам.

Витрати на оплату праці робітників включаються у виробничу собівартість будівельно-монтажних робіт з кредиту рахунка 81 «Витрати на оплату праці» за видами оплати праці для організацій, що використовують 8-й клас рахунків, або відповідно з кредиту рахунка 66 «Розрахунки з оплати праці» для організацій, котрі застосовують 9-й клас рахунків, і належать до витрат з окремих об'єктів калькулювання за прямою ознакою на підставі документів, які визначають витрати праці. Якщо неможливо виявити окремі види надбавок, доплат, заохочувальних, компенсаційних виплат за прямою ознакою, розподіл їх за об'єктами відбувається пропорційно до суми заробітної плати без цих надбавок, доплат, компенсаційних виплат або іншими методами, прийнятними в будівельній організації.

Відрахування на соціальні заходи включаються у собівартість будівельно-монтажних робіт за прямою ознакою з кредиту рахунка 65 «Розрахунки за страхуванням» та відповідних субрахунків: 651 «За пенсійним забезпеченням», 652 «За соціальним страхуванням», 653 «За страхуванням на випадок безробіття», 654 «За індивідуальним страхуванням».

Витрати на утримання та експлуатацію власних / орендованих машин і механізмів у будівельній організації відображаються на рахунку 23 «Виробництво», субрахунок «Експлуатація машин і механізмів» за їх видами чи групами належать до витрат за окремими об'єктами калькулювання при врахуванні прямої ознаки на підставі первинних документів.

Витрати на оплату праці робітників, зайнятих керуванням й обслуговуванням машин, відрахування у резерв на оплату відпусток, витрати на паливо, електроенергію, а

також допоміжні експлуатаційні матеріали, утримання рейкових / безрейкових колій, амортизаційні відрахування, витрати на ремонт, орендна плата за машини кваліфікують як виробничу собівартість утримання груп цих машин за прямою ознакою.

Втрати від браку в роботі будівельних організацій накопичуються на рахунку 24 «Брак у виробництві» окремо за браком, допущеним під час виконання будівельно-монтажних робіт, браком, спричиненим допоміжними другорядними виробництвами будівельної організації на окремому субрахунку. Облік втрат від браку ведеться за окремими об'єктами будівництва, видами робіт, допоміжними й другорядними виробництвами у журналах, листках-розшифруваннях або машинограмах, які їх замінюють.

До втрат від браку під час виконання будівельно-монтажних робіт належать витрати на перероблення неякісно виконаних робіт із вини будівельної організації, а також витрати на усунення пошкоджень у зведених конструкціях при подальшому виконанні будівельно-монтажних робіт.

Витрати на усунення дефектів у будівництві, які виникли з вини замовника і ним оплачені, не вважаються втратами від браку.

У витрати на виправлення браку, допущеного під час виконання будівельно-монтажних робіт, входить вартість додатково витрачених матеріалів, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, на експлуатацію будівельних машин і механізмів, а також частина загальновиробничих витрат.

Виробнича собівартість будівельно-монтажних робіт охоплює витрати на виправлення браку за вирахуванням: остаточно забракованої продукції за справедливою вартістю; сум, відшкодованих працівниками, які допустили брак; сум, одержаних від постачальників за неякісні матеріали і комплектуючі вироби тощо.

Загальновиробничі витрати визначаються у будівельній організації загалом як постійні / змінні, переносяться з кредиту рахунка 91 «Загально-виробничі витрати» в дебет рахунка 90 «Собівартість реалізації» (субрахунок 903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг»).

При цьому генеральні підрядники щомісяця зменшують величину окремих статей загальновиробничих витрат на суму витрат щодо обслуговування субпідрядників відповідно до контрактів між ними, списуючи їх з рахунка 91 «Загальновиробничі витрати» на рахунок 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками». Субпідрядні організації збільшують величину відповідних статей загальновиробничих витрат за дебетом рахунка 91 «Загальновиробничі витрати», відображають їх у кредиті рахунка 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками».

Загальновиробничі витрати підлягають розподілу між об'єктами обліку витрат зі застосуванням установлених у будівельній організації способів їх розподілу, виходячи із специфіки виконуваних робіт.

Прямі, загальновиробничі витрати належать до виробничої собівартості будівельно-монтажних робіт того звітного періоду, коли вони були здійснені.

Якщо у будівельній організації створюється резерв для оплати відпусток, виплати винагород за вислугу років, то у витрати виробництва входять щомісячні відрахування на створення такого резерву з віднесенням їх на загальновиробничі витрати.

До незавершеного будівельного виробництва належать незакінчені, не прийняті замовником об'єкти (будівельно-монтажні роботи), що є об'єктами обліку.

Незавершене будівельне виробництво складається з витрат на виконання будівельно-монтажних робіт, які виконуються власними силами будівельної організації, а

також із вартості робіт субпідрядних організацій, прийнятих та оплачених генеральним підрядником.

Фактична собівартість будівельно-монтажних робіт, виконаних власними силами будівельної організації на об'єктах, які входять до незавершеного будівельного виробництва, обліковується на рахунку 23 «Виробництво».

Виконані субпідрядними організаціями роботи, прийняті й оплачені генеральним підрядником, включаються у виробничу собівартість будівельно-монтажних робіт генерального підрядника (рахунок 90 «Собівартість реалізації»). Розрахунки за виконані субпідрядними організаціями роботи ведуться на рахунку 631 «Розрахунки з постачальниками та підрядчиками».

Витрати на спорудження й розбирання тимчасових (титульних і не титульних) будівель і споруд вважаються виробничою собівартістю будівельно-монтажних робіт за умови належності таких витрат до кошторису на будівництво об'єкта.

Витрати на спорудження, розбирання титульних тимчасових будівель і споруд обліковуються у порядку, встановленому щодо обліку виконаних будівельно-монтажних робіт, входять у виробничу собівартість робіт за відповідними статтями калькулювання й елементами витрат.

Витрати на спорудження, розбирання нетитульних тимчасових будівель і споруд обліковуються на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» окремо за кожним з таких об'єктів, охоплюється виробничою собівартістю будівельно-монтажних робіт за статтею «Загальновиробничі витрати» (за елементом «Інші операційні витрати») – дебетом рахунка 90 «Собівартість реалізації» для організацій, які застосовують 9-й клас рахунків, рахунком 80 «Матеріальні витрати» (субрахунок 809 «Інші матеріальні витрати») для організацій, що використовують 8-й клас рахунків «Витрати за елементами».

Витрати за будівельним контрактом, що підлягають відображенню у собівартості даного звітного періоду, повинні складатися тільки з витрат, пов'язаних з обсягом конкретно виконаної на цьому об'єкті роботи, що визнана доходом. Витрати, пов'язані з виконанням робіт, ще не визнаних доходом, відображаються підрядником у складі незавершеного виробництва.

Розрахунки підрядника із замовником (субпідрядника з генпідрядником) відбуваються за рахунками щодо виконаних робіт, переданих для оплати. Їх відображення здійснюється за типовою кореспонденцією рахунків, запровадженої разом із Планом рахунків бухгалтерського обліку.

Відповідно до П(С)БО 18 «Будівельні контракти» для накопичення даних про виконані, передані для оплати рахунки, залишок незавершеного виробництва, про валову заборгованість замовників, замовникам до рахунка 23 «Виробництво», на якому вже використовується субрахунок 230 «Виконання будівельно-монтажних робіт (будівельних контрактів)», буде відкрито ще два субрахунки 238 «Незавершені будівельні контракти», 239 «Проміжні рахунки». Записи на цих субрахунках (дебет 238, кредит 239) здійснюються відповідно до суми рахунка (без непрямих податків) за виконані будівельні роботи (проміжний рахунок оплати) у тому періоді, у якому такий рахунок передано для оплати, відображено типовою кореспонденцією рахунків бухгалтерського обліку за дебетом рахунка 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками», кредитом рахунка 70 «Доходи від реалізації». Згорнуте сальдо рахунка 23 «Виробництво» показуватиме суму незавершеного виробництва підрядника або його заборгованість замовнику.

Пунктом 2 П(С)БО 18 «Будівельні контракти» введено два нових терміни:

- валова заборгованість замовників;
- валова заборгованість замовникам.

Валова заборгованість замовників щодо робіт за будівельним контрактом – це сума перевищення витрат підрядника, визнаного ним прибутку (за вирахуванням визнаних збитків) над сумою проміжних рахунків (без непрямих податків) на дату балансу з початку виконання будівельного контракту.

Валова заборгованість замовникам за роботи стосовно будівельного контракту – це сума перевищення проміжних рахунків (без непрямих податків) над витратами підрядника, визнаним ним прибутком (за вирахуванням визнаних збитків) на дату балансу з початку виконання будівельного контракту.

Іншими словами, термін «валова заборгованість» означає різницю між витратами підрядника та визнаним ним прибутком (за вирахуванням визнаних збитків) на підставі будівельного контракту, сум, переданих для оплати замовнику проміжних рахунків за цим контрактом.

Пункт 19 П(С)БО 18 «Будівельні контракти» передбачає: валову заборгованість замовників щодо робіт, виконані за будівельним контрактом, підрядник наводить у складі незавершеного виробництва, валову заборгованість замовникам за роботи, здійснені за будівельним контрактом, підрядник наводить у складі інших поточних зобов'язань.

Після завершення будівельного контракту субрахунки 238 і 239 взаємно закриваються.

Дт 238 Кт 239 – відображення проміжних рахунків

Дт 239 Кт 238 – закінчення будівельного контракту

Згідно із п. 19 П(С)БО 18 «Будівельні контракти» у баланс потрапляють різниці між сумами накопичених станом на звітну дату розрахункових обсягів робіт і виставлених замовнику проміжних рахунків (актів) за виконані роботи. Якщо різниця позитивна, то утворюється так звана валова заборгованість замовника, якщо від'ємна – валова заборгованість перед замовником. Коли з'являється валова заборгованість замовника, вона віддзеркалюється у балансі за статтею «Незавершене будівництво» (рядок 020), валову заборгованість, у свою чергу, передають у звітності як поточну кредиторську заборгованість.

Про затвердження типових форм первинних облікових документів з обліку капітального будівництва спільним наказом Держкомстату України та Держбуду України від 21 червня 2002 р. № 237/5 затверджено Типові форми первинних документів з обліку в будівництві. Цим наказом затверджено такі форми первинних документів:

- № КБ-2в «Акт приймання виконаних підрядних робіт»;

- № КБ-3 «Довідка про вартість виконаних підрядних робіт».

Цим наказом зазначається:

«Поширити типові форми:

1. № КБ-2в – на будівельні підприємства та будівельні структурні підрозділи підприємств усіх видів економічної діяльності незалежно від форм власності, що виконують будівельні та монтажні роботи, роботи з капітального та поточного ремонту будівель і споруд та інші підрядні роботи із залученням бюджетних коштів або коштів підприємств, установ та організацій державної форми власності;
2. № КБ-3 – на усі будівельні підприємства та будівельні структурні підрозділи підприємств усіх видів економічної діяльності незалежно від форм власності, що виконують будівельні та монтажні роботи, роботи з капітального та поточного ремонту будівель і споруд та інші підрядні роботи за рахунок усіх джерел фінансування.

Для підприємств, що виконують роботи з поточного ремонту господарським способом, складання зазначених форм не є обов'язковим.

Останнім часом контролюючі органи доволі прискіпливо ставляться до оформлення первинних документів, які підтверджують витрати. Вони вважають, що в разі правильного оформлення первинних документів (а правильно у їх розумінні – за типовими формами, що досить суперечливо, хоча б із точки зору податкового законодавства) підприємство має право віднести суми витрат до складу валових витрат у податковому обліку та у складі витрат виробництва в бухгалтерському обліку підприємства.

Щоб уникнути дискусійних моментів при перевірках (наприклад, щодо оформлення первинних документів), варто Замовнику вимагати від Виконавця акти за типовими формами.

Список використаних джерел

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України №966-IV від 16.07.1996 р. // Галицькі контракти. – 1999. – № 36. – С. 3 – 17.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №18 «Будівельні контракти»: Наказ Міністерства фінансів України №205 від 28.04.2001 р. // Все про бухгалтерський облік. – 2002. – №84 (751). – С. 60 – 61.
3. Методичні рекомендації з ведення управителем бухгалтерського обліку коштів та майна фонду фінансування будівництва та / або фонду операцій з нерухомістю.: Розпорядження державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України №533 від 07.05.2004р. // Все про бухгалтерський облік. – 2005. – №112 (1145). – С. 10.
4. Про затвердження типових форм первинного обліку документів з обліку роботи будівельних машин та механізмів: Наказ Міністерства статистики України №149 від 13.06.1997 р. // Все про бухгалтерський облік. – 2002. – №103 (1136). – С. 29.
5. Андрієнко С. Облік у будівництві / С. Андрієнко // Дебет-Кредит. – 2004. – № 5. – С. 21–25.
6. Міжнародні стандарти бухгалтерської звітності – 2004. – Ч. I. – К. : Фенікс, 2005. – 600 с.
7. Чалий І. Проблеми первинної облікової документації будівельних підприємств: Матеріали Проекту Фонду ІТМ «Розвиток будівельного обліку в Україні». – 2005.

Ищенко Н. Б. Бухгалтерский учет в строительстве

В статье рассмотрены концептуальные основы отображения хозяйственных операций предприятий строительной отрасли, что обусловлены особенностью их деятельности.

Ключевые слова: строительство, государственно-строительные нормы, доход, расходы, калькуляции расходов.

Ischenko N. B. Accounting in building

The article reveals conceptual footings which express economical deals of building enterprises stipulated for peculiarity of its activity.

Keywords: building, state-building norms, income, expenditure, calculation of expenditure.

АРХІТЕКТУРА ТА МІСТОБУДУВАННЯ

УДК 7.07(477.86) “1960/1970”

Шпільчак Володимир Антонович,*кандидат педагогічних наук**професор кафедри архітектури та містобудування**Івано-Франківського університету права**імені Короля Данила Галицького***Ярема Людмила Михайлівна,***викладач кафедри архітектури та містобудування**Івано-Франківського університету права**імені Короля Данила Галицького***ТВОРЧИСТЬ АРХІТЕКТОРІВ І. БОДНАРУКА, І. ГРИНІВА, В. ЛУКОМСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА
І ПРИКАРПАТТЯ 1960 – 1970 РОКІВ**

Стаття присвячена дослідженню творчості архітекторів І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського й особливостям розвитку архітектури Прикарпаття 1960 – 1970-х років. Проаналізовано окремі архітектурні об'єкти згаданого періоду. Визначено роль і місце вищезгаданих майстрів у архітектурному процесі.

Ключові слова: *архітектура, композиція, проект, фасад, творчість.*

Постановка проблеми. Зазначена тема є досить актуальною з огляду на перетворення, які відбуваються у міському середовищі Івано-Франківська, інших міст Прикарпаття, інтерес до попередніх етапів розвитку архітектури. Сьогодні необхідним є чітке осмислення художньої цінності існуючої забудови, визначення форм її пристосування, осучаснення відповідно до нових умов. Критичний погляд на процеси, які відбувалися у 1960 – 1970-х роках, дасть можливість знайти правильні підходи до розв'язання містобудівельних проблем в умовах глобалізації та універсалізації.

Архітектори І. Боднарук, І. Гринів, В. Лукомський – яскраві представники в когорті провідних проєктантів Прикарпаття, що безпосередньо впливали на вигляд Івано-Франківська, інших міст, залишили після себе доробок, на який рівнялися майстри наступних десятиліть. Творчість митців, особливості розвитку архітектури Прикарпаття 1960 – 1970-х років недостатньо вивчені науковцями. Дотепер відсутні праці, які б розкривали специфіку розвитку розпланувально-композиційної структури Івано-Франківська згаданого періоду. Сьогодні зростає інтерес до цих питань у зв'язку з

програмою регенерації центральної частини м. Івано-Франківська, яка вже частково виконана, і з розробкою моделі розвитку міста взагалі. Важливо, на нашу думку, з'ясувати місце й роль І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського серед провідних архітекторів, що формували архітектурне обличчя Прикарпаття у 1960 – 1970-х роках.

Аналіз останніх досліджень. Темі архітектури Івано-Франківська, персоналіям, причетним до розвитку архітектури Прикарпаття згаданого періоду, були присвячені окремі публікації, де автори торкалися цих питань. Серед них виділимо публікації І. Гаркота, І. Панчишина, З. Соколовського, В. Шпільчака та ін. Частково ці питання розкривалися на сторінках журналу «Своя хата», який видавався в Івано-Франківську у 1994 – 1997 роках. Проте комплексного дослідження цієї теми ніхто не здійснював.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі творчого вкладу архітекторів І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського у розвиток архітектури Прикарпаття, визначенні характерних особливостей формування архітектурного середовища 1960 – 1970 рр.

Найвідомішою спорудою, запроектованою Іваном Боднаруком, є безперечно ресторан «Гуцульщина» у Яремчі. Створений він у 1956 році. Пізніше біля нього виріс однойменний туристичний комплекс, до якого автор теж мав стосунок. Колеги розповідали, що І. Боднарук мав звичку в процесі будівництва багато часу проводити на об'єкті, прискіпливо слідкуючи, щоб усе відповідало його задуму [7, с. 26].

Проект ресторану, виконаного у виразно народному стилі з експресивним композиційним вирішенням, із вдало поєднаними місцевими матеріалами, відразу привернув увагу фахівців і громадськості. Слід зазначити, що цей твір з'явився у період панування в архітектурі стилю функціоналізму, який за радянських умов економії та утилітарності залишав мало можливостей для створення яскравого архітектурного образу. Про сміливість, новаторство І. Боднарука можна судити за двома наступними вдалими й невдалими імпровізаціями послідовників, що вилилося у певну течію в українській архітектурі.

Споруда розміщена поблизу траси Яремча-Ворохта, поряд із відомим водоспадом. На дворівневій терасі біля річки Прут, на фоні величних Карпат будівля ресторану вражає своєю оригінальною злитістю із ландшафтом, фольклором, філософією краю. Ресторан «посаджений» на перепаді двох терас. Тектоніка споруди побудована на простому принципі – кам'яний цокольний поверх нижньої тераси логічно переходить у дерев'яний перший поверх верхньої тераси. Широкі звиси даху, гонтове покриття, різьба дерев'яних елементів інтер'єру / екстер'єру – усе логічне, композиційно вивірене. Конструкторську частину проекту виконав інженер В. Гарнага.

Поява такої споруди була, на нашу думку, наслідком глибокого переосмислення народної традиційної практики, детального вивчення професійних пошуків створення карпатської архітектури на початку ХХ століття. І. Боднарук продовжив пошуки національного стилю в архітектурі, що було характерним для українських майстрів І. Левинського, Т. Лушпинського, Є. Нагірного [4, с. 191].

Іван Боднарук народився 15.05.1910 року в с. Стопчатові на Косівщині. Після навчання у Краківській академії приїжджає в Коломию (1943 р.), де викладає у технічній школі й одночасно підробляє архітектором. Із 1948 до 1951 року він є начальником київської філії облпроект. У 1952 році І. Боднарук переїжджає до Івано-Франківська (тоді Станіслава), де протягом двох років обіймає посаду головного архітектора міста.

І. Боднарук спроектував багато житлових будинків. Причому функціоналістичний підхід був для нього близьким. У традиціях народної архітектури він запроектував 1951 року літній кінотеатр у Коломиї, лісництво у с. Стара Гута.

Особливе місце у творчому доробку Івана Боднарука займає проект бази відпочинку у Підлютому. Створена після «Гуцульщини», вона вражала своєю довершеністю. Можна тільки пошкодувати, що не збереглася. Слід відзначити також, що за проектом І. Боднарука (разом зі скульптором Є. Дзиндрою) споруджений у 1950 році пам'ятник Т. Шевченку у Шепарівцях (околиця Коломиї).

Іван Боднарук помер в Івано-Франківську 23.10.1977 року, похований на міському цвинтарі (Чукалівка). Обставини не сприяли повному розкриттю творчого потенціалу архітектора. Але й те, що він зумів зробити, заслуговує на увагу і вивчення.

Архітектор Володимир Лукомський – цікава і непересічна особистість, яка, незважаючи на коротку творчу біографію, безпосередньо вплинула на розвиток архітектури Прикарпаття, зокрема Івано-Франківська. Визнання і славу йому принесла турбаза «Гуцульщина» у Яремчі. Своєю своєрідністю, злитістю з природою Карпат вона вигідно виділялася серед новобудов того періоду, стала яскравим символом курорту.

Народився Володимир Лукомський 24 лютого 1927 року в м. Бодзетин, повіт Кельце (сьогодні територія Польщі). У 40-і роки він переїхав до Львова, де спочатку навчався у будівельному технікумі, а з 1945 до 1950 рр. – на архітектурному відділенні Львівської політехніки. У 1950 році одружився з однокурсницею Лукією Крип'якевич (племінниця відомого історика Івана Крип'якевича). Після закінчення інституту молоде подружжя приїхало до Івано-Франківська (Станіслава), де працювало в проектному інституті *Облпроект* (сьогодні – Діпромисто). Професійна обдарованість, велика працездатність дозволили Лукомському стати одним із провідних проєктантів організації. У 1955-60-х роках він працював головним інженером проєктів, а з 1961 р. – головним інженером філії «Діпромисто».

На посаді головного інженера Івано-Франківської філії «Діпромисто» В. Лукомський брав участь чи впливав тією чи іншою мірою на проєктування багатьох об'єктів, які сьогодні визначають обличчя обласного центру. Колеги підкреслювали, що він повністю віддавався улюбленій роботі, був вимогливою, педантичною, інтелігентною людиною [6, с. 37].

Працюючи над комплексом яремчанської турбази «Гуцульщина», яка складається з кількох спальних і господарського корпусів, їдальні, колиби, пішохідного моста через водоспад на р. Прут, Лукомський зумів організаційно об'єднати групу проєктувальників, направити їх зусилля на розкриття свого творчого задуму в руслі нових пошуків національного архітектурного напрямку. Цей напрям у його творчості був не випадковим. Дружина митця Лукія Лукомська була найближчим другом і радником, відзначала, що він глибоко вивчав народне зодчество, багато часу приділяв розробці нових архітектурних форм на основі творчого переосмислення народних традицій, виходячи із сучасних будівельних можливостей. Комплекс турбази «Гуцульщина» відразу викликав інтерес серед фахівців, став популярним. Його зображення можна було зустріти на сторінках журналів, газет, поштових листівок, календарів. У цьому комплексі присутнє почуття міри, художній смак, уміле поєднання матеріалів. Глибоке проникнення у специфіку матеріалів узагалі є характерним для В. Лукомського. Будівлі мають вдалі пропорційні співвідношення. Стіни з бутового каменю грубої околки, верхня частина стін – дерев'яна, із детально проробленими балкончиками, черепичним дахом.

Оригінально вирішені форми будівель зі стрімкими дахами, їх чіткі силуети, гармонійне колірне співвідношення будівельних матеріалів надали комплексу своєрідності, самобутності. Комплекс турбази «Гуцульщина» органічно входить у мальовничу природу Карпат.

Турбаза спроектована філією «Діпромiсто» (1960 – 1961 рр.). Керівник авторського колективу – В. Лукомський. Як зазначав сам Лукомський співавторами комплексу є Іван Гринів, Іван Боднарук, Степан Валевський. У проектуванні також брали участь архітектори Л. Лукомська, Б. Мартин, Л. Попиченко, В. Стасів, О. Фольта. У тому, що з'явилася можливість запроектувати такий комплекс за індивідуальним проектом у яскраво вираженому національному дусі, велика заслуга тогочасного головного архітектора області Д. Соснового. Комплекс був побудований у 1960-х роках, а 1968 року висувався на здобуття державної премії України ім. Т. Шевченка. Зазначимо також, що в даний час спальні корпуси турбази «Гуцульщина» перебудовуються, тому їх первісний вигляд можна аналізувати тільки за фотографіями.

Комплексом турбази «Гуцульщина» була продовжена тема, розпочата Іваном Боднаруком (автор ресторану «Гуцульщина» у Яремчі, (спроектованого 1956 року)), що полягала в переосмисленні традицій народної і професійної карпатської архітектури [7, с. 26]. І. Боднарук, І. Гринів, В. Лукомський відродили в 1960-х роках пригаслу на тоді течію новоукраїнського стилю [9, с. 13]. Кілька десятиліть ряд архітекторів з різних частин України продовжували розвивати цей напрямок вітчизняної архітектури.

Для Лукомського продовженням творчих пошуків у напрямі новоукраїнського стилю була участь в конкурсних проектах Будинку відпочинку художника (Косів), Музею флори і фауни Карпат (Яремча), які були відзначені першими преміями. Можна тільки шкодувати, що названі об'єкти не було реалізовано. Пізніше він запроектував разом з архітектором Іваном Гринівим котеджі на Яблуницькому перевалі (збудовані у 1971 році). Споруджені на мальовничій карпатській полонині, «обгорнутій» із двох боків лісом, вони надзвичайно вдало вписані у ландшафт.

Багатогранний талант Володимира Лукомського яскраво проявився й у містобудівництві. Два об'єкти, споруджені за його проектами в Івано-Франківську, це підтверджують. Маємо на увазі будинок ательє індпошиву на розі вулиць Січових Стрільців і Незалежності, комплекс автоматичної телефонної станції на Вічевому майдані.

Запроектований у 1963 році (автори – В. Лукомський, І. Гринів, Л. Попиченко, О. Фольта) будинок ательє індпошиву завершив кут двох вулиць. Будівля вдало «посаджена» на вісь вулиці Незалежності і здалеку проглядається. Належить вона до стилю функціоналізму. Заслуга авторів полягає в тому, що вони добре поєднали цю будівлю з існуючими й органічно вписали об'єкт в містобудівельну композицію.

Комплекс автоматизованої телефонної станції складається із двох об'ємів. Чотириповерховий об'єм у своєму вирішенні повторює фасад Головної пошти, побудованої в 1930-х роках, і приблокований до неї. Восьмиповерховий об'єм завершує композицію, формує кут вулиці Бачинського. Майстерно знайдено місце будівництва висотного об'єму. Він «посаджений» на осі вулиці Незалежності, разом з тим своєю масою домінує на Вічевому майдані.

Важливим штрихом до творчого портрета майстра є його участь у закритому конкурсі щодо проекту ресторану «Карпати» (сьогодні банк) на вулиці Галицькій в Івано-Франківську. В. Лукомський розділив першу премію з архітектором І. Гринівим. Період 1960 – 1970-х років був непростим для проявів творчості в архітектурі. У цій сфері панував шалений ідеологічний тиск, засилля типового проектування й адміністрування. За таких умов, коли контролювався кожен квадратний сантиметр, перевикористана копійка, заслуга прикарпатських архітекторів полягала в тому, що їм вдалося певною мірою відстоювати професійні принципи.

В обласному центрі Володимир Лукомський запроектував десятки будівель. Серед них виділимо: проект аеропорту (побудований 1966 року), проекти кінотеатру «Космос»

(споруджений у 1969 р.), проект торгового технікуму (1965 р.), проект технікуму фізкультури (1972 р.). Однією з останніх робіт майстра був пам'ятний знак «Княжий Галич» у с. Кринос у співавторстві зі скульптором Петром Сопільником (1985 р.).

Володимир Лукомський був різносторонньою людиною. У вільний від роботи час він малював, займався фотографією, виконував моделі будинків. За натхненну працю і вагомі результати майстру 3 травня 1973 року було присвоєне звання заслужений архітектор України. У розквіті творчих сил В. Лукомський трагічно загинув в автомобільній аварії. Це сталося 28 липня 1973 року. Його поховали в Івано-Франківську на цвинтарі на вул. Київській. Пам'ятник запроектований Л. Лукомською, а виконав його скульптор В. Заболотний. В. Лукомський безперечно був талановитим архітектором, добрим організатором. Він залишив після себе десятки будівель, які будуть завжди нагадувати про автора, який свій талант, натхнення віддав рідному краю.

Головним твором своєї творчої біографії Іван Гринів вважав готельний комплекс «Беркут» на Яблунецькому перевалі. Запроектований він у 1967 році. Композиція комплексу проста й виразна. Високий об'єм готелю вписаний у стрімкий трикутник даху, поєднаний з об'ємом ресторану, що має слабку форму і спирається на цоколь, який переходить у витягнуту терасу. Комплекс дуже вдало пов'язано з вираженням рельєфом. Головні монументальні об'єми мають виразну форму, між собою врівноважені і наче виліплені скульптором. Гриніву вдалося створити сильний за емоційним впливом на спостерігача силует комплексу.

Іван Гринів народився 26 травня 1929 року у с. Ковальків Радомиського воєводства (Польща). Дитинство його пройшло у с. Підгірки поблизу Калуша. Далі було навчання на архітектурному факультеті Львівської політехніки, яке він завершив у 1954 році. З 1955 року життя І. Гриніва було пов'язане з Івано-Франківськом. Він працював у різних проектних інститутах, але найбільше часу віддав «Діпромiстові».

Серед запроектованих І. Гринівим будівель – ряд таких, які визначали обличчя міста. Наприклад, запроектований у 1960 році у співавторстві з В. Лукомським адмінкорпус з житловими будинками на вулицях М. Грушевського, Леся Курбаса. Адмінкорпус повторює плавний згин вулиці (автор І. Гринів). Два житлові будинки приблоковані справа / зліва (автор В. Лукомський). Адміністративний корпус чотириповерховий, на першому поверсі розміщені магазин, кафе. Композиція фасаду чітка, симетрична. У центрі – вхід до будинку, акцентований потужним дашком. Зверху – ряд активно проявлених пілястр, які покриті високим плоским фризом. Ліва і права частина фасаду композиційно підпорядкована центральному структурному елементу [1, с. 31]. Комплекс виразний за архітектурним вирішенням, вдало узгоджений з існуючою забудовою. Цією і наступними роботами І. Гринів змусив говорити про себе як умілого майстра. У простих лаконічних формах функціоналізму, користуючись обмеженим набором прийомів, йому вдавалося самовиразитися, створивши цікаві архітектурні образи.

У 1962 році І. Гринів у співавторстві з Миколою Назаровим виконав проект будинку проектно-конструкторського технологічного інституту (тепер податкова адміністрація) на вул. Незалежності. П'ятиповерхова протяжна у фасаді будівля розміщена серед історичної забудови. Протяжність підкреслювалася горизонтальними тягами, ритмом вікон. Перший поверх був облицьований чорною керамічною плиткою, служив цоколем для всього будинку. Три входи у будівлю з головного фасаду були «втоплені» в об'єм. Центральна частина будівлі «посаджена» на лінію історичної забудови вулиці. Дві бокові – дещо відсунуті у глибину [1, с. 31].

Щодо цієї будівлі точилися дискусії серед фахівців. Були негативні відгуки. Дійсно, будівля своїм сірим об'ємом «давила» на розташовану нижче історичну забудову.

Появу цього об'єкта в такому вигляді фахівці пояснюють стислими термінами проектування, тотальним тиском на архітекторів. Уже в 1990-х її фасад докорінно змінили, добудувавши мансардний поверх. Сьогодні завдяки подрібненню форм фасаду, зміні вікон, внесенню кольору будівля сприймається менш агресивно.

Один з найбільш виразних проектів І. Гриніва у стилі функціоналізм – ресторан «Карпати» на вулиці Галицькій в Івано-Франківську. Запроектував він його у 1966 році, ставши переможцем конкурсу. Будівля дещо відсунута від лінії забудови. Головний фасад вирішений у чітких лаконічних формах. «Оживляє композицію виступаючий з чотириповерхового об'єму будинку одноповерховий паралелепіпед бару з терасою над ним та ефектними відкритими сходами на терасу, підрізка по першому поверху, ґратка залізобетонної перголи на даху будинку» [1, с. 32]. У 1990-х роках будівля була повністю перебудована і в ній тепер знаходиться банк.

Іван Гринів створив ряд об'єктів у новоукраїнському стилі. Першою такою роботою була участь разом з авторським колективом розробці комплексу турбази «Гуцульщина» у Яремчі. Пізніше він запроектував готельний комплекс «Беркут», у якому дещо розвинув принципи народностильової архітектурної течії. Ним також були створені проекти турбази «Карпатські зорі» (Косів, 1970 р.), бази відпочинку у Гуті і на Яблуницькому перевалі. У цьому ж стилі – Будинок культури у с. Дзвиняч Богородчанського району. І. Гринів, додавши до типового проекту шатровий черепичний дах, дещо змінивши фасад, надав цьому комплексу виразного індивідуального образу.

Архітектор І. Гринів найбільше любив займатися об'ємним проектуванням. Колега майстра В. Стеф'юк відзначав особливий талант майстра, «своєрідну манеру схоплювати цільний образ будівлі, загальні маси» [5, с. 34], уміння органічно поєднувати народні традиції з сучасним мисленням. У кінці життя майстер зізнавався колегам, що дуже хотів би ще створити споруду, яка б була на одному щаблі з готелем «Беркут» за рівнем архітектури. Проектуванням він займався до останнього дня. Помер Іван Гринів 19 червня 1994 року в Івано-Франківську.

Для архітектури 1960-х років характерним є перехід до індустріальних методів будівництва, типового проектування. На перше місце були поставлені завдання утилітарності й економічності. Обсяги будівництва на Прикарпатті були незначними. У таких умовах, коли в архітектурній практиці поширився спримітивізований функціоналізм, фаховому архітектору дуже важко було реалізовувати свої задуми.

У середовищі Івано-Франківська залишилися надзвичайно цікаві приклади раннього функціоналізму (1910 – 1914 рр.) архітектора Ф. Януша (готель «Дністер», житловий будинок № 4 по вул. Незалежності та ін.), зрілого функціоналізму (1930-і роки), наприклад, житлові будинки по вул. Шевченка, серед яких виділяється вілла Маргошеса (сьогодні – Будинок учених), які співвідносяться із кращими зразками цього стилю у Європі [8, с. 50]. Тому значна частина будівель, що з'явилися у 1960-х роках, значно поступається за художнім рівнем згаданого періоду. Деякі з них взагалі ні за якими параметрами не відповідають сучасним вимогам. Сьогодні, коли в архітектурі панує постмодерн, ставлення до цього спадку стало особливо критичним. Фахівці вказують: «соціалістична архітектура заповнила величезну територію абсолютно однаковими спорудами, і ніхто не знає, що з ними тепер робити...» [2, с. 8].

Можна констатувати, що архітектура Прикарпаття періоду 1960 – 70-х років є малодослідженою. Науковці також не аналізували еволюцію розвитку міського середовища Івано-Франківська у XX столітті, детально не досліджували художню цінність, можливості пристосування, регенерації архітектурних об'єктів у стилі

функціоналізм. Разом з тим, процеси зміни фасадів, перебудови будинків, споруджених у ХХ ст. в Івано-Франківську в основному проводяться без ґрунтового наукового аналізу.

Оцінюючи творчість архітекторів 1960 – 70-х років, треба враховувати умови, у яких вони працювали. Аналізуючи архітектурну спадщину І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського, доречно назвати їх провідними майстрами Прикарпаття. Кращі їхні роботи у стилі функціоналізм, такі як Будинок індопошиву, комплекс телефонної станції добре сприймаються і сьогодні. Найбільшою заслугою згаданих проєктантів, на нашу думку, є вміння тактовно «вписувати» нові об'єкти в існуючу історичну забудову. Завдяки їм у цей непростий період була збережена розпланувально-композиційна структура міста.

На нашу думку, окремо треба розглядати вклад І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського у відродження течії новоукраїнського стилю післявоєнного періоду на Прикарпатті. Цей стиль сформувався на початку ХХ ст. Існують різні напрямки відповідно до трактування національних традицій [3, с. 128]. Визначення цього стилю як новоукраїнського дав В. Ясієвич [10, с. 14].

І. Боднарук, І. Гринів, В. Лукомський, об'єднані спільними підходами у баченні народностильового напрямку в архітектурі, створили цікаві об'єкти (турбаза «Гуцульщина» у Яремчі, готельний комплекс «Беркут» у Яблуниці), які стали зразками для наслідування. Їм вдалося розвинути вже існуючі і внести нові підходи у цей напрям в архітектурі. Своєю творчістю вони спрямували архітектурний процес у нове русло, викликавши інтерес серед багатьох митців, які продовжували розвивати ті ж прийоми і форми.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що у 1960 – 1970-х роках в архітектурі Прикарпаття визначилися два напрями: офіційний функціоналізм, який розвивався в жорстких рамках ідеологічного пресу, утилітарних підходів, та народностильовий (новоукраїнський стиль), який проявився насамперед в індивідуальному проєктуванні будівель громадського призначення. І. Боднарук, І. Гринів, В. Лукомський, незважаючи на несприятливі для архітектурної творчості часи, створили цікаві, архітектурно виразні об'єкти і безперечно були провідними архітекторами Прикарпаття у 1960 – 1970-х роках. З позицій розвитку української архітектури найбільша їхня заслуга полягає у формуванні на основі переосмислення народних будівельних традицій, нової течії новоукраїнського стилю.

Список використаних джерел

1. *Гаркот І.* Архітектор Іван Гринів / І. Гаркот // Своя хата. – 1997. – № 1–2. – С. 30–33.
2. *Геніс О.* Архітектура – мистецтво рами / О. Геніс // Архітектурний вісник . – 1998. – № 1(6). – С. 7–8.
3. *Дружиніна А.* Роль творчої особистості у формуванні національної архітектури / А. Дружиніна, О. Судак // Українська академія мистецтва. Дослідницькі і науково-методичні праці. – Вип. 13. – С. 123–133.
4. *Нога О.* Проєкт пам'ятника Івану Левитському / О. Нога. – Львів, 1997. – 325 с.
5. *Стеф'юк В.* Спогади про Івана Гриніва / В. Стеф'юк // Своя хата. – 1997 – № 1–2. – С. 34.
6. *Шпільчак В.* Архітектор Володимир Лукомський / В. Шпільчак, І. Гаркот // Своя хата. – 1995. – № 1–2. – С. 36–40.
7. *Шпільчак В.* Архітектор Іван Боднарук / В. Шпільчак // Своя хата. – 1994. – № 2. – С. 26–28.

8. Шпільчак В. Вілла Маргошеса в Івано-Франківську / В. Шпільчак // Своя хата. – 1995. – № 1–2. – С. 50–52.
9. Шпільчак В. Іван Левинський / В. Шпільчак // Своя хата. – 1994. – № 2. – С. 13.
10. Ясиєвич В. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков / В. Ясиєвич. – К. : Будівельник, 1988. – 184 с.

Шпільчак В. А., Ярема Л. М. Творчество архитекторов И. Боднарука, И. Гринива, В. Лукомского в контексте развития архитектуры Ивано-Франковска и Прикарпатья 1960 – 1970 годов

Статья посвящена исследованию творчества архитекторов И. Боднарука, И. Гринива, В. Лукомского и особенностям развития архитектуры Прикарпатья 1960 – 1970-х годов. Проанализированы отдельные архитектурные объекты упомянутого периода. Определено роль и место этих мастеров в архитектурном процессе.

Ключевые слова: архитектура, композиция, проект, фасад, творчество.

Shpilchak V. A. Yarema L. M. Creativity architects I. Bodnaruka, I. Hryniva, V. Lukomskoho in the context of architecture Ivano-Frankivska and Precarpathian region of the 1960`s – 1970`s

The article is dedicated to the creative work of the architects of the Precarpathian region of the 1960`s – 1970`s . Certain architectural objects of a given period were analyzed. The role and place of the mentioned above artists in the architectural process were defined.

Key words : architecture, composition, project, facade, creative work.

УДК 72.07:741

Гілязова Наталія Михайлівна,
викладач кафедри архітектури та містобудування
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗНАЧЕННЯ РИСУНКУ В АРХІТЕКТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ: МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ

У статті основна увага акцентована на тому, що рисунок є невід'ємним складником майстерності архітектора. Також підняті питання цільового використання методів та засобів рисунку в архітектурній творчості.

Ключові слова: рисунок архітектора, архітектурний рисунок, архітектурна творчість, натура, зображення.

Рисунок може виконуватися як самостійний витвір графічного мистецтва або слугувати допоміжним етапом для створення архітектурних задумів. Для вдалого втілення запланованого архітекторів необхідно майстерно володіти технікою рисунка.

Проблематика рисунка у творчості архітектора полягає в майстерності відображення задуму методом рисування від руки та ґрунтовному вивченні та пізнанні навколишнього світу, тобто натури.

Аналіз останніх досліджень. Матеріал, що висвітлює деякі аспекти проблеми в архітектурній творчості подано у ряді видань іспанських авторів Магалі Дельдаго Янеса та Ернеста Редондо (2007 р.), де основна увага акцентована на рисунку, виконаному з натури. Автори провели частковий аналіз засобів та методів архітектурної творчості.

У сучасному виданні Норлінга Е. (2009) розкрито низку питань, пов'язаних із застосуванням рисунку як засобу в архітектурній творчості. Посібник має велике значення для архітекторів та художників.

Значним внеском у вивчення архітектурної творчості є праця Зайцева К.Г. (1979 р.), де автор ґрунтовно дослідив коло проблем, пов'язаних із прийомами, методами та можливостями графічного мистецтва в архітектурному проектуванні. У науковий обіг введено значний за обсягом фактологічний матеріал.

Вагоме значення у вирішенні даних завдань становлять ряд публікацій Серова А.М. (1975 р.), Смирнова Г.Б. (2005 р.), Шорохова Є.В. (2004 р.), які не пов'язані безпосередньо з архітектурним малюнком. Але в них широко проаналізовано та розв'язано коло питань, дотичних до розвитку рисунка загалом, розкриваються наукові основи станкового рисунка. Детально розглядаються методи та прийоми побудови зображення на площині.

Метою нашої статті є відображення особливостей застосування рисунку в архітектурній творчості.

Рисунок архітектора суттєво відрізняється від рисунку живописця, де передача форми та зображення натури, світло і тінь є темою для творчої роботи, можливістю інтерпретувати дійсність.

Пізнання людиною закономірностей світу – багатогранний творчий процес, що походить від живого споглядання до абстрактного мислення, від нього – до практики. Зарисовки пейзажів, портретів, природних структур допомагають архітектору пізнати особливості композицій, будову природних форм, удосконалювати творче мислення.

Архітектор, працюючи над рисунком методом рисування з натури, відкидає методи змальовування, сліпого копіювання, а чітко усвідомлює, що рисування є активний процес – велика робота думки, ока, руки [2, с. 55]. Архітекторів притаманне об'ємно-просторове

мислення. Особливу роль він відводить пропорціям, масштабності, вирішує завдання графічними засобами. Рисуючи з натури, майстер вивчає і запам'ятовує характерні особливості будови різноманітних об'єктів, знайомиться з принципом їхнього зображення.

Той, хто рисує, будує зображення за законами лінійної перспективи. Величина і форма предметів у зоровому плані змінюються залежно від відстані, положення стосовно точки зору рисувальника. Одинакові за розміром будівлі на близькій відстані ми бачимо великими, а здалеку – маленькими; стіни будівель здаються не прямокутними, а у формі трапеції. Прямі кути – гострими або тупими, горизонтальні лінії – вертикальними, паралельні зорovo сходяться в одній точці [8, с. 57]. Протягом століть учені, архітектори, художники вели теоретичні дослідження у сфері закономірностей лінійної перспективи, серед яких Н.Н. Ге, Леонардо да Вінчі, В.Д. Поленов.

Часто в рисунку архітектора відсутня повітряна перспектива. Простір передається тільки засобами перспективи, а лінія залишається однакової сили як на передньому плані, так і на задньому. У рисунку архітектора світлотінь може бути елементом, який підкреслює пластичність та форму. Зазвичай рисунок має лінійне зображення – це спосіб, за допомогою якого вирішується багато образотворчих проблем. Наприклад, виділення предмета із середовища яке його оточує. Застосування лінійного зображення наближує рисунок до архітектурного креслення. У побудові такого рисунка передавання загальної маси та деталей визначає поєднання однієї (ортогональної) або декількох проекцій.

Для досягнення належного результату у творчості архітектор (художник) використовує основні елементи рисунка – лінію, пляму, світлотінь. Основними лінійними елементами є вертикаль, горизонталь, похилі та вигнуті лінії. Самі тільки лінії відтворюють характер форм, відстаней між ними. Зіставленням товстих / тонких ліній створюється враження віддалі і перспективи. Також має значення характер ліній, які впливають естетично, безпосередньо, шляхом зорового сприйняття. Так, наприклад, вертикальна побудова ліній викликає відчуття стійкості, діагональна – динаміки, горизонтальна – спокою, вигнуті лінії передають враження плинності [2, с. 22].

Характерна ознака тонального рисунка – пляма (біле, сіре, чорне) з визначеними обрисами (силует). Силует, як і лінія, – це умовність, яка не дає повного поняття про об'єм. Але при контрастності силует створює посилення фронтальної глибинності. В архітектурній творчості *чорно-біле* є засобом вирішення композиційного задуму, який включає в себе архітектурні компоненти. За допомогою чорно-білого тону та плями архітектор передає зображення природи, навколишнього середовища і т.д.

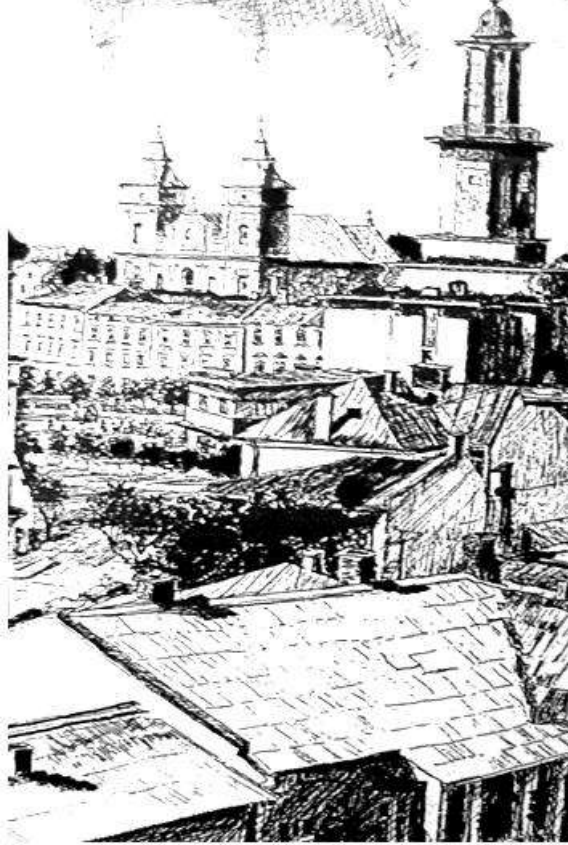
В архітектурному рисунку, як засобі моделювання, найбільш реалістичну характеристику об'єкта, прояви архітектурної ідеї передає світлотінь. Закономірності світлотіні, повітряної перспективи використовуються в архітектурній творчості залежно від характеру і змісту завдання, яке безпосередньо стоїть перед виконавцем.

Слід зазначити, що, окрім лінійного, існує також і живописний підхід при зображенні природного, архітектурного ландшафту. Зображення пейзажу збагачує творчу думку архітектора, має великий вплив на практику проектування.

Яскравим прикладом сказаного є роботи архітектора З. Соколовського, де особлива роль відведена лінійній побудові, виявленню структури будівель, масштабності, деталізації на далеких просторових планах. Майстер для вирішення образотворчих завдань використовує головним чином графічні засоби, засоби світла і тіні. Унікальність творів полягає у відображенні архітектором дійсності з притаманним для нього прийомом штрихування, лінії, плями (рис.1).

Невід'ємним в архітектурній творчості є архітектурний рисунок – це рисунок із дотриманням усіх пропорцій, які дають уявлення про текстуру, світло. Він показує, яким буде

кінцевий вигляд споруди. Маємо на увазі рисунок, який твориться в процесі роботи над архітектурним проектом (начерк, ескіз, проект) [3, с. 84]. Архітектор у творчому процесі для вираження своєї ідеї застосовує олівець та папір, а це засоби образотворчого мистецтва. Тобто архітектор повинен перенести архітектурне вираження свого задуму на образотворче, вмістити в умовний простір двовимірному зображення мислення про архітектурний простір [2, с. 38].

Рис.1. Панорама м. Івано-Франківська (З. Соколовський)

Зазвичай для досконалого зображення навколишнього середовища архітектор використовує методи зарисовок та начерків. Начерки дозволяють швидко та лаконічно виконати зарисовки різноманітних об'єктів з метою їх вивчення або для використання їх при роботі над композицією, дають можливість зібрати значний ілюстративний матеріал [6, с. 188]. Начерк є різновидом архітектурного рисунка, який має важливе значення у творчості архітектора для створення образу майбутнього твору. Начерк – це початкова стадія закінченого рисунка, але також може бути й самостійним твором станкового мистецтва. Начерк в архітектурному проектуванні найбільше задіюється при виконанні першочергових архітектурних ескізів: планів, фасадів, перспектив, архітектурних деталей. Майстерність архітектора виражається у можливості рисування начерків «на око» та від руки, дотримуючись масштабності, пропорційності без використання лінійки і циркуля.

Невід'ємною ланкою в архітектурній творчості є рисування «за пам'яттю» та уявою. Як уже зазначалося, працюючи над рисунком методом рисування з натури, архітектор вивчає, аналізує, запам'ятовує бачене. Важливою є робота пам'яті, мислення, а також спостереження. На цьому базується рисування за пам'яттю. У рисуємого зазвичай зберігаються достатньо чіткі враження від процесу роботи «з натури», що дозволяє переконливо виконати рисунок аналогічного змісту за пам'яттю, з усіма найдрібнішими деталями.

Рисунок за уявою дещо відрізняється від рисунку за пам'яттю. Як видно з назви, він базується на роботі уяви, фантазії, пам'яті. Інколи автор створює на основі творчої уяви нові, унікальні об'єкти. Поміж цим, нове створюється на основі результатів використання пам'яті зорового бачення, надбаних шляхом спостереження, зарисовок оточуючої дійсності. Творчість за уявою вимагає визначеного ступеня розвитку зорової пам'яті. Такі навички, уміння здобуваються завдяки систематичній роботі над рисунком і начерками з натури, за пам'яттю та уявою, над ескізами архітектурних композицій.

Висновки. Тепер у проектній практиці та архітектурі ставляться складні вимоги до зображення графічними засобами з впровадженням новітніх тенденцій в архітектурній творчості. Відтак архітектор повинен володіти рисунком не як допоміжним засобом для передачі свого проекту на папері, а як повноцінним мистецтвом, що своїми засобами допоможе створити художню проекцію архітектурного образу.

Список використаних джерел

1. *Белютин Е.М.* Начальные сведения о рисунке / Белютин Е.М. – М. : Искусство, 1954. – 39 с.
2. *Зайцев К.* Графика и архитектурное творчество / Зайцев К. – М. : Стройиздат, 1979. – 160 с.
3. *Магали Дельдаго Янеса Эрнеста Редондо.* Рисунок для архитекторов – М. : АРТ – Родник, 2007. – 190 с.
4. *Магали Дельдаго Янеса Эрнеста Редондо.* Рисунок для промышленных дизайнеров – М. : АРТ – Родник, 2007 – 192 с.
5. *Норлинг Є.* Объемный рисунок и перспектива / Є. Норлинг. – М. : Эксмо, 2009 – 160 с.
6. *Рисунок* / [под. ред. А.М Серова]. – М. : Просвещение, 1975 – 269 с.
7. *Смирнов Г.Б.* Рисунки с натуры / Смирнов Г.Б. – К. : Образотворче мистецтво, 2005 – 60 с.
8. *Смірнов В.І.* Графічні завдання з нарисної геометрії: посіб. для вищ. навч. закл. / Смірнов В.І. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2002. – 204 с.
9. *Сидоров А.А.* Графика / Сидоров А.А. – М. : Искусство, 1949. – 150 с.
10. *Шорохов Е.В.* Композиция / Шорохов Е.В. – М. : Просвещение, 1986. – 285 с.

Гилязова Н. М. Значение рисунка в архитектурном творчестве: методы и средства

В статье основное внимание акцентировано на том, что рисунок является неотъемлемой составляющей мастерства архитектора. Также поднимаются вопросы целевого использования методов и средств рисунка в архитектурном творчестве.

Ключевые слова: рисунок архитектора, архитектурный рисунок, архитектурное творчество, натура, изображение.

Hilyazova N. M. Picture's importance in architectural creativity: methods and means

The article stresses that a picture is an integral part of an architect's creativity and skilfulness. It also underlines some questions concerning methods and means of a picture in architectural creativity.

Key words: architector's picture, architectural picture, architectural's creativity, nature, representation.

УДК 719:77.049.6

Остафійчук Ростислав Михайлович,
викладач кафедри будівництва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті пропонується на базі закладів освіти (архітектура та будівництво), на час літньої практики застосовувати методiku фотозйомки із занесенням даних в комп'ютер, формування історичної частини міста.

Ключові слова: архітектурна спадщина, технологія створення трьохмірних міст, 3D-моделі, фотографії будівлі.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні налічується близько 70 тис. об'єктів архітектурної спадщини, із яких 3,5 тис. – національного значення. На основі найбільш значущих архітектурних комплексів створено 61 заповідник, із них 14 отримали статус національних. Три українські об'єкти внесено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Софія Київська, Києво-Печерська лавра й історичний центр Львова. Серед претендентів на внесення до цього списку: Кам'янець-Подільський (каньйон і фортифікаційні споруди), історичний центр Чернігова, Уманський парк «Софіївка», канівські дніпровські схили з могилою Т. Шевченка, Кам'яна могила, Ханський палац (Бахчисарай), античне місто Херсонес, фортифікаційні споруди суданської фортеці (АР Крим) [4].

Оскільки культурна спадщина України становить значний потенціал туристичної та інвестиційної привабливості нашої країни на світовому ринку, її збереження повинно бути пріоритетним напрямом політики держави у сфері культури, шляхом створення відповідного законодавства, системи органів охорони культурної спадщини, забезпечення належного фінансування. Однак сьогодні говорити про належний державний менеджмент у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, а також про належну рекламу національної спадщини, не доводиться. Причиною цього є відсутність законодавчої бази, відповідного фінансування галузі, системи органів, брак інформаційних технологій. Водночас існуючі державні цільові програми не охоплюють весь комплекс проблем охорони культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень. Проблема охорони культурної спадщини загалом, і архітектурної зокрема, потрапляє у сферу зацікавлень як держави, так і відповідних відомств, що зумовлює її розробку у теоретико-практичному плані. Приділяють цій проблемі увагу окремі дослідники, переважно архітектори за фахом, які окрім теоретичної розробки проблем збереження культурної спадщини України, пропонують практичні рекомендації щодо вирішення проблеми. Серед таких можемо назвати М. Бевза [1], М.М. Відейко, В.П. Дудкіна [2], І. Могитича, Н. Сліпченка [3],

Метою дослідження є проблема збереження пам'яток архітектури із застосуванням сучасних методів і технологій.

Характеризуючи збереження архітектурної спадщини України, Ольга Пламєницька, начальник відділу планування і організації реставраційних робіт Міністерства регіонального розвитку і будівництва України, відзначає, що близько 60% об'єктів знаходяться в незадовільному стані, близько 10% – в аварійному. «Причини цього різні, – говорить пані Пламєницька – наприклад, могутній техногенний вплив. Хоча

частина пам'ятників знаходиться в руїнах відвіку (зокрема, це стосується замків, яких в Україні більше 200), багато об'єктів потребують першочергових робіт» [4].

Страждають пам'ятки архітектури і від некваліфікованих ремонтів. «Сьогодні багато пам'ятників передано релігійним общинам, які з кращих спонук проводять роботи, але в результаті спотворюють старовинні інтер'єри і завдають пам'ятникам непоправної шкоди», – звертає увагу начальник відділу планування і організації реставраційних робіт міністерства.

За інформацією фахівця, сьогодні існує чотири рівні проблем, які необхідно врегулювати законодавчо:

1. Забезпечення державного обліку пам'яток. Такий об'єкт, якщо він являє собою цінність, повинен мати гарантію збереження.
2. Встановлення обмежень містобудівної діяльності в історичних ареалах населених пунктів. Навколо комплексів, які необхідно зберігати, слід встановити охоронні зони, сучасне будівництво повинне вестися з урахуванням певних обмежень.
3. Реставрація і збереження від ділових пам'яток. Держава повинна поставити бар'єр на шляху ведення некваліфікованих реставраційних робіт.
4. Питання власності на пам'ятники архітектури. Україна за рахунок держбюджету не в змозі утримувати таку величезну кількість об'єктів у відповідному стані.

«Ми підрахували, що якби держава змогла вкладати по 400 млн. грн. щорічно, то через 56 років ми змогли б добитися задовільного стану нашої архітектурної спадщини, – наводить цифри Ольга Пламеницька. – Але таких засобів немає. Сьогодні державний бюджет не може повністю забезпечити рішення питань, пов'язаних з підтримкою пам'яток. Європейський досвід свідчить про те, що можливо і, напевно, необхідно приватизовувати архітектурні пам'ятники. Але при цьому повинні бути створені жорсткі юридичні гарантії з боку держави і з боку майбутніх власників пам'ятників: держава повинна бути спокійна за стан пам'ятника, а для людини, що стала власником, його зміст не повинен бути непосильною ношею» [4]. Міністерство регіонального розвитку і будівництва України в даний час працює над законопроектом, присвяченим збереженню архітектурної та містобудівної спадщини України. І цього року планується подати його на розгляд Кабінету Міністрів.

Серйозну допомогу в справі відновлення архітектурних пам'яток може надавати не тільки держава, але й меценати. Такі приклади вже є. Потрапити у поле зору перших українських меценатів пощастило Старому Замку (Кам'янець-Подільський, Хмельницька область). Реконструкцію цієї пам'ятки архітектури всеукраїнського значення міськадміністрація здійснила за підтримки корпорації «ТЕХНОКОНТРОЛЬ». Дах входу до складу одного з найдавніших пам'яток військової архітектури України – башти Лянськорунської – було повністю зруйновано. Будівля потребувала екстреного виготовлення покриття. «Башта – не тільки цінна пам'ятка української історії і культури, але і об'єкт унікальний з погляду будівництва. Купол башти покривався за старовинними технологіями з використанням природного матеріалу – дерев'яного гонту», – відзначив Олександр Мазурчик, мер міста Кам'янця-Подільського. Реставраційно-ремонтні роботи з відновлення покрівлі на башті Лянськорунській велися з листопада 2006 р. до лютого 2007 р. Купол Башти був відновлений за креслярськими документами і фотографіями, що дійшли до наших днів. Як будівельний матеріал використовувався дерев'яний гонт – по обрешетуванню було виконано гонтове покриття в три шари площею 240 м². Реставраційно-ремонтні роботи виконувалися бригадою реставраторів із Західної України.

Офіційної нормативної бази для виготовлення і монтажу гонту не існує. Ці технології передавалися покрівельними майстрами з покоління в покоління. На перший

погляд, у пристрої покрівлі з гонту немає нічого складного. Проте на практиці створення надійного і довговічного покриття під силу лише справжньому майстрові своєї справи. Із розвитком технічного прогресу для виготовлення покрівлі стали використовуватися сучасні синтетичні матеріали, які поступово витіснили дерево. Зараз старовинним покрівельним ремеслом володіє лише невелика кількість майстрів, які, в основному, займаються реставрацією пам'яток архітектури України.

«Разом з виконанням стандартних зобов'язань перед країною, в яку прийшли серйозно і надовго, нас, як будь-яку українську компанію, не можуть не хвилювати проблеми країни, однією з яких є збереження архітектурної спадщини, – говорить Олег Ходаковський, директор ТОВ «Завод «ТЕХНОНІКОЛЬ». – Ми – експерти ринку будматеріалів, будівельна тема нам близька, тому вибір об'єкту абсолютно очевидний. Наш перший соціальний проект не вирішить проблему комплексно, але послужить хорошим прикладом для бізнесу в Україні». Представники компанії сподіваються, що проект приверне увагу громадськості до проблеми збереження архітектурної спадщини країни, побудови соціально відповідального бізнесу [4].

Кожна з наведених програм та робіт потребують великих фінансових затрат. А також певного контингенту спеціалістів різного фаху.

Компанією «Gool» запропонована технологія створення трьохмірних міст та розміщення їх в мережі «Інтернет». Узявши на озброєння цю ідею, ми на базі закладів освіти (архітектура та будівництво) і на час літньої практики пропонуємо застосовувати методику фотозйомки із занесенням даних у комп'ютер, формуванням історичної частини міста.

Пропонується для збереження та вирішення питання «спадщини» зробити перші кроки, а саме: на рівні студентських зусиль внести метод у цій важливій та потрібній справі. На даний час виконується тільки опис історичних і архітектурних об'єктів у формі рефератів та курсових. Наводимо приклад, де використовується історична довідка та елементи фотографії.

Приклад роботи студента

Костел

Непорочного Зачаття Найсвятішої Диви Марії монастиря Бернардинів у Гвізді.

У XVI столітті Гвіздець належав Буцацьким, потім Потоцьким і Пузинам. До 1939 року костел залишався в їхніх руках.

Парафія у Гвізді мала свідоцтво від XV століття. Спочатку парафія знаходилася у сусідніх Остапківцях.

1475 року, в часи Галицького князівства, Ян Прокопович із Гвіздця був найпершим фундатором костелу.

У відомостях, поданих з 1615 до 1623 р. згадується, що костел був знищений татарами.

Парафія у Гвізді заново була відновлена в 1710 році.

Наступним фундатором костелу був князь Міхал Пузина, писар литовський, який 1715 року з дозволу Львівського єпископа Яна Скарбка заснував у Гвізді дерев'яну резиденцію-кляштор бернардинів.

З XVIII століття і до кінця II світової війни у кляшторі проживали монахині.

Спочатку парафія належала до Усецько-Галицького деканату, а від 1765 року – до Коломийського. Потім, до утвореного в 1843 році Городенківського деканату.

Під кінець XIX ст. до її складу, крім містечок Гвіздець, Кулачківці, входили аж 23 села та хутори: Балинці, Бучачки, Хом'яківка, Хвалибога, Чехова, Джурків, Малий

Гвіздець, Старий Гвіздець, Кобильці, Остапківці, Острівець, Прикмище, Підгайчики, Рогиня, Слобідка, Росохач, Сороки, Торговиця, Трофанівка, Вербівці, Виноград, Вишнівка, Загайпіль.

Велика територія парафії потребувала будівництва костелів і капличок.

Були збудовані парафіяльні каплиці в Джуркові (1873 р.) Сороках (1873 р.) Загайполі (1896 р.), Росохачі (1897 р.), Слобідці (1905 р.). Ще планувалося збудувати капличку у Вишнівці 1925 року.

У зв'язку з цим, виникла необхідність забезпечити її пастирями.

Згадані парафіяльні споруди, зокрема: у Джуркові та Сороках, обслуговували монашки з Гвіздця.

03.09.1888 р. згоріли дахи і значна частина обладнання костела у Гвіздці, із якого врятовано срібло, різьбу віктарів, більшість образів. Дахи відновлено ще в тому ж році, а в наступному – відремонтовано, виштукатурено всередині, також придбано нові верхи веж. У 1890 році відновлено фасад, збудовано «Портал з колон коринфських», які виконав Фелікс Дорганович з Острівця. Ремонтними роботами керував інженер Альбін Загурський. костел був освячений, у ньому відправлялися літургії. До 1892 року з'явилися нові віктарі.

В головному віктарі були різьблені фігури святих, а саме: Францішек, Міхал, Клара, Антоній. Там же знаходився образ Найсвятішого Серця Ісуса (рис. 1).

Рис. 1. Головний віктар

Зменшено було кількість вітарів, а також велися заміни образів у засувах, які представляли святого Яна з Дуклі, Матері Божої з образом Матері Божої Ченстоховської і Матері Божої Непорочної. Засув Матір Божу Непорочної фундував єпископ Ян Пузина, а виконали сестри непокалянки з Язлівця.

Появу всіх вітарів забезпечив підприємець Фердинанд Маєрський із Перемишля.

У 1896 році Олександр Жебровський, майстер зі Львова, закінчив новий орган.

28.06.1896 року єпископ Краковський здійснив освячення вже відновленого костела.

Дрібні опорядкувальні роботи кляштора тривали до 1899 р.

У 1899 – 1902 роках невідомі інженери ґрунтовно від фундаменту перебудували дзвіницю перед костелом.

До цього пропонуємо додавати комп'ютерну модель цілої будівлі. Модель, що можна оглянути з кожної сторони фасаду, повертаючи із відображенням усіх елементів та кольорів.

Методика виконання роботи по фотографуванню об'єкта. Кращі 3D-моделі створюються на основі якісних фотографій. Перш за все необхідно зробити якомога більше фотографій будівлі. Чим більше фотографій будівлі буде зроблено з різних місць, тим краще вийде зображення. Необхідно зняти кожен фасад будівлі, намагаючись, щоб у кадр не потрапили сторонні об'єкти (дерева, автомобілі, люди і т. д.). Сторонні об'єкти можна видалити за допомогою відповідних засобів (*Photoshop*), але чим менше фотографія редагується, тим швидше відбувається моделювання, тим кращий вигляд моделі.

На рисунку 2 зображено дві методики фотографування: ліва модель передає правильне розміщення студента при фотографуванні; права, відповідно, неправильне.

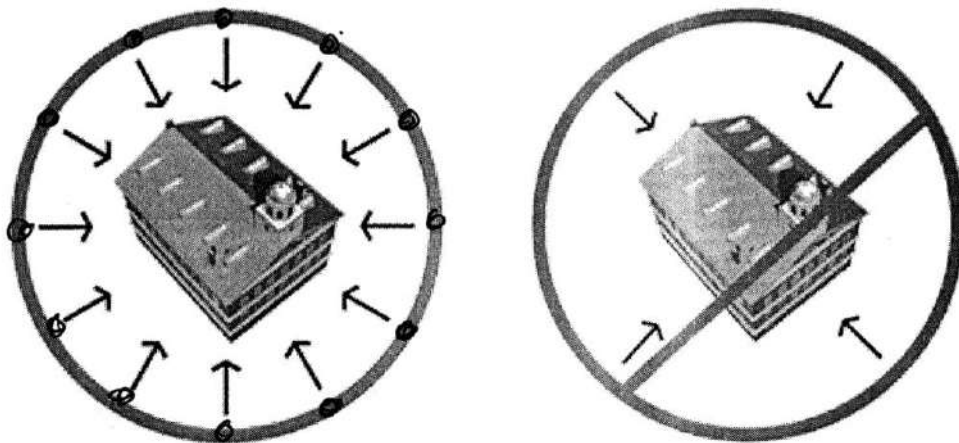

Рис. 2. Методика фотографування

- Для використання інструменту накладення текстури фотографувати необхідно з найближчого прямого ракурсу.
- Якщо планується склеювання фотографій, необхідно переконатися, що є знімки кутів будівлі.
- Потрібно уникати потрапляння в кадр сторонніх об'єктів (автомобілів, дерев і т. д.).

- Необхідно зробити додаткові фотографії, використовуючи зйомку з великої відстані, щоб отримати загальні плани будівлі і його архітектурну масу для поєднання із фотографіями з прямого ближнього ракурсу.
- Потрібно переконатися, що сфотографовані всі фасади будівлі (зовнішні стіни), включаючи під'їзні алеї.
- При можливості треба зробити фотографії внутрішніх дворів.
- Для довгих будівель або багатоквартирних будинків необхідно зробити декілька фотографій фасаду, які можна буде поєднати, якщо неможливо зробити один знімок фасаду.
- Потрібно зробити декілька фотографій кожного фасаду з різних точок.

Для подальшої обробки, фотографії розміщуються в комп'ютер, де з допомогою програмного забезпечення автоматичним методом розташовуються на об'єкті, що в майбутньому слугуватиме макетом будівлі (рис. 3).

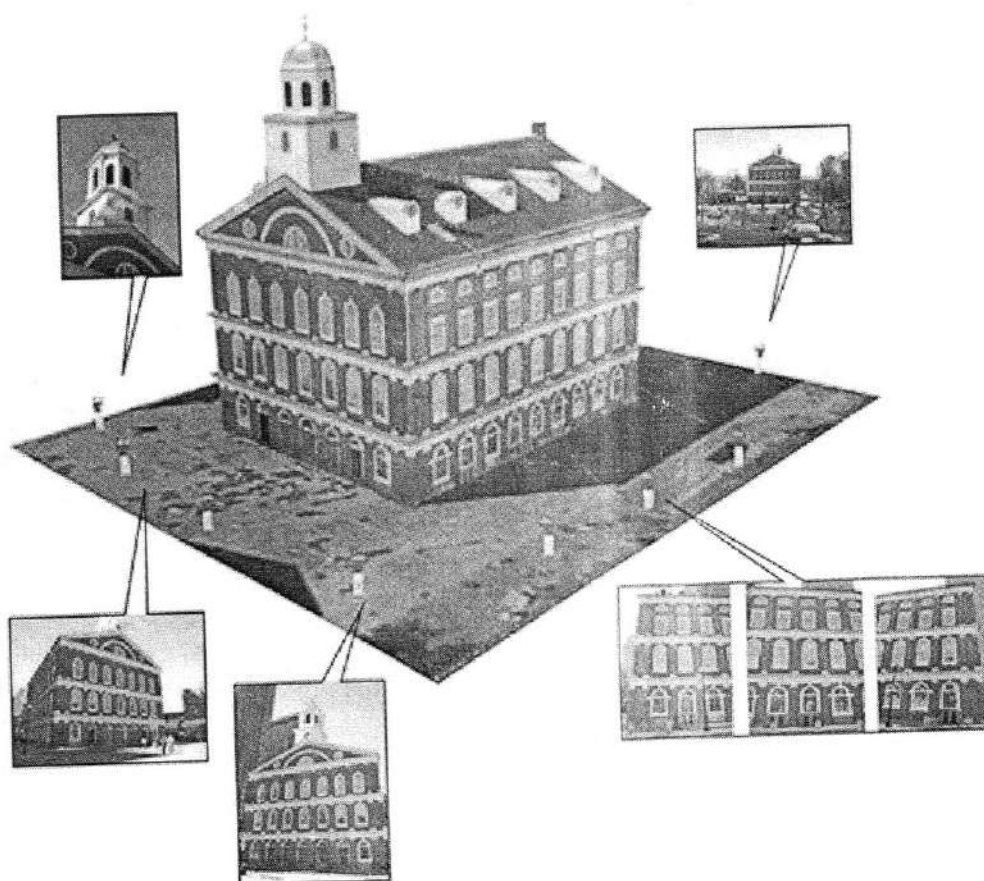

Рис. 3. Методика виконання та готовий приклад макета

При роботі з макетом краще використовувати фотоапарати з роздільною здатністю фотографії від 10-МГапікселів і більше. Фотоапарати, вмонтовані в мобільні телефони, для такої роботи не придатні. Кожна робота повинна бути оформлена з письмовою історичною довідкою про об'єкт дослідження.

Усі зроблені фотографії переписуються на персональний комп'ютер. Завдяки тому, що з Інтернету можна «скачати» у самого виробника програмне забезпечення для роботи та обробки сфотографованих матеріалів, переведення фотознімка у формат макета 3D.

Сам макет після обробки можна використовувати для учбового процесу, а також для вивчення історії рідного міста. Можливість побачити будинок з кожного боку фасаду є корисним та незамінним матеріалом для архітектурно-будівельних досліджень, для історичних пошукувань студентів, викладачів ВНЗ.

Для загального доступу та огляду об'єктів можна використати програмне забезпечення «Google» при розміщенні макетів у Інтернеті в програмі «Планета Земля», як це робиться в інших країнах.

Як приклад такої роботи наводимо будинок Лувру в центрі Парижа (рис. 4).

Рис. 4. Будинок Лувру (м. Париж)

Висновки. Суть дослідження полягала в тому, що на рівні студентів I – V курсів та на основі літніх практик можна виконувати практично-дослідницьку роботу із перетворення сфотографованих об'єктів архітектури в трьохвимірні макети. Це варто включити в програму практики для спеціальності «Архітектура» в усіх ВНЗ м. Івано-Франківська, що забезпечить із мінімальними затратами праці і фінансів хорошу наукову базу для подальших досліджень, навчання студентів вказаної спеціальності. Туристам, гостям зазначеного населеного пункту, через засоби Інтернету будуть доступні для огляду визначні пам'ятки міста. Реально відображаючи історичні об'єкти архітектури, враховуючи їх розташування в місті та зовнішній вигляд, при долученні до кожного об'єкта короткої історичної довідки, матимемо можливість досягнути цінності історичної спадщини нашого міста, допоможе зберегти її для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Бевз М. Завдання збереження культурної спадщини та методика містобудівного проектування в історичних містах / М. Бевз // Досвід та перспективи розвитку міст України. Збірник наукових праць. – 2004. – № 7. – С. 78 – 89.

2. Дудкін В.П. Мультимедійні програми в галузі історико-культурної спадщини України / В.П. Дудкін, М.М. Відейко // Електронні зображення та візуальні мистецтва: зб. пр. першої укр. конф. сер. EVA, 22 – 24 трав. 2002 р., Київ. – К., 2002. – С. 223 – 225
3. Сліпченко Н. Проблема збереження дерев'яних храмів в Україні / Н. Сліпченко, І. Могитич // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – 2005. – Число 15.
4. Як зберегти нашу спадщину? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://jezbud.com.ua/index.php?item=articles&sub=1962&d_id=3

Остафийчук Р. М. Сохранение архитектурного наследия Украины путем применения новейших компьютерных технологий

В статье предлагается на базе заведений образования (архитектура и строительство), на время летней практики применять методику фотосъемки с занесением данных в компьютер и формирование исторической части города.

Ключевые слова: архитектурное наследство, технология создания трехмерных городов, 3D-модели, фотографии здания.

Ostafiychuk R. M. Conservation of architectural heritage Ukraine through the use of novel Computer Technology

In the article suggested on the basis of educational institutions (agriculture and construction) and during summer practice to apply the method of photographing data data into the computer and the formation of the historic city.

Key words: architectural heritage, a garden bridge technology, 3D-models, photos of the building.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 325.8:323.228(477.86) "1918/1919"

Лецишин Ростислав Сергійович,
співробітник Центру дзвонарства
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

**АНТИДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПРИКАРПАТТІ ДОБИ ЗУНР У
ВИСВІТЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ КРАЮ (1918 – 1919 рр.)**

У статті проаналізовано характер публікацій української преси Прикарпаття про антидержавну діяльність доби ЗУНР на території краю (1918 – 1919) та протидію їй із боку українських властей. Проаналізовано видання державних органів, різних політичних сил та пресу Української греко-католицької церкви Прикарпаття доби ЗУНР.

Ключові слова: українська преса Прикарпаття, антидержавна діяльність, ЗУНР.

Постановка проблеми. У зв'язку з крайнім напруженням політичної та соціально-економічної ситуації на всій території ЗУНР, внаслідок Першої світової війни, війни з Польщею та розбудови нової держави, у край загострилась ситуація на Прикарпатті, відбувалися антидержавні виступи. Не менш важливою була й боротьба проти економічних зловживань і порушень. Цьому протидіяла українська влада, що активно висвітлювалось українською пресою краю.

Метою написання статті є проаналізувати характер відображення антидержавної діяльності на Прикарпатті доби ЗУНР в українській місцевій пресі (1918 – 1919 рр.). **Завданням** було висвітлити особливості цієї діяльності з точки зору українських друкованих ЗМІ краю в 1918 – 1919 рр.

Аналіз останніх досліджень. Ця проблема недостатньо вивчена в українській історіографії. Опосередковано її торкнулися у працях, які описують внутрішню політику ЗУНР [4, 16], та у бібліографічних довідниках, де коротко передано специфіку української преси краю цього періоду [8, 9, 12, 17, 22, 23, 28, 35, 43, 50, 52, 53].

Розбудовуючи державу, для охорони громадського порядку, публічної безпеки, державного й особистого майна, УН Рада ще в листопаді 1918 р. створила Корпус державної жандармерії з Командою української державної жандармерії, яку очолював Головний комендант (ним було призначено П. Індишевського), та Народну міліцію [52, с. 197]. Чисельність Корпусу державної жандармерії становила: жандармерія – біля 5000 осіб, Народної міліції – 3000 [16, с. 185]. Також було створено єврейську міліцію, зокрема,

і в Станиславові [16, с. 185]. Із цими скромними силами було важко контролювати досить значну територію після завершення Першої світової війни. Попри це на території Галичини, на відміну від Наддніпрянської України, не було загальної анархії, бандитизму, великих антидержавних виступів, що є досягненням, у тому числі і правоохоронної системи доби ЗУНР.

Не менш активно розбудовувалася судова система ЗУНР. Уже 30 листопада 1918 р. розпорядженням Тимчасового Державного Секретаріату були введені надзвичайні суди, які керувалися ще австро-угорським законодавством [16, с. 193]. Були створені три обласні і три окружні військові суди (у Львові, Станиславові, Тернополі) із найвищим органом – Верховним військовим трибуналом у Львові [22, с. 191]. Про всі зміни у судовій системі оперативно повідомляла крайова преса [12, 17, 53].

Антидержавна діяльність на Прикарпатті доби ЗУНР проявлялася у політико-військовій, економічній сферах. В умовах польсько-української війни найбільш небезпечними були антидержавні виступи польського населення, яке саботувало дії української влади, часто виступало зі зброєю проти ЗУНР, що створювало для Української держави проблеми у тилу та давало привід керівництву Польщі говорити урядам Антанти про український терор.

Доволі поширеним проявом антидержавної діяльності польського населення був саботаж заходів української влади та роботи у її інституціях (пошті, освіті, судах, на залізниці і т. ін.), що жваво коментувалося в українській пресі Прикарпаття, яка, в основному, перебувала у руках державних чинників, які й були її засновниками [18]. Так, коломийський часопис «Покутський вісник» інформував, що половина польського учительства у Товмацькому повіті не підписала заяви-зречення на вірність Україні, за що всіх їх звільнено з роботи 31 грудня 1918 р. [35]. Саме через такі дії, половина шкіл Снятинського повіту залишились на початок 1919 р. без учителів [28], що не могло не відбитись негативно навчальному процесі в освітніх закладах краю. «Покутський вісник» підкреслював, що «польське «демократичне» учительство взяло польський імперіалізм від синьокровних польських шляхтичів, хоч би лише з ери Казим. Великого, Льва Пінійського і т. п.» [50].

Свій саботаж щодо української державності поляки виправдовували заявою у польському часописі «Газета Коломийська» (8 листопада 1918 р., №27), де вказувалося, що долю Галичини має вирішити мирний конгрес, а до того поляки, у т.ч. урядовці, мають працювати так само, як працювали і раніше, визнаючи таким чином лише статус-кво, що склалось внаслідок перевороту 1 листопада 1918 р. [50]. Саботаж польського населення активно висвітлювала українська преса Прикарпаття [23, с. 176 – 177].

Незадоволення поляків не могло не підсилюватися через те, що нова влада проводила політику українізації, ввівши українську мову у школах та скасувавши обов'язкове вивчення польської [28, с. 42], перейменовувала вулиці міст на честь українських діячів [31, 45, 54], а також запровадила українську мову, як урядову [40]. Польське населення звикло почувати себе панівним елементом на території краю, тож не вважало за потрібне підкорятись українській владі. Ще більш руйнівною для польського домінування в краї мала стати земельна реформа, яка б передала землю селянам, знищивши таким чином велике польське землеволодіння, що було опорою їх панування.

Окрім пасивного опору, частина польського населення, підтримуючи контакти з урядом Польщі, намагалася здійснювати збройну протидію ЗУНР. Про це мало писали тодішні часописи, оскільки такі факти розслідувалися, але деколи інформація про подібні дії польського населення потрапляла на сторінки української преси. Так, станиславівська щодення газета «Републіка» 16 лютого 1919 р. помістила статтю «На слідах заговору», у

якій ішлося про те, що військові виявили у Станиславові підготовку заколоту, через це у середині лютого 1919 р. провели у місті ряд арештів поляків [27]. Серед арештованих був прибулий із Кракова капітан артилерії, який мав очолити «Легіон Станиславівський» «мінімум з 200 хлопців» [27]. Більше про це не писали, але те, що загроза польського повстання є реальністю у ЗУНР, засвідчили події травня 1919 р., коли поляки повстали у Коломиї та Станиславові, захопивши владу та знищивши українські часописи [43, с. 85]. Проте, загалом, як підкреслювала українська періодика того часу, «чужинці вичікують і ведуть себе спокійно» [6]. Та навіть попри цей «спокій чужинців» лунали голоси щодо обмеження їх прав в Українській державі. Так, Селянсько-робітничий (Трудовий) з'їзд (проходив у Станиславові 30 – 31 березня 1919 р.), у своїй резолюції вимагав позбавити на час війни виборчих прав представників тих народів, які у питанні побудови Української держави або проти (поляки. – Р. Л.), або дотримуються нейтралітету (євреї – Р. Л.) [19]. Польське населення теж не хотіло брати участі в заходах української влади, свідченням чого є газетні повідомлення про те, що польські робітники проігнорували спільне святкування 1 травня 1919 р. з українськими та єврейськими робітниками, які у Станиславові відзначали цей день спільно [46].

Та загалом українська преса краю доби ЗУНР не публікувала багато про антидержавну діяльність місцевого польського населення. Очевидно, це є наслідком побоювань української влади, яка була засновником більшості тогочасних часописів. Керівництво ЗУНР боялося масових антипольських погромів, які Польша могла б використати як свідчення перед Антантою анархії та хаосу, що панують на контрольованих ЗУНР територіях.

Не менш підризними для ЗУНР були зловживання та спекуляції в економічній сфері, які приносили, як згадує Державний секретар внутрішніх справ ЗУНР І. Макух, величезну шкоду Українській державі, заважаючи вести нормальне державне будівництво, деморалізуючи населення [25, с. 249–250]. Важливим є те, що інформація про спекуляції у тилу доходила до фронту. Це підривало бойовий дух армії. Так, головний редактор військової газети «Стрілець» В. Пачовський писав: «На запілля люди бавляться... роблять добрі інтереси, й грошові обороти та складають грубі капітали» [32].

Українська преса активно висвітлювала ці зловживання та боротьбу з ними державної влади, від якої отримувала всю належну інформацію. Особливо важливою була боротьба з контрабандою нафти, що була головним джерелом фінансування держави і яку незаконно перевозили через Карпати до Угорщини [25, с. 249]. Публікації про це регулярно з'являлись на сторінках української преси Прикарпаття [26]. Як видно з них, контрабандою і спекуляцією нафтою, свічками та сіллю займалися й чиновники з Харчової управи у Долині [24]. Цікаво, що преса не акцентувала уваги на тому, представники яких саме націй займаються такими махінаціями, адже, як згадує І. Макух, цим займалися як євреї, так і українці, а серед заарештованих у Долині був навіть священик [25, с. 250]. В умовах дуже вузької матеріальної бази для існування ЗУНР це наносило страшний удар по обороноздатності молодого держави, її авторитеті серед населення. Не менш серйозною проблемою були й хабарі, з допомогою яких можна було як здобути перепустку від військових євреям для нелегальної торгівлі [26], так і відкупитись від військової служби [9, с. 200].

Уряд ЗУНР встановив ряд обмежень на торгівлю, та після злуки з УНР вводив в обіг загальнодержавну валюту – карбованець, що наштотувалося на опір із боку єврейських підприємців, які прагнули вільної торгівлі, а тому не бажали приймати карбованці на рівні з корунами [20]. Така антидержавна діяльність загалом гостро

засуджувалася в українській пресі Прикарпаття, де спекулянтів називали «суспільними гієнами» [38].

Проте в окремих виданнях публікувались відмінні від думок загалу погляди на економічну політику держави цього періоду. Так, коломийська газета «Новини», коментуючи розпорядження Державного Секретаріату Внутрішніх справ про державну монополію на окремі види товарів та на обмеження у торгівлі, засуджує такі заходи, оскільки вони, на думку автора статті, лише сприяють зростанню хабарництва, падінню валюти, збільшенню насильства при конфіскаціях, виступаючи таким чином, за вільну торгівлю [44]. До того ж у статті наголошується на політичному аспекті скасування монополії: при вільній торгівлі люди не будуть за відсутності харчів нарікати на уряд, а жандарми і чиновники, звільнені від пильнування за монополією, будуть займатися «властивими заняттями», а також покращиться зв'язок між повітами та центральними властями [44]. Якщо вже не можна дозволити вільну торгівлю, то хоча б слід зняти зпід державної монополії картоплю та худобу [44].

Попри це монополія віталася українською пресою Прикарпаття, а переслідування спекулянтів сприймалося як позитивне явище. Незважаючи на всі зусилля державних чинників, ЗУНР не вдалося вгамувати економічні зловживання, що завдали значної шкоди Українській державі. Однією з причин цього, на нашу думку, є ліберальність суддів, адже, як згадує І. Макух, засуджених за махінації службовців з Долини випустили чомусь за амністією у травні 1919 р. [25, с. 250].

Але найбільшою, крім війни з Польщею, проблемою, яка хвилювала українську пресу Прикарпаття, була та, щоб більшовицька революція не перекинулася з Наддніпрянської України до Галичини, спричинивши тут колапс державності. Можливими заворушеннями в ЗУНР міг скористатися уряд Польщі, який у своїй пропаганді показував українців як носіїв більшовизму, бандитизму [22, с. 193]. Тому подолання анархії і більшовицьких проявів було життєво важливим політичним завданням для Української держави.

Найважливішим економіко-політичним питанням, яке стояло перед урядом ЗУНР було аграрне, адже при загальній безземельності селян, 64% всієї землі належали поміщикам, більшість із яких були поляками [4, с. 60]. Проте уряд ЗУНР придушував спроби селян захоплювати поміщицькі землі, адже це поширювало анархію. Невизначеність із земельною реформою пояснювалася також тим, що УН Рада вважала себе органом тимчасовим, не уповноваженим вирішувати такі суспільно важливі питання [52, с. 199]. Разом з тим, великих виступів селян не сталося, однією з важливих причин чого була значна роз'яснювальна робота, яка проводилася у краї, зокрема на селянських вічах, про хід яких постійно інформувала крайова преса [49].

На вічах наголошувалося, що селянство прагне приватної власності, а тому відкидає «приманчливий клич соціалізації землі» [10], до чого закликали комуністичні агітатори, які вже ходили селами. До того ж преса роз'яснювала, що будь-які антидержавні виступи йдуть лише на користь полякам, які на дестабілізацію ситуації в ЗУНР виділили 7 мільйонів, висилаючи до ЗУНР агентів «переодягнених у жовнірське плаття» [37]. Подібну антибільшовицьку пропаганду було розгорнуто на сторінках української преси Прикарпаття і серед робітництва. Наголошувалось, що російський більшовицький уряд – «се московські імперіалісти у робітничих блюзах» [47], а також те, що вони «псевдосоціалісти» [46]. Підкреслювалося: «наше гасло – не диктатура пролетаріату – наше гасло демократія» [46], що було антикомуністичною заявою. Можливо, така антибільшовицька настанова української преси Прикарпаття і стала однією з причин того, що на території краю доби ЗУНР не сталося робітничо-селянського

збройного виступу, який відбувся у Дрогобичі 14–15 квітня 1919 р. під проводом «соціалістів-комуністів» [4, с. 58–59].

Велике значення у розповсюдженні ліворадикальних настроїв на території краю мало повернення додому полонених, депортованих і евакуйованих з колишньої Російської імперії, які, крім більшовизму, принесли тиф, венеричні хвороби [2, с. 57; 3 с. 31]. Важливим також є те, що після розпаду Австро-Угорщини і Листопадової революції у Німеччині Галичина стала транзитним краєм для військових, які прагнули повернутися з України та Росії додому. Кожного дня листопада 1918 р. через Станиславів переїжджало 50 – 60 тисяч солдатів та офіцерів [29]. До того ж, як згадує Секретар Внутрішніх Справ ЗУНР І. Макух, додатковий елемент анархізму серед молоді і окремих вояків вносили політичні мігранти з Наддніпрянщини, в основному офіцери [25, с. 254]. Для подолання цього уряд ЗУНР намагався зменшити число прибульців з Наддніпрянщини і взяти їх під свій контроль, зобов'язавши їх через пресу зголошуватись для завірення своїх документів до 6 березня 1919 р. в уповноважених урядом осіб, бо інакше вони не матимуть права перебувати в межах Галичини [30].

Усе це не сприяло зростанню порядку на території краю, що зачепило й армію. У пресі з'являлися регулярні повідомлення про розстріли дезертирів за вироками військових судів Станиславова та Коломиї [15, 55, 56], заклики військових властей до населення видавати дезертирів і тих, хто ухиляється від несення військової служби [7, 9], що свідчить про наростання кризових явищ на території краю. Свідченням посилення прорадянських настроїв, про які ми дізнаємося з української преси Прикарпаття доби ЗУНР, є записка з погрозами українському діячеві з Коломиї та його родині, надісланої від імені якоїсь «Української чорної руки», у якій було сказано: «Ви раби царського імперіалізму», – що було сприйнято у «Покутському віснику» як польська провокація проти українців [57].

За деякими винятками, на Прикарпатті і ЗУНР загалом, на відміну від Наддніпрянщини, не сталося значних антидержавних лівацьких виступів, що свідчить не лише про вищу громадську і політичну самосвідомість місцевого українського населення, але й про кращу протидію їм із боку місцевої влади.

Попри те, що українська преса Прикарпаття перебувала в основному під державним контролем, обслуговуючи державні інтереси, існувала також і партійна преса, яка іноді виступала з антидержавних позицій. Так, станиславівський тижневик Селянсько-робітничого союзу «Републіканець» (в подальшому «Республіканець». – Р. Л.), який пропагував Україну «без хлопа і пана» [5] і те, що «земля належить до селян, фабрика до робітника» [48], надалі став проводити антидержавну редакційну політику, через що окремі його номери зазнавали конфіскацій [8, с. 138]. Але оскільки Селянсько-робітничий союз, попри зростання впливу всередині нього ліворадикальних сил, залишався у легальній опозиції до уряду ЗУНР [41, с. 225], часопис не був заборонений.

Проте, через антидержавні виступи 24 квітня 1919 р. за наказом Державного Секретаріату, було закрито та заарештовано членів редакції станиславівського щоденника «Нове життя» [8, с. 124], який почав виходити ще 1 листопада 1918 р. [8, с. 123]. Це сталося тому, що часопис постійно виступав проти державної влади, ставлячи, зокрема, під сумнів повноваження УН Ради, оскільки вона «не є тілом вибраним з волі народу», наполягаючи на проведенні виборів [32]. Але, з часом «Нове життя» стало прорадянським, розпочавши критику всієї зовнішньої політики держави, виступаючи за єдність з радянською, а не «буржуазною» УН Рівською Україною проти «ворогів трудового народу» – буржуазії, Польщі, Антанти [21]. Автори «Нового життя» наголошували: «Мусимо переорганізуватися внутрішньо й витягнути до них руку, як робочий народ до

свого робучого брата» [21]. Усе це суперечило офіційній державній зовнішній політиці на переговорах з Антантою і продовженню бойових дій проти більшовиків, через що щоденник було закрито.

Загалом, попри опозиційність і навіть антидержавну позицію окремих видань [8, с. 37–38], українська преса Прикарпаття залишилася лояльною до ЗУНР, свідченням чого є доволі рідкісні випадки цензури, закриття газет.

Висновки. Незважаючи на вкрай напружену суспільно-політичну, економічну ситуацію внаслідок руйнівної Першої світової війни, війни з Польщею, наявність великих груп національних меншин, у краї не сталося, на відміну від Наддніпрянщини, великих антидержавних виступів. Це було зумовлене як вищим рівнем політичної культури і національної самосвідомості, так і тим, що органи правоохоронної системи ЗУНР на Прикарпатті працювали достатньо ефективно, не допустивши значних антидержавних виступів. У цьому велику роль відіграла українська преса, яка ефективно пропагувала законслухняність, міжнаціональну толерантність і поміркованість заради розбудови державності.

Список використаних джерел

1. Агентура Городенка // Покутський вісник. – 1919. – 9 березня.
2. В справі недуг венеричних. // Вісник Станиславівської Єпархії. – № 10 – 12. – С. 57.
3. В справі поборювання пятнистого тифу // Вісник Станиславівської Єпархії. – № 4 – 10. – С. 31.
4. *Васюта І.* Політична історія Західної України (1918 – 1939) / І. Васюта. – Львів, 2006.
5. Від редакції. // Републіканець. – 1919. – 1 січня.
6. Вісти. Філія Центрального інформаційного Бюра в Коломиї. Агентура Кути // Покутський вісник. – 1919. – 9 березня.
7. Віче в Яблуневі // Покутський вісник. – 1919. – 20 квітня.
8. *Галушко М.* Українські часописи Станіслава. 1879 – 1944. – Львів, 2001.
9. *Горевалов Є.І.* Українське військо та його преса на завершальному етапі визвольних змагань (1919 – 1920 рр.) / Є.І. Горевалов // Збірник праць науково-дослідного центру періодики / за ред. Романюка М. М. – Львів, 1998. – Випуск V.
10. До українців Покуття. Окружна Національна Рада в Коломиї // Покутський вісник. – 1919. – 29 квітня.
11. *Дроздовська О.* Українські часописи повітових міст Галичини (1865 – 1939). Історико-бібліографічне дослідження / О. Дроздовська. – Львів, 2001.
12. Життя Покуття. Номінації в судівництві // Покутський вісник. – 1919. – 16 січня;
13. Життя Покуття. Офіційний звіт IV–ої сесії окружної національної ради в Коломиї // Покутський вісник. – 1919. – 23 січня.
14. З Гвоздеччини // Покутський вісник. – 1919. – 16 січня.
15. Засуд дезертира // Покутський вісник. – 1919. – 11 травня.
16. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923: Історія / керівник авторського колективу й відповідальний редактор О. Карпенко – Івано-Франківськ, 2001. – С. 185.
17. Зміни в судівництві. // Републіка. – 1919. – 2 квітня.
18. І. К. Українська преса // Републіка. – 1919. – 2 лютого.

19. Ковалевський О. Надзвичайний трудовий з'їзд (продовження) // Републіка. – 1919. – 2 квітня.
20. Конференція з представниками Жидівської Національної Ради // Покутський вісник. – 1919. – 10 квітня.
21. Кудю // Нове життя. – 1919. – 18 квітня.
22. Кульчицький В. Виникнення і падіння Західно-Української Народної Республіки / В. Кульчицький // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5 – 6. – С. 191.
23. Лецишин Р. Польсько-українські відносини на Прикарпатті за матеріалами української преси краю (1918 – 1939) / Р. Лецишин // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія / за ред. Гончарука Г. І. – Одеса, 2006. – Вип. 8. – С. 176 – 177.
24. Макух Д-р. Люстраційна комісія / І. Макух // Републіка. – 1919. – 12 квітня.
25. Макух І. На народній службі. / І. Макух. – Детройт, 1958. – С. 249 – 250.
26. М. З. Смерть хабарництву // Покутський вісник. – 1919. – 9 березня.
27. На слідах заговору // Републіка. – 1919. – 16 лютого.
28. Народне шкільництво в Снятинському повіті // Покутський вісник. – 1919. – 20 квітня.
29. Новини // Станиславівський голос. – 1918. – 29 листопада.
30. Оголошення // Новини. – 1919. – 7 березня.
31. Оповідки. Українці з Угорщини // Републіка. – 1919. – 14 березня.
32. Пачовський В. На фронті, а в тилу / В. Пачовський // Стрілець. – 1919. – 19 березня.
33. Пачовський В. Придніпрянський козак / В. Пачовський // Нове життя. – 1919. – 5 січня.
34. Повітова селянська рада в Товмачі. // Покутський вісник. – 1919. – 30 січня.
35. Повітова шкільна Рада у Товмачі // Покутський вісник. – 1919. – 19 січня.
36. Повітовий з'їзд Української радикальної партії в Станиславові // Републіка. – 1919. – 22 березня.
37. Позір, селяни! // Покутський вісник. – 1919. – 9 лютого.
38. Примаць Т. Оголошення / Т. Примаць // Покутський вісник. – 1918. – 12 грудня.
39. Примаць Т. Приказ військам округу Коломия / Т. Примаць // Покутський вісник. – 1919. – 23 лютого.
40. Примір гідний наслідування // Покутський вісник. – 1918. – 26 грудня.
41. Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній області УНР / І. Райківський // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5 – 6. – С. 225.
42. Розпорядок у справі навчання // Покутський вісник. – 1919. – 12 січня.
43. Романюк М.М. Українські часописи Коломиї. 1865 – 1994 рр. Історико-бібліографічне дослідження / М. М. Романюк, М. В. Галушко. – Львів, 1996.
44. Свобідна торгівля чи монополія? // Новини. – 1919. – 7 березня.
45. Свято 1 мая в Коломиї // Покутський вісник. – 1919. – 11 травня.
46. Свято 1-го мая у Станиславові // Републіка. – 1919. – 3 травня.
47. Свято трудового народу // Републіка. – 1919. – 6 травня.
48. Селянсько-робітничий союз // Республіканець. – 1919. – 1 січня.
49. Сесія в'їтів у Косові // Покутський вісник. – 1919. – 20 квітня.
50. Скварко З. Провокація чи комізм? / З. Скварко // Покутський вісник. – 1918. – 14 листопада.
51. Телеграми і вісти // Покутський вісник. – 1919. – 13 травня.

52. Тищик Б. Законотворча діяльність та державний устрій Західноукраїнської Народної Республіки / Б. Тищик // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5 – 6. – С. 197.
53. Українські справи. Військовий округ Коломия // Покутський вістник. – 1918. – 24 листопада.
54. Управа міста Косова // Покутський вістник. – 1919. – 20 квітня.
55. Урядовий відділ // Републіка. – 1919. – 3 травня.
56. Урядовий відділ // Републіка. 1919. – 7 травня.
57. Чим вони з нами воюють? // Покутський вістник. – 1919. – 2 лютого.

Лецишин Р. Р. Антигосударственная деятельность на Прикарпатье периода ЗУНР в освещении украинской прессы региона (1918 – 1919 гг.)

В статье проанализирован характер публикаций украинской прессы Прикарпатья об антигосударственной деятельности периода ЗУНР на территории края (1918 – 1919) и противодействие ей со стороны украинских властей. Проанализировано издание государственных органов, разных политических сил, пресса Украинской греко-католической церкви Прикарпатья периода ЗУНР.

Ключевые слова: украинская пресса Прикарпатья, антигосударственная деятельность, ЗУНР.

Leshchyshyn R. S. Antistate activity on Precarpathia of the WUPR days in illumination of the Ukrainian press of region (1918 – 1919)

In clause the character of the publications of the Ukrainian press Precarpathia about antistate activity of times WUPR (ЗУНР) in territory of edge (1918-1919) and counteraction to her is analysed on the part of the Ukrainian authorities. The editions of state authorities, different political forces and press of the Ukrainian Greco-Catholic church Precarpathia of times WUPR (ЗУНР) are analysed.

Key words: the Ukrainian press Precarpathia, antistate activity, WUPR (ЗУНР).

УДК 323.17+316.344.8(477) “19”

Федик Лідія Богданівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СПІЛЬНА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

У статті розглядаються передумови формування української національної ідентичності періоду національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. Аналізуються фактори, що визначали особливості перебігу цього процесу в різних регіонах України.

Ключові слова: еліта, національна ідентичність, національна ідея, соборність.

Постановка проблеми. Актуальність розробки даної проблеми визначається сьогоденням та історичною долею України як поліетнічної держави. Її майбутнє залежить від гармонійного співіснування усіх складників українського суспільства. Відмінності у цінностях, різний погляд на історичне минуле та зовнішньополітичні орієнтації, а також мовна і конфесійна роз'єднаність, становлять небезпеку для духовної єдності українського суспільства, що в свою чергу, загрожує територіальній єдності. Це актуалізує проблему української соборності як у теоретичному, так і в практичному ракурсі.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти проблеми соборності українських земель у своїх працях вивчали В. Великочий, Я. Грицак [4, 16], М. Кугутяк, В. Расевич [11], В. Сергійчук [12], В. Солдатенко [15]. Однак у їх дослідженнях рівень та особливості процесу формування національної свідомості і, як наслідок, національної ідентифікації українців, аналізуються опосередковано, крізь призму тих питань, які стали предметом їх безпосереднього дослідження, що не дає можливості створити цілісну картину цього процесу, а тому потребує глибшого, детальнішого вивчення.

У статті ставиться за **мету** розглянути проблему соборності українських земель в контексті її відображення у свідомості українського суспільства періоду національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр.

Виклад основного матеріалу. Під етнічною ідентичністю ми розуміємо відчуття взаємної тотожності, історичної, соціальної та культурної спільності у представників однієї етнічної групи. Ідентичність характеризується наявністю сукупності специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, що є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти. До таких рис зазвичай відносять історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну культуру, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, спільну економіку [13, с. 149 – 150]. У Європі, періоду, який розглядаємо, існувало кілька рівнів ідентичності: загальноєвропейський, національний, регіональний. Для українців була на той час притаманна чітко виражена третя ідентичність, дещо менше – друга.

Національна ідентичність тісно пов'язана з національною ідеєю. Пошук національної ідеї – це пошук «того стрижня, навколо якого була б сконцентрована вся гама національних домінант – національні інтереси, державність, патріотизм, демократія, справедливість, віротерпимість тощо». Вона спроможна виконувати різноманітні функції:

етнотворчу, інтегративну, ідентифікативну, аксіологічну, державотворчу, футурологічну та ін., а тому безпосередньо пов'язана з поняттям соборності [14].

Поняття «соборність» ще у Київській Русі вживалося у значенні «цілісний», «об'єднаний», «неподільний» [8, с. 31]. Політика князів «збирання земель», прагнення надати цьому процесу легітимного характеру зумовило видозміну наповнення змісту поняття: «соборність», розглядалася тепер як єдність територій, населених одним народом, їх належність до однієї держави [8, с. 32].

Однак соборність не зводиться лише до територіальної спільності. Територіальна соборність має доповнюватись духовною, спільними інтересами, переживаннями, реакціями на потреби часу. У такому контексті вона становить складник національної ідеї, у зміст якої органічно вплетені національна солідарність, загальноукраїнський патріотизм, усвідомлення єдності народу [2, с. 43].

На думку українського науковця С. Возняка, поняття соборності можна окреслити як етнопсихологічний та соціокультурний феномен, змістом якого є природній потяг народу до єдності та зусилля щодо консолідації всіх верств суспільства для реалізації загальнонаціональних цілей.

Українська культурна і національна ідентифікація наприкінці XIX – на початку XX ст. формувалася на противагу загальноросійській культурній ідентифікації. Прикметно, що М. Костомаров, який одним з перших обґрунтував історичну, культурну та етнічну своєрідність сучасних українців, використовував як синонім поняття «південноруська» мова – українська мова.

Мова – одна з найважливіших ознак етносу. Вона є надбанням колективу, забезпечує спілкування членів колективу між собою, дозволяє зберігати та передавати потрібну інформацію про будь-які явища матеріального / духовного життя майбутнім поколінням, створюючи таким чином тяглість історії.

Перебування у складі різних держав зумовило мовні відмінності. Галичани не завжди могли правильно читати твори наддніпрянських поетів, а наддніпрянці – галицьких. Початки боротьби за державність у Західній Україні спонукали стрімке посилення позицій української мови в суспільному житті. Уже в листопаді 1918 р. Державний секретаріат внутрішніх справ ЗУНР зобов'язав інстанції всіх рівнів вести діловодство українською мовою. Наступного місяця розпочато роботу, спрямовану на запровадження державної символіки [3, с. 332].

Східну і Західну України єднали зв'язки в освітній сфері (галичани, волиняни, буковинці навчалися у східноукраїнських університетах) – Київському державному українському університеті, Кам'янець-Подільському [6, с. 286].

Упродовж державотворення восени 1918 – влітку 1919 рр. галицька громадськість знайомилася із надбаннями наддніпрянських письменників – Г. Чупринки, М. Тишкевича, Д. Багалія [3, с. 333].

Першим офіційним проголошенням соборності вважають заяву Головної Руської Ради, створеної у Львові, про те, що галицькі русини є частиною «великого 15-мільйонного руського народу». Ця ідея знайшла продовження у програмах та деклараціях перших політичних партій [7]. Уже у жовтні 1918 р. Український Національний Союз виступив з широкою програмою збирання українських земель, обґрунтовуючи це природнім та історичним правом кожного народу [15, с. 602].

Таким чином, перебуваючи у складі Австро-Угорської та Російської імперій, українці не втратили своєї ідентичності. Фактично результатом цього історичного періоду стало формування двох етнічно спільних, але культурно відмінних груп українців. Проте інтелектуали та діячі того часу по обидва боки кордону вбачали майбутню державу

єдиною. Тому, як тільки внаслідок світової війни та революцій влада центру послабилася, українці одразу почали утворювати держави – УНР та ЗУНР [14].

Реалізації ідеї соборності перешкоджав ряд факторів: конфесійний поділ на греко-католиків / православних, брак взаємної інформації і культурного обміну. Українці вступили в процес формування модерної політичної нації, перебуваючи у двох цілком різних політичних системах [11].

Чинником, що домагає переплавити етнографічну масу в політичну, на думку Карла Дойча є наявність спільного ворога. В українському випадку вороги були різні. Така роздвоєність призвела до кризи ідентичностей [11].

Особливістю процесу національної самоідентифікації українців було проходження на фоні складних політичних умов, які певною мірою становили загрозу для національної самобутності українців. Війна 1914 – 1918 рр. окрім значних матеріальних втрат, зумовила переоцінку суспільних цінностей, зростання ксенофобії. Ще одним важливим наслідком війни, на думку Я. Грицака, стало піднесення національного руху в Україні. Якщо творення сучасних націй було результатом модернізаційних процесів, то якраз ця війна була найбільшим вторгненням модерного світу в традиційне життя селян, які становили абсолютну більшість у соціальному складі всіх етнічних груп цього регіону. Масова мобілізація українських селян у армію позбавляла їх вибору між традиційним і модерним світом. Пройшовши сувору школу військової муштри, котра давала їм уявлення про переваги організації та дисципліни. Перша світова війна прискорила процес «зі селян у націю». Більшість мобілізованих на фронт селян не мали якогось розуміння, що є тією Батьківщиною, за яку вони мали б у разі потреби віддати життя. Найчастіше вони ідентифікували себе не з певною нацією, а з тим регіоном, у якому жили до мобілізації. Війна їх націоналізувала. Селян мобілізували в армії, які були за складом полі етнічні. Щоденна зустріч в окопах і тиловому побуті з представниками інших національностей допомагала їм усвідомлювати свою етнічну самобутність, особливо коли вони ставали жертвами відвертої ворожості як представники певної національної групи [16, с. 51].

Національна мобілізація проникла у всі прошарки українського суспільства в імперії Габсбургів, а в Росії була обмежена вузьким колом української інтелігенції [11].

І. Мазепа – один із лідерів революційного руху в Україні, відзначав, що напередодні революції з усіх суспільних верств на Україні українським залишалося тільки селянство, яке загалом було «несвідоме і неорганізоване» [9, с. 32]. Однак упродовж літа 1917 р. «хвиля національного пробудження зростала» [9, с. 54], що проявлялося в переході від російських організацій до українських.

Ще один діяч української революції 1917 – 1920 рр. В. Винниченко писав: «Розбурхане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав по всій українській землі, єднав усіх, збивав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження» [1, с. 48–49]. Подібний факт підкреслював В. Верстюк, який відзначав, що вже на початку революції у квітні 1917 р. селяни, солдати, робітники, разом з інтелігенцією і студентською молоддю стали усвідомлювати себе частинками єдиного національного організму, гордо називати себе «українцями» [15, с. 148].

Однак політична нація не формується сама собою без цілеспрямованих зусиль держави й інтелектуальної еліти. Потрібна копітка праця із розробки й впровадження через освітню систему, ЗМІ символів національної ідентичності, традицій, які були б

однаково прийнятними у всіх регіонах України. За відсутності власної держави це завдання покладалося на еліту.

На західноукраїнських землях підґрунтя ідеї соборності створив І. Франко, який писав: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицьким, не буковинськими українцями. А українцями без офіціальних кордонів. Наполеглива праця в ім'я всієї нації, а не патріотичне базікання, не фразеологічний, не підкріплений працею патріотизм». «Думання і праця в загальнонаціональних, а не регіональних інтересах», – такою, із точки зору І.Франка, має бути соборницька позиція кожного українського інтелігента на Галичині чи Буковині.

Однак українській політичній думці, політичному рухові бракувало практичного поєднання ідей соборності і державності [7]. Подальша її розробка була здійснена у документах представницького органу Української Національної Ради.

Теоретичні основи для наукового розуміння соборності у Наддніпрянській Україні заклав М. Грушевський [7]. Як пише Я. Грицак: «Грушевський сконструював схему, що поєднувала історію різних українських земель, від найдавніших часів і тим самим дозволила ствердити єдність усієї української нації у просторі і часі» [4, с. 80]. Тобто історія українського життя розглядався як цілісний процес.

Ще у 1906 р. М. Грушевський, майбутній керівник УНР, написав дослідження «Галичина і Україна», у якому оцінював стан і перспективи стосунків між обома українськими анклавами. Констатуючи відмінність шляхів, якими йшов розвиток господарства і культури двох гілок українського народу М. Грушевський вважав, що «при слабім розвою національного життя, національної культури вони слабо відчували свою національну єдність». Автор пропонував «відігріти...почуття національної спільності, солідарності у різних частин українського народу та сконцентрувати, можливо систематично і планово, національні сили тих різних частин на спільній національній роботі». У іншому випадку, на думку М. Грушевського послабиться цілий «всеукраїнський організм».

«Ті історичні різниці, що поробили такі замітні відміни, роблять свою диференційну роботу далі» [8, с. 39]. Життя релігійне, політичне, культурне іде в кожній з них іншою дорогою. Галичина належить і буде належати до іншої держави ніж Україна, живе і буде жити під іншими культурними впливами, і ще довго, поки будуть тривати теперішні обставини, буде вона тягнутись в хвості польської та німецької культури, Україна – в хвості російської. І коли б так тривало далі, за прогнозами М. Грушевського, через 20 – 30 років утворилося б дві національності на одній етнічній території [5, с. 180–183].

Проте вироблення власної концепції національної самоорганізації виявилось складним завданням для народу, який надто довго був бездержавним і розчленованим. Реальна небезпека, що нависла над українським етносом, зумовила появу радикальних різновидів національної ідеї. Запропонована М. Міхновським формула «одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» могла б мати неабиякий об'єднувальний потенціал, якби не сполучалася з ксенофобськими гаслами «України для українців», боротьби проти «усіх зайд». У руслі демократизму й лібералізму перебували поміркованіші варіанти української ідеї, що ґрунтувалися на моделях децентралізації обох імперій та українського автономізму (М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, В. Винниченко). Етатизація української ідеї – прикметна риса її державницьких концепцій (В. Липинський, В. Старосольський). Ідея соборності була невід'ємно пов'язана з ідеєю самостійності. Орієнтація наддніпрянських українців на ідею автономізму робила ідею соборності безперспективною [10].

Політичній еліті бракувало національної волі до державотворення й соборності. Ця негативна тенденція посилилася після злуки, коли виявилися розбіжності у засадничих питаннях (земельна реформа, приватна власність, зовнішньополітична орієнтація).

Крім того, реалізація ідей соборності в незалежній Україні наштовхувався на інерцію забобонів, імперського мислення, малоросійства, на об'єктивні / суб'єктивні, внутрішні / зовнішні труднощі.

Вакуум соціально значущих ідей, різне розуміння пріоритетних цілей, етнокультура, в тому числі й мова, створювали своєрідну альтернативу консолідаційним процесам в суспільстві. Проблеми «двох Україн», двомовності, орієнтаційної двовекторності вимагали від політичних сил визначення пріоритетів, створення адекватних ситуацій.

Навіть ті люди, які брали участь в українському національному русі одержували освіту в російських університетах і були в тісному контакті з російською культурою, маючи подвійну українсько-російську ідентичність.

Усе це поглиблювало прірву, яка існувала між інтелігенцією і народом, що виявлялося в різному баченні тактики і стратегії політичної боротьби.

Висновки. Отже у період української революції 1917 – 1920 рр. склалися цілком об'єктивні умови для соборності українських земель, що було наслідком не тільки збройної боротьби, а й зростанням національної свідомості, відчуття спільної національної ідентичності українського населення. Однак ряд зовнішніх і внутрішніх факторів зумовили недовготривалість соборності України у рамках одного державного об'єднання, не дали змоги її закріпити.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації: в 3 ч. / В. Винниченко. – Київ ; Відень: Видавництво політичної літератури України, 1990. – Ч. II: Історія української революції (листопад 1917 р. – грудень 1919 р.). – 328 с.
2. Возняк С. Соборність як базова цінність українського народу: історико-філософський аспект / С. Возняк // Україна соборна: зб. наук. статей. – К., 2005. Вип. 2. – Ч. II: Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – С. 42–49.
3. Гон М. Мовний дискурс соборності: проблема статусу і можливостей української мови в Західній Україні міжвоєнного періоду / М. Гон // Україна соборна: зб. наук. статей. – К., 2005. Вип. 2. – Ч. II: Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – С. 331–340.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. : [Навч. посіб. для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
5. Грушевський М. Галичина і Україна / М. Грушевський // Націоналізм. Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 180–183.
6. Завальнюк О. Ідея соборності в практичній діяльності українських університетів (1917 – 1920 рр.) / О. Завальнюк // Україна соборна: зб. наук. статей. – К., 2005. Вип. 2. – Ч. II: Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – С. 282–293.
7. Кость С. Ідея соборності як методологічна засада західноукраїнської преси першої половини XX ст. / С. Кость // Електронний ресурс. – Режим доступу : www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publication/visnyk27/Statti27_Kost/htm

8. Лисенко О. Релігійний компонент соборності українських земель і спроби критичної ретроспективи / О. Лисенко // Україна соборна: зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II: Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – С. 31–41.
9. Мазепа І. П. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921: I. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. II. Кам'янецька доба / І. П. Мазепа. – Дніпропетровськ : Січ, 2001. – 415 с.
10. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.br.com.ua/referats/Politologiya/21855.htm>
11. Расевич В. Австрійські українці між національною ідеєю та імперською лояльністю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://postup.brama.com/000530/93_14_1.html
12. Сергійчук В. І. Українська соборність : відродження українства в 1917–1920 роках / В.І. Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 1999. – 416 с.
13. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К., 1994. – С. 24, 149–150
14. Соборність України – Святиня чи ілюзія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.intv.ua
15. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис : монографія / В.Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
16. Українська революція 1914 – 1923 рр.: нові інтерпретації // Грицак Я. Страсті за націоналізм. Історичні есе. – К. : Критика, 2004. – С. 46–65.

Федык Л. Б. Общая национальная идентичность как предпосылка соборности украинских земель

В статье рассматриваются предпосылки формирования украинской национальной идентичности периода национально-освободительных соревнований 1917 – 1920 гг. Анализируются факторы, которые определяли особенности хода этого процесса в разных регионах Украины.

Ключевые слова: элита, национальная идентичность, национальная идея, соборность.

Fedyk L. B. General national identity as pre-condition of cathedral of Ukrainian earths

In the article pre-conditions of forming of the Ukrainian national identity of period of national liberation competitions are examined 1917 – 1920. Factors which determined the features of motion of this process in different regions of Ukraine are analyses.

Keywords: elite, national identity, national idea, cathedral.

ФІЛОСОФІЯ

УДК 17.021.2

Цимбрикевич Йосип Станіславович,
кандидат філософських наук, доцент
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВЗАЄМОВПЛИВ ЛЮДИНИ, ЛЮДСЬКИХ ЯКОСТЕЙ І СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується взаємовплив людини і суспільства. Стверджується, що людина створює суспільство залежно від своєї природи, людських якостей. За кожним суспільним явищем стоїть мета конкретної людини. Водночас суспільство змінює людину, формує її.

Ключові слова: людина, суспільство, духовний орган, агресивність, глобалізація, функціональна система, трансформація.

Кажуть, який світ, такі і люди. Справедливе і протилежне твердження: які люди, такий і світ. Усі визнають, що сучасні, навіть найрозвинутіші суспільства не є справедливими, добрими, гуманними щодо людини. Чому так важко створити справедливе суспільство, без суперечностей, нерівності, антагонізмів? Тому, що людина, яка створила суспільство та державу, сама, за своєю природою, суперечлива (добра / зла, розумна / нерозумна, гуманна / антигуманна). Їй замало моральної регуляції поведінки, потрібна ще й правова, що спирається на закон, примус, силу. Щоб стан суспільства не перетворився на «війну проти всіх» як писав Т. Гоббс люди і винайшли державу, яка застосовує насильство до людини. За кожним суспільним явищем (позитивним / негативним) стоїть конкретна людина, яка до нього причетна. Згодом із сукупності Я виникають Ми, Вони, Воно (das Man, за Хайдеггером) як анонімна сила, яка змушує кожного Я діяти (навіть відчувати, мислити) як Усі, бути посереднім Я. Науку про суспільство можна створити на основі науки про людину.

Аналіз останніх досліджень. Даною проблемою в тих чи інших аспектах зацікавилися Ж. Бодрийяр, Ж. Деррида, В. Малахів, В. Стьопін, М. Хайдеггер, В. Шинкарук, К. Ясперс.

Метою дослідження є довести, як саме людська природа впливає на виникнення тих чи тих явищ суспільства, на суспільство загалом. Важливо мати істинні знання про, наприклад, психологію людини або її соціальність.

Виклад основного матеріалу. В основному вважають, що людина – біосоціальна істота, природна і суспільно-історична, продукт біологічної природи та витвір суспільної історії, результат виховання й самовиховання. У людині інтегрально поєднується «твар і

творець» (Ф. Ніцше), мудрість / дурість, добро / зло. Вона не просто амбівалентна, поєднання протилежностей, вона – боротьба цих протилежностей, драматична суперечність, яка тільки на мить вирішується.

Людина не тільки матеріальна (тілесна) істота, але й духовна. Тому суспільне життя має матеріальні і духовні детермінанти. У суспільстві є суб'єктивний дух (потреби, інтереси, прагнення, хотіння, бажання, цілі окремої людини) й об'єктивний дух (потреби, інтереси, цілі суспільства). І, напевне, далі йдучи за Гегелем, треба сказати, що існує ще абсолютний дух, який поєднує суб'єктивне й об'єктивне. Без такого зв'язку неможливо подолати суперечності між індивідом і суспільством, особистістю і державою, індивідуалізмом і колективізмом.

Учені, філософи досить переконливо довели, що людина добра і зла, агресивна (Т. Гоббс, І. Кант, З. Фрейд, К. Лоренц), егоїстична, індивідуалістична (Е. Берк, А. Токвілл, Д. Белл), піддається впливу зовнішніх обставин (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро). К. Маркс і Ф. Енгельс абсолютизували в людині суспільний чинник (сутність людини – сукупність суспільних відносин). Але важливо те, що вони зрозуміли взаємозалежність людини і суспільства. У «Німецькій ідеології» вони писали: «Якщо людина отримує знання, відчуття із чуттєвого зовнішнього світу, то цей світ треба влаштувати так, щоб людина пізнавала і засвоювала би істинно людське».

Уся історія суспільного життя (особливо період революцій, війн, криз) виявляла в людині надмірну агресивність (творили зло в ім'я добра). Та «треба рахуватись з тим фактом, – писав З. Фрейд, – що у всіх людей має місце деструктивні, тобто антисуспільні та антикультурні тенденції і у переважної частини людей вони достатньо сильні, щоб визначити собою їх поведінку в людському суспільстві» [4, с. 96].

Інстинкт охорони природи виробив у тварин і людини агресивність. Людина через біль агресивніша, ніж тварина. Соціально-економічні умови можуть послабити або посилити прояв усіх видів агресивності, але не можуть їх зовсім усунути.

Якщо у тварин агресивність відіграє видозбережувальну й видоутворювальну роль, то у людей вона постає як руйнівний принцип. Чому так? Тому, що генетичний розвиток людини, який визначає її поведінку, відстає від суспільно-культурного, цивілізованого розвитку, що здійснюється швидше. П'ятдесят тисяч років культурного розвитку людини не зміг витіснити генотип агресивності, яка закладалася мільйон років.

У сучасної людини наявна біологічна (генетична) спадковість зі всіма інстинктами, у тому числі з інстинктом агресивності. Не випадково З. Фрейд писав, що війна зникає з нас пізніші культурні нашарування й знову випускає на світ первісного звіра, що живе в нас. Вбивця сидить у сучасній людині. Про це свідчать безперервні війни у людській історії. «Якщо неупереджено подивитися на людину, якою є вона сьогодні (у руках водневої бомби... а в душі інстинкт агресії – спадщина людиноподібних пращурів, з якою її розум не може впоратися) важко пророчити їй довге життя» [2, с. 56].

У визначенні людини як біосоціальної істоти не враховані ще такі складники природи людини як психіка, культура. Отже, людина – біопсихосоціокультурна істота. Вона ще й фізична істота, фізичне тіло з певною вагою, масою, розмірами. Ці фізичні якості людини інколи досить суттєво впливають на її культурно-суспільний престиж (недарма люди так піклуються про свою тілесність). Беручи до увагу таку складну, багаторівневу природу людини не можна зводити її до речі, до того, що можна виміряти, змінити, зосереджуватися тільки на зовнішніх впливах і реакції, як це робив біхевіоризм, дотримуючись позитивістських принципів. Не можна обминути внутрішні, ідеальні, психічні процеси і зводити людину до набору поведінкових реакцій, змушуючи до добрих вчинків «позитивним примусом».

Гуманістичний підхід до людини, критикуючи різні прояви біологізаторських та позитивістських спроб пояснення життєдіяльності людини, наголошував на тому, що в такому разі людину прирівнюють до тварини, не беруть до уваги такі специфічні людські явища, як розум, совість, цінність, любов, гідність, співчутливість тощо. А. Маслоу писав, що модель науки, запозичена із наук про речі, об'єкти, тварини, виявляється обмеженою й неадекватною, коли ми намагаємося зрозуміти індивідів. Людина має свою самість, вона не зводиться до функцій і ролей.

Екзистенціалізм, навпаки, абсолютизує унікальність, неповторність людського буття. За Сартром у людини існування передуює сутності, вона має свободу і тільки від неї залежить, ким вона буде.

Виходячи з постулатів марксизму, радянські психологи абсолютизували соціальне в розвитку та існуванні психології особистості. Л.С. Виготський писав: «Психологічна природа людини являє собою сукупність суспільних відносин, перенесених в середину, які стали функціями особистості і формами її структури» [1, с. 198]. Психіку вважали повністю продуктом суспільства, його інтеріоризацією. Соціологізм ігнорував індивідуальну форму людини, перебільшував роль зовнішніх факторів. У СРСР він був перенесений в усі форми суспільної свідомості, виховання.

Отже, не тільки треба враховувати всі складники природи людини (біологію, психологію, соціальне, культурне), але правильно їх тлумачити. В умовах марксистського соціалізму або не враховували зовсім біологічну чи психологічну частини природи людини, або неправильно їх розуміли. Тому нове соціалістичне буття не сформувало нову людину без шкідливих звичок, не зникли злочинці і вбивці.

У марксизмі (а отже, у соціалізмі) були теоретичні помилки щодо суспільства, людини. У К. Маркса вихідним для розуміння капіталізму переважно був матеріалістичний підхід (а в ньому первинність належала економічному фактору, превалював «економічний детермінізм»; недооцінювалися фактори культури, національної свідомості, класове ставили вище за національне). Засобом подолання відчуження, повернення людині людської сутності, свободи, вважалися знищення приватної власності, утвердження державної власності, колективна організація праці, перетворення економіки суспільства в одну велику фабрику, де всі працюють за одним планом. Але ж людина за своєю природою є не тільки колективіст, але й індивідуаліст, егоїст, власник. Не дивно, що втілення на практиці марксистсько-ленінської моделі соціалістичного суспільства (яка не враховувала ряд психологічних ознак людини) привело до згортання господарської ініціативи, підприємливості, поширення безвідповідальності, байдужості до праці, до держави як нового власника. Формувався утриманський тип особистості. Не сформувалася нова всебічно розвинута людина. Щодо людини марксизм (реальний соціалізм) недооцінив проблему прав і свобод особистості, які зародилися в буржуазному суспільстві, інститут демократії, який гальмує безконтрольність влади і не дає можливості створити культ особи керівника партії та держави, перероджуватися державній владі в авторитаризм і тоталітаризм. У К. Маркса людина є функція суспільства, технічна функція економіки.

Людина – тілесно-духовна істота, а тому принцип функціоналізму, розроблений переважно російськими фізіологами (П.К. Анохін, І.П. Павлов, І.П. Сеченов, П.В. Сімонов) допомагає зрозуміти взаємозв'язок тілесного / духовного, фізіологічного / психологічного, матеріального / ідеального. Загальна теорія функціональних систем П.К. Анохіна пояснює виникнення функціональних органів у людини і взагалі живих істот. Певна функція закріплюється в живому організмі завдяки своєму ефекту. Принцип ефективності визначає взаємовідносини між структурою, функцією, корисним ефектом.

Поведінка є особлива форма існування організму, яка пояснюється інтегральним фізіологічно-психологічним чином, тілесно-духовно. І.М. Сеченов уперше знайшов природний шлях пояснення поведінки людини, зв'язавши «свободу волі» людини із довільністю. Сеченов, як і всі теоретики функціональних систем, заперечує самостійність духовних, психічних процесів, заперечує чисту духовність, чисту свідомість. Ідеалізм як психологія свідомості, матеріалізм як фізіологія свідомості (кожен окремо) не може пояснити людину, її життя, поведінку, екзистенцію.

Орган, як пояснював А. Ухтомський, не є щось тільки морфологічно сформоване (тобто тільки чисто матеріальне), статичне утворення, він може бути тимчасовим поєднанням сил, щось функціональне, яке рухається, діє, досягає цілі, функціонує як матеріальна сила [3, с. 95]. Функція – це вже не матерія, а метаматеріальне. Воно займає проміжне становище між матеріальним / духовним, ідеальним, психологічним. Функціональне – породження матеріального, прояв матерії (у даному випадку – людської тілесності), вихід за її межі. Духовне – породження матеріально-функціонального.

Психологічний аналіз людської природи відкрив Воно, яке керує природою. «Воно» («das Er», «the Id») – психологічний та філософський термін, що позначає безособову психічну внутрішню анонімну силу, яка спонукає людину до певних дій. Уперше цей термін застосував німецький вчений (ідеолог психосоматичної медицини) Г. Гродека (1866 – 1934). За Гродеком, Воно є частина психічного апарату, у якому представлені інстинктивні та вроджені начала особистості. Саме від нього йдуть травмуючі впливи. З. Фройд запозичив цей термін для свого психоаналізу. У Фройда Воно означає впливову неусвідомлену сферу психіки з інстинктивними біологічними спонуканнями (особливо з агресивними, сексуальними), яка діє за принципом задоволення. Воно забезпечує людську поведінку енергією, розряджає її. Якщо людина довготривало стримує в собі, наприклад, агресивний чи сексуальний потяг, вона стає напруженою, незадоволеною, злою. Розрядка від такого напруження приносить задоволення людині. Іg (Воно) – імпульсивна, ірраціональна, себелюбна сила, яка не знає страху, тривоги, обмежень, застережень. Тому вона небезпечна для людини і людства.

Фройд розглядав Воно як посередника між соматичним та психічним, резервуар для примітивних інстинктивних спонукань.

У філософію Воно (das Man) ввів німецький філософ М. Хайдеггер у книзі «Буття і час» (1927 р.). У нього das Man (Воно) означає несправжнє існування людини. У людини формується звичка орієнтуватися на Інших людей. Оскільки в наш час всі Інші хочуть жити добре, заможного, безтурботно, то і в «Я» виробляється така ж філософія життя – краще мати, ніж бути (скажімо, чесним, справедливим). Сила, яка змушує Тебе робити, як Інші, закладається в кожному Я і в суспільстві загалом. Це анонімна, безособова сила. У такому безособовому світі окремий Я ні за що не відповідає, нічого не вирішує. Наприклад, в умовах капіталізму такою безособовою силою є Матеріальна Користь. Останнє, ставши Воно, здійснило в Україні «прихватацію» (хто конкретно почав цю злочинну акцію, ніхто не знає, невідомо ні імені, ні статі, ні національності). Воно висмоктує з України останні життєві соки, приймає закони, які йому вигідні (наприклад, вчимося то 10, то 11, то 12 років, то пишемо в паспорті, хто ми за національністю, то не пишемо, то піднімаємо курс гривні, то опускаємо і т. п.). Воно панує, диктує нам правила життя, зберігає і відтворює себе у владі, встановлює зарплати, пенсії, які виходять за межі здорового глузду. Саме Воно перетворило український народ в електорат.

Анонімність Воно як Системи звільняє окрему людину від відповідальності. Кожен хоче жити як «Усі», перестаючи бути самим собою. Світ Воно, світ Системи будується на відчуженні. У такому світі всі – це «інші» (не «я», а вони зробили такий несправедливий

світ, «я» не несуть відповідальності, бандити, мафіозі, корупціонери – не «Я», а «інші», не мене, а їх треба судити і запроторити в тюрми). Таким є наше повсякденне життя – хочемо більше мати (грошей, речей, насолод), а менше бути відповідальним за все, що діється навколо. Людина розчиняється у сумісному бутті, у чомусь середньому, втрачає себе в анонімному Воно.

У ХХІ ст., епоху глобалізації в розвинутих країнах досягнуто високого рівня звільнення людини від бідності, голоду, ставиться питання про захист особистості від маніпулювання нею, її вдосконалення. Глобальні, універсальні цінності (визнання гідності, автономності, прав людини) мають цивілізаційне значення. Людина завжди прагне свободи, постійно бореться за неї, намагається створити таке суспільство, щоб більш вільно вона себе почувала в ньому.

У сучасних демократичних суспільствах створені умови для розширення і поглиблення змісту свободи людини:

- забезпечено соціальну мобільність, зміни соціального статусу, матеріального становища завдяки освіті та індивідуальним здібностям;
- розширені інформаційні можливості і вибору своєї позиції щодо багатьох сфер життя;
- розширено вибір місця проживання, професії, варіантів побудови особистого життя;
- збільшено час для дозвілля і можливостей його розумного використання;
- розширена просторова мобільність (аж до космічних польотів) завдяки новим способам пересування;
- посилюється соціальний, екологічний захист особистості;
- створено можливості для продовження життя людини, можливостей її реалізації.

Людина звільнилася від багатьох форм особистої залежності, розширилася автономія в соціальному спілкуванні й діяльності. Зруйнована національна замкнутість, розширена культурна ідентифікація, знищена монополія якоїсь однієї релігії, підірвана влада традиції, вільно рухається інформація, держава стала більше служити інтересам людини, науки і техніки, створюючи кращі умови для комфортного життя людини, для її самоактуалізації.

У постеконічних суспільствах поведінка людей щораз менше зумовлюється матеріальними мотивами, зростає внутрішня свобода людини. Сталий розвиток суспільства стає важливим фактором існування й розвитку людини. Людський вимір стає вирішальним в оцінці якості суспільного розвитку.

Висновки. Таким чином, людина будує суспільство, виходячи не тільки зі своїх потреб, інтересів, а й відповідно до своїх людських якостей, людської природи взагалі. Вимірювати, оцінювати суспільство можна виходячи зі всієї сукупності людських якостей. Суспільство також виховує, формує, соціалізує людину.

Список використаних джерел

1. *Выготский Л. С.* Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – М. : Изд-то АПН, 1960. – 450 с.
2. *Лоренц К.* Агрессия: так называемое «зло» / К. Лоренц ; [пер. с нем.]. – М. : Прогрес, Универс, 1994. – 272 с.
3. *Ухтомский А. А.* Избранные труды / А. А. Ухтомский. – Л. : Наука, 1978. – 360 с.
4. *Фрейд З.* Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // Сумерки богов : сб. – М., 1989.

Цимбрыкевич И. С. Взаимовлияние человека, человеческих качеств и общества

В статье анализируется взаимовлияние человека и общества. Утверждается, что человек создает общество в зависимости от своей природы, человеческих качеств. За каждым общественным явлением стоит цель конкретного человека. В то же время общество влияет на человека, формирует его.

Ключевые слова: человек, общество, духовный орган, агрессивность, глобализация, функциональная система, трансформация.

Tsymbrykevych Y. S. Interaction of a Person, Persons' qualities and Society

The article analyses mutual influence of a person and a society. It states that a person creates a society depending on its nature, persons' qualities. A certain person's purpose stands for each social phenomenon. At the same time a society influences a person and forms him.

Key words: a person, spiritual body, aggression, functional system, transformation.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.928.22

Ішук Олеся Юріївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАДАТКІВ І ЗДІБНОСТЕЙ ЯК ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ОБДАРОВАНОСТІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглядається проблема задатків та здібностей як психофізіологічної основи обдарованості людини. Стверджується, що задатки бувають різних видів. Одні з них не визначають ні змісту здібностей, ні рівня можливих досягнень; вони лише надають своєрідності процесу розвитку здібностей. Інші задатки впливають на змістовний бік здібностей.

Ключові слова: обдарованість, здібності, задатки, інтелект.

Постановка проблеми. Проблема обдарованості посідає одне з провідних місць у психології. Різноманітність підходів до розуміння природи обдарованості, її різновидів та механізму прояву призвело до неоднозначності в трактуванні даного поняття. Багато дослідників, таких як Р. Кеттел, М. С. Лейтес, О. Б. Орлов, С. Л. Рубінштейн, К. Спірмен, Б. М. Теплов, Л. Терстоун, В. Е. Чудновський, В. Д. Шадриков, В. С. Юркевич, висвітлюють різні аспекти задатків та здібностей як психофізіологічної основи обдарованості. Проте на сьогодні не існує цілісного підходу до розуміння обдарованості людини, який необхідний для того, щоб зуміти розвивати її здібності, реалізувати її дар.

Мета статті полягає в аналізі різних концептуальних підходів до вивчення задатків та здібностей як психофізіологічної основи обдарованості в історичній ретроспективі.

Проблема здібностей у психології в певний період була досить важливою. Природу здібностей намагалися пояснювати, виходячи з біологічних передумов їх виникнення та прояву. Так, прояви значних здібностей намагалися пов'язати з величиною мозку, а також зі складністю борозен та звивин [5]. Подальші дослідження спростували дану гіпотезу.

Певні можливості вивчення такого явища дали відкриття Павлова І.П. про вищу нервову систему. Проведені дослідження виявили існування індивідуальних особливостей, зумовлених типом вищої нервової системи (чи типом нервової системи) [4].

Сьогодні в психології та педагогіці поширене уявлення про загальні / спеціальні здібності. До перших належать ті, які відповідають вимогам відразу багатьох видів діяльності (наприклад, інтелектуальні здібності). На думку С. Л. Рубінштейна, спеціальні здібності визначаються нахилом до окремих спеціальних різновидів діяльності. Спеціальні здібності визначаються тими об'єктивними вимогами, які ставить перед

людиною певна галузь виробництва, культури, мистецтва тощо. Кожна спеціальна здібність являє собою синтез певних властивостей особистості, що утворюють її готовність до активної й продуктивної діяльності. Здібності не тільки проявляються, а й формуються в діяльності. Спеціальні здібності становлять продукт розвитку спеціальних видів діяльності, які мають провідне значення в загальному розвитку особистості. Продуктом же загального розвитку є обдарованість, яку С. Л. Рубінштейн називає «загальною здібністю» [1, с. 455].

Вивчення в 1920 – 1940-х рр. психології загальних / спеціальних здібностей призвело до розробки двох основних моделей інтелекту. Перша ієрархічна модель інтелекту (двофакторна теорія інтелекту) була запропонована в 1927 р. К. Спірменом. В результаті своїх досліджень К. Спірмен виявив закономірність: як правило, особи, які показали високі результати у тестах на мислення, такі ж високі результати демонстрували в тестах на пізнавальні здібності, і навпаки. На цій основі він запропонував дві групи факторів, що визначають успіх в інтелектуальній діяльності:

- 1) деякий загальний фактор, загальна здібність (генеральний фактор G), або загальна обдарованість;
- 2) фактор, специфічний для даної діяльності (S-фактор), або спеціальна обдарованість.

G-фактор визначався як загальна «розумова енергія», якою однаковою мірою наділені люди, але яка в тому чи іншому ступені впливає на успіх виконання конкретної діяльності [2, с. 246–247].

1941 року Л. Терстоун виокремив концепцію багатофакторної моделі інтелекту як сукупності незалежних факторів. Він вважав, що успішність інтелектуальної діяльності визначається взаємодією багатьох окремих факторів, яких виділив дванадцять.

Р. Кеттел (1971) виділив три види інтелектуальних здібностей: загальні, парціальні та фактори операцій. Серед перших він назвав «зв'язаний» і «вільний» інтелект. Перший вид інтелекту визначається сукупністю знань та інтелектуальних вмінь, набутих протягом життя, і, з точки зору Б.М. Теплова та його послідовників, не може розглядатися як здібність. Другий за своїми характеристиками близький до фактора G Спірмена, але має багато спільного зі «зв'язаним» інтелектом [2, с. 246–247].

До більш сучасних поглядів на природу здібностей та їх розвиток належать погляди представників особистісно-діяльнісного підходу у вивченні здібностей. Даний підхід проголошує діяльність умовою прояву здібностей та обдарованості людини. Діяльність є найбільш адекватним способом виявлення людиною її здібностей, обдарованості. Вважається також, що здібності виявляються тільки в процесі виконання діяльності. Так, практика навчання показує: швидкість, якість оволодіння знаннями та вміннями, а також кінцевий рівень досягнень у вибраному виді діяльності, дають змогу певною мірою судити про наявні у людини здібності, її обдарованість. Однак успіхи в будь-якій сфері залежать від багатьох факторів (мотивів, умов діяльності і т. д.), тому дуже часто припускаються помилок у визначенні таланту в учнів педагоги шкіл, ВНЗ. Ці випадки нерозпізнавання майбутніх видатних діячів науки, літератури стали вже хрестоматійними. Наприклад, Едісон, як нездібний, був забраний зі школи; Ч. Дарвін з тих же причин виключений із Единбургського університету; а на основі шкільної успішності з фізики та математики І. Ньютона, із хімії – Д.І. Менделєєва, з математики – Лобачевського ніяк не можна було передбачити, що вони будуть видатними вченими саме в цих галузях знань. Викладачі Академії мистецтв оцінили роботи юного Сурикова, майбутнього великого російського художника, який хотів поступити в Академію, так: «За такі малюнки вам навіть мимо Академії треба заборонити ходити!» [2].

Відомі випадки, коли виконання діяльності не лише не сприяє виявленню здібностей, але навіть заважає цьому, маскує її. Стиль навчання, що не відповідає природнім даним, страх екзаменів, відсутність у школі того виду діяльності, в якому дитина може проявити свої здібності, інколи призводять до невисокої успішності, що веде до висновку про невисоку розумову обдарованість людини [2].

Весь період життя людини – від народження до старості, тобто онтогенез, супроводжується безперервними змінами в її психіці, які визначають розвиток особистості. Кожний момент життєвого шляху проявляється у певному рівні розвитку властивостей, здібностей людини.

На цей аспект особистості вказував С. Л. Рубінштейн. Розвиток людини – на відміну від накопичення досвіду, оволодіння знаннями, вміннями, навичками – це є розвиток її здібностей. І, навпаки, розвиток здібностей людини – це є те, що являє собою розвиток як такий, на відміну від накопичення досвіду. Здібності формуються не тільки в результаті засвоєння продуктів діяльності людства, а й насамперед у процесі створення їх самою людиною. Здібності безпосередньо пов'язані з діяльністю людини, поведінкою [7, с. 114–115]. Під здібностями вчений розумів складне системне утворення, яке включає в себе цілу низку даних, без яких людина була б нездатна до якої-небудь конкретної діяльності, і властивостей, які виробляються лише у процесі певним чином організованої діяльності [6].

Учений Б.М. Теплов здібностями вважав індивідуально-психологічні особливості, що стосуються успішного виконання діяльності (діяльностей). Вони відрізняють одну людину від іншої, але не зводяться до тих знань, умінь та навичок, що у неї, а є результатом розвитку [7, с. 114–115]. Вони проявляються у швидкості, глибині, міцності оволодіння засобами і прийомами діяльності.

Запропоновані Б.М. Тепловим емпіричні ознаки здібностей лежать в основі визначень, найчастіше використовуваних спеціалістами: 1) здібності – це індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої; 2) здібності – це лише ті особливості, які мають стосунок до успішності виконуваної діяльності; 3) здібності не зводяться до знань, умінь та навичок людини, хоча й зумовлюють легкість та швидкість набуття цих знань і навичок.

Таким чином, чим більше в людині розвинена здібність, тим легшою для неї є діяльність, простіше їй набувати професійних навичок, а сам процес оволодіння діяльністю дається їй суб'єктивно легше, ніж навчання й робота в тій сфері, де вона не має здібностей [6].

Нове трактування поняття здібностей запропонував В.Д. Шадриков. Він визначає їх як властивості функціональних систем, які реалізують окремі психічні функції з індивідуальною мірою вираженості і які виявляються в успішності та якісній своєрідності освоєння окремих психічних функцій [8].

Здібності тісно пов'язані із загальною спрямованістю особистості. В.Е. Чудновський зазначає, що співвідношення спрямованості особистості й рівня здібностей неоднозначне: високий рівень здібностей суттєво впливає на стиль поведінки, формування особистості. Ще більше значення має той факт, що розвиток здібностей великою мірою визначається умовами виховання, особливостями сформованості особистості, її спрямованістю, яка або сприяє розкриттю здібностей, або, навпаки, призводить до того, що здібності не реалізуються. В основі однакових досягнень при виконанні певної діяльності можуть лежати різні здібності. Водночас одна й та сама здібність може бути умовою успіху різних видів діяльності. Це забезпечує можливості

широкої компенсації здібностей. Важливими чинниками процесу навчання, виховання є сензитивні періоди, найсприятливіші для становлення певних здібностей [1, с. 444].

Розвиток здібностей забезпечують певні вроджені особливості людини – задатки. Людина народжується з певними генетичними, анатомо-фізіологічними особливостями, на ґрунті яких, за певних соціальних умов у процесі діяльності і спілкування, формуються здібності особистості. При цьому анатомо-фізіологічні особливості, як і здібності, змінюються, проходячи певний віковий розвиток. Тому задатки можна розглядати як анатомо-фізіологічний момент розвитку здібностей, як анатомо-фізіологічний віковий фактор становлення та прояву здібностей особистості на всіх етапах її життєвого шляху [7, с. 114–115].

С.Л. Рубінштейн вихідною передумовою для розвитку здібностей вважав природні задатки, із якими дитина з'являється на світ. Разом з тим, біологічно успадковані властивості людини не визначають її здібностей. Мозок концентрує в собі не ті чи інші специфічні людські здібності, а лише здатність до формування цих здібностей [1, с. 445].

На думку С.Л. Рубінштейна, розвиток здібностей у сукупності із задатками здійснюється у вигляді спіралі. Реалізація можливостей, які надають здібності одного рівня розвитку, відкриває нові можливості для подальшого розвитку здібностей більш високого рівня і т.д. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей, котрі відкриває реалізація наявних можливостей. Здібності людини – це внутрішні умови її розвитку, які формуються в сукупності із задатками під впливом зовнішніх умов у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем [7, с. 114–115]. Рівень розвитку здібностей залежить від:

- 1) якостей знань і вмінь, від міри їх об'єднання в єдине ціле;
- 2) природних задатків людини, якості природних нервових механізмів елементарної психічної діяльності;
- 3) більшої чи меншої «тренованості» самих мозкових структур, які беруть участь у здійсненні пізнавальних та психомоторних процесів (Б.І. Додонов).

Задатки – спадкові властивості периферичного і центрального нервового апарату – є суттєвими передумовами еволюції здібностей людини. Від задатків до здібностей – таким є шлях розвитку особистості. Задатки можуть розвиватися в різних напрямках, перетворюючись на різні здібності. Будучи передумовою успішної діяльності людини, її здібності водночас тією чи іншою мірою становлять продукт діяльності. В цьому проявляється взаємозалежність здібностей людини та її діяльності. Задатки бувають різних видів. Одні з них не визначають ні змісту здібностей, ні рівня можливих досягнень; вони лише надають своєрідності процесу розвитку здібностей, полегшують або утруднюють їхній розвиток.

Тільки за умови хороших задатків здібності можуть розвиватися дуже швидко навіть у несприятливих життєвих обставинах. Утім, і найкращі задатки автоматично не забезпечують високих досягнень. З іншого боку, за часткової відсутності хороших задатків людина може при певних умовах досягнути значних успіхів у відповідній діяльності. Труднощі багатьох неуспішних учнів є наслідком не їхньої розумової чи фізичної меншовартості, а в сукупності їхніх уявлень про себе як про нездібних до серйозного навчання. «Ніщо так не сприяє успіхові, як упевненість у ньому, і ніщо так не визначає невдачу, як свідоме її чекання» (В. Бернс) [1, с. 445].

У психології виділені дві сторони розвитку здібностей – загальна й особистісна. Аналіз, проведений Б.М. Тепловим, свідчить про те, що, незважаючи на наявність у здібностях загальнопсихологічного, «родового», вони завжди є суто індивідуальними [1, с. 446].

Зі здібностями завжди пов'язані нахили, тобто вибіркова спрямованість індивіда на певну діяльність, що спонукає нею займатися. В основі цієї спрямованості лежить стійка

потреба. Нахили – передумови розвитку здібностей, але можливі випадки їх ненакладання. (Досліджували дану проблематику М. С. Лейтес, О. Б. Орлов, В.С. Юркевич). Нахили і здібності нерідко збігаються, що можна пояснити індивідуальними проявами активності, саморегуляції особистості, які є основними психологічними передумовами розвитку нахилів, здібностей [1, с. 446].

Висновки. В основі розвитку здібностей лежать вроджені особливості людини – задатки. Вони є певними генетичними, анатомо-фізіологічними особливостями, на ґрунті яких, за певних соціальних умов у процесі діяльності і спілкування, формуються здібності особистості. Задатки можуть розвиватися в різних напрямках, перетворюючись на різні здібності. Будучи передумовою успішної діяльності людини, її здібності водночас тією чи іншою мірою становлять продукт діяльності.

Список використаних джерел

1. Загальна психологія: навч. посіб. / О. Скрипченко, Л. Волинська, З. Огороднійчук та ін. – К. : «А.П.Н.», 2001. – 464 с.
2. Ильин Е. П. Одаренность, способности, качества – синонимы или разные понятия? / Е.П. Ильин // Теория и практика физической культуры. – 1981. – № 9. – С. 48 – 51
3. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 701 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»)
4. Лейтес Н. С. Умственные способности и возраст / Лейтес Н. С. – М. : «Педагогика», 1971.
5. Рогинский Г.З. Развитие мозга и психики / Г. З. Рогинский. – Л., 1948.
6. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961.
7. Трофімов Ю.Л. Психологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ю.Л. Трофімов. – Видання 5-те, стереотипне. – К.: «Либідь», 2005. – 558 с.
8. Шадриков В.Д. Психологический анализ деятельности как системы / В.Д. Шадриков // Психологический журн. – 1980. – Т. 1. – С. 33 – 46.

Ишчук О. Ю. Исследование задатков и способностей как психофизиологической основы одаренности (исторический аспект)

В статье рассматривается проблема задатков и способностей как психофизиологической основы одаренности человека. Утверждается, что задатки бывают разных видов. Одни из них не определяют ни содержания способностей, ни уровня возможных достижений; они всего лишь способствуют своеобразию процесса развития способностей. Другие задатки влияют на содержательную составляющую способностей.

Ключевые слова: одаренность, способности, задатки, интеллект.

Ishchuk O. V. Research of Capabilities and abilities as psychophysiological basis of gift (historical aspect)

The given clause investigates the problem of capabilities and abilities as psychophysiological basis of a gifted person. It confirms that there are different types of capabilities. Some of them determine neither the substance of capabilities nor the level of the possible achievements; they only give the originality to the process of abilities' development. Other capabilities influence the profound side of abilities.

Key words: gift, abilities, capabilities, intellect.

ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

УДК 37.091.3+378.147

Сащак Надія Іллівна,
старший викладач
кафедри англійської мови
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

СКЛАДНИКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА

У статті розглядається питання складників педагогічної майстерності викладача. Дається детальний аналіз цього питання в науковій психолого-педагогічній літературі.

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна культура, педагогічні здібності.

Справа вчителя, скромна зовні, – одна з
найвеличніших справ в історії.
К.Д. Ушинський

Викладачеві належить провідна роль у формуванні і розвитку в кожній особистості професійних знань, активної життєвої позиції, громадянськості. Викладач-майстер повинен добре орієнтуватися в різноманітності педагогічних технологій, мати свою думку і вміти обґрунтовувати її, правильно оцінювати свої можливості, бути готовим до прийняття відповідальних рішень.

Місія педагога – це не лише його власні інтереси, мотиви, плани, а й те, що більше за його Я. Ідеться про систему ідей, традицій, культури в широкому розумінні цього слова. Учитель, як посередник між цими категоріями і дітьми, має зростити гідних продовжувачів примноження здобутків людської цивілізації [5, с. 1].

У цьому розумінні питання педагогічної майстерності викладача набуває особливої уваги. «Можна бути професійно компетентним педагогом, тобто вільно орієнтуватися в предметній сфері, системно сприймати і діяти в педагогічній діяльності, мати особистісно-гуманітарну орієнтацію, вміти узагальнювати і передавати свій досвід іншим колегам, бути здатним до рефлексії, володіти сучасними педагогічними технологіями, але при цьому не бути майстром, а залишатися добротним ремісником» [4, с. 8]. «Щоб бути майстром необхідно володіти особистісною професійною неповторністю і унікальністю, своїм стилем діяльності, концептуальністю професійного мислення» [7, с. 7–9].

Таким чином, ми підійшли до розв'язання кардинального питання педагогічної майстерності викладача, що зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Для того, щоб якнайповніше розкрити сутність даної теми, ставимо перед собою такі **завдання**:

- дослідити стан цієї проблеми в науковій психолого-педагогічній літературі;
- визначити складові педагогічної майстерності викладача;
- проаналізувати перелік вимог, що ставляться до педагога сучасного інноваційного навчального закладу.

Педагогічний досвід показує, що за наявності доброї професійної підготовленості, педагогічної компетентності, розвинутих особистісних властивостей кожен учитель або викладач може досягнути позитивних результатів у навчанні, вихованні, емоційно-вольовому загартуванні учнів. У цьому контексті доречним буде навести висловлювання Ш. Амонашвілі: «Не бог народжує педагога-майстра. Учителем не народжуються, а стають. Майстерність учителя можна опанувати» [6, с. 32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує кілька підходів щодо визначення педагогічної майстерності та її складників. Н. Кузьміна, М. Кухарів визначають її як «найвищий рівень педагогічної діяльності, ... що виявляється в тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних наслідків» [8, с. 20].

А. Щербаков розуміє педагогічну майстерність як «синтез наукових знань, вмінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей педагога» [11].

Ш. Амонашвілі не дає чіткої дефініції педагогічної майстерності, але виокремлює її основні риси: «Бути майстром педагогічної справи – це означає мати вихідну позицію, ... яка є особистісно-гуманною ... це яскрава особистість, мудра, чуйна, доброзичлива і принципова людина ... це першодослідник теоретичних рекомендацій, який може їх переконливо довести або спростувати... Його творчість може збагатити педагогічну науку та практику новими висновками, дати початок новим ідеям і підходам» [6, с. 103].

У вітчизняній педагогічній науці найґрунтовніше до цієї проблеми підійшли вчені та педагоги кафедри педагогічної майстерності Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка на чолі з академіком АПН України І. Зязюном.

Основні положення їхніх опрацювань містяться у навчальному посібнику «Основы педагогического мастерства» [3] і підручнику «Педагогічна майстерність» [2].

Автори згаданого підручника розглядають педагогічну майстерність «як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності)» [2]. Як педагогічну категорію, вони її визначають так: «Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі» [2].

Найважливішими властивостями особистості педагога вони вважають:

- гуманістичну спрямованість діяльності педагога, його професійну компетентність;
- педагогічні здібності, педагогічну техніку.

Відповідно до цих структурних елементів визначаються кілька рівнів оволодіння педагогічною майстерністю:

- *елементарний рівень* – педагог має лише окремі якості професійної діяльності;
- *базовий рівень* – педагог володіє основами педагогічної майстерності (це рівень, характерний для випускників педагогічних інститутів);
- *досконалий рівень* характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їхньою високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні;
- *творчий рівень* відзначається ініціативністю, творчим підходом до професійної діяльності.

Педагогічна майстерність за С. Гончаренком це – « ... характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності виступають такі ознаки його (педагога. – С.Н.) діяльності, як гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність)» [1, с. 251].

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагог має бути Особистістю з великої літери, яка може протистояти складнощам сьогодення, спроможна піднятися над ними. У зв'язку з цим актуальною є думка К. Ушинського: «У вихованні все повинно ґрунтуватися на вихованні особистості, тому що виховна сила впливає тільки із живого джерела людської особистості. Ніякі статuti та програми, ніякий штучний організм не може заступити особистість у вихованні... Без особистісного безпосереднього впливу вихователя на вихованця істинне виховання, яке проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер» [3].

Педагогічна культура учителя має становити підвалину *педагогічної майстерності*. А *педагогічна культура*, у свою чергу, повинна складатися з високого рівня опанування вчителем педагогічного досвіду людства, педагогічно спрямованих якостей та високого рівня розвитку його особистості як педагога. У праці «Про користь педагогічної літератури» К.Д. Ушинський визнавав необхідність для педагога широких знань у галузі анатомії, фізіології, політекономії, історії цивілізації, мистецтва, літератури.

Теоретичний рівень опанування вчителем педагогічного досвіду людства визначає його *психолого-педагогічну ерудицію*, що є теоретичною основою його педагогічної культури і необхідною умовою формування педагогічної майстерності.

Практичний рівень вчителя виявляється в його конкретних навичках та вміннях проведення різноманітних багатоаспектних навчально-виховних заходів, що визначається як педагогічна техніка. Це – комплекс різних навичок, умінь, прийомів, заходів, за допомогою яких він ефективно впливає на учнів у процесі навчально-виховної роботи. У зміст поняття *педагогічна техніка* вкладають дві групи компонентів [2, с. 79–80]:

- перша група компонентів – це вміння педагога управляти своєю поведінкою;
- друга група компонентів пов'язана з умінням впливати на особистість і навчальний колектив; розкриває технологічний бік процесу навчання і виховання: дидактичні, організаційні, конструктивні, комунікативні уміння, технологічні прийоми висунування вимог, управління педагогічним спілкуванням, організації різноманітних творчих, колективних справ тощо.

Мова педагога, докладна, ясна, образна, конкретна і змістовна, займає особливе місце у педагогічній техніці. Володіння мовою – це велике мистецтво.

В. Ключевський підкреслював, що гармонія душі та слова – дуже важлива і нерідко фатальна проблема для педагога. Техніку мови педагога можна підсилювати за допомогою правильного дихання, постановки голосу, дикції, ритміки. Класичним прикладом цього може слугувати досвід А. Макаренка. Усі ми пам'ятаємо його слова: «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Йди сюди» з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, у постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба». Як бачимо, педагог повинен спілкуватися так, щоб вихованці чули в його словах волю, культуру, особливість.

В. Сухомлинський розвивав ідеї А. Макаренка і розробив своєрідний кодекс мовлення педагога. Він вважав, що слово педагога не може бути брутальним, нецирим.

Наступний елемент педагогічної техніки – уміння педагога керувати як своїм психічним станом, емоціями, настроєм, так і станом тих, хто навчається. К. Роджерс цей

компонент визначає як уміння створити атмосферу психологічної підтримки в навчальній аудиторії.

Вважаємо, що цьому питанню було приділено ще недостатньо уваги в психолого-педагогічній літературі, а тому його можна виділити як *невирішену раніше частину загальної проблеми*. Розв'язанню цього питання, можливо, буде присвячене наше наступне дослідження.

У педагога з будь-яким досвідом роботи може з'явитися таке запитання: які ж особистісні якості повинен мати педагог, щоб успішно займатися педагогічною діяльністю?

Педагогічна практика, передовий досвід педагогів – новаторів сучасності, висновки та рекомендації сучасних концепцій навчання і виховання, напрацювання провідних наукових шкіл свідчать про те, що такими якостями є:

- педагогічні здібності;
- педагогічна спрямованість;
- педагогічно спрямоване спілкування;
- педагогічна творчість.

Заслуговує на увагу той факт, що автори підручника «Педагогічна майстерність» виділили педагогічні здібності як один із основних елементів педагогічної майстерності, давши таке визначення: *«Педагогічні здібності є сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення...»*, які «... є передумовою для вибору особистістю педагогічної професії» [2, с. 35].

Не має сумніву, що видатний педагогічний талант, інженерний, політичний, артистичний чи будь-який інший, зустрічається дуже рідко. Це свідчить про те, що така діяльність потребує особливих якостей від людини. Перша особливість – це педагогічні здібності, тобто наявність внутрішнього натхнення до цієї діяльності, сильне бажання нею займатися. Колектив авторів «Педагогічної майстерності» виділяє шість основних визначальних здібностей особистості, які сприяють педагогічній діяльності: комунікативність, перспективність, динамізм, креативність, оптимістичне прогнозування, емоційна стійкість [2]. Із визначенням основних провідних педагогічних здібностей особистості, які сприяють педагогічній діяльності, можна погодитися, окрім комунікативності.

Комунікативність – це одна з головних властивостей особистості, яка становить, по-перше, основу формування особистості, по-друге, є підвалиною будь-якої діяльності, особливо – педагогічної, по-третє, усі сучасні концепції навчання та виховання ґрунтуються на демократичному, рівноправному, гуманному спілкуванні. Характер цього спілкування надає їм особливого значення. Автор вважає, що цих обставин цілком достатньо для того, щоб вважати комунікативність окремою і суттєвою властивістю особистості педагога, яка є однорідним поняттям поряд з педагогічними здібностями, творчістю.

Педагогічне спілкування – це різноманітні форми психічної взаємодії педагога з учнями, як під час занять, так і поза ними, які спрямовані на спільне вирішення навчально-виховних завдань, формування і всебічний розвиток особистості, створення умов для реалізації творчих здібностей та індивідуальності.

При цьому варто згадати слова Ш. Амонашвілі про те, «... що *спілкування* є основою, і сутністю, й інтегральним методом виховання» [6, с. 62], а також підхід В. Сухомлинського до спілкування, який мудрість педагога вбачав у збереженні довіри дитини до нього, у її бажанні спілкуватися з педагогом як з другом і наставником. Слово

педагога має бути спрямоване не до слуху учня, а до його серця. Таким чином, яким є спілкування, таким і є саме виховання.

Узагальненим вираженням стилю спілкування педагога є *педагогічний такт*. У ньому акумулюються інші складники педагогічної культури педагога. Такт є одним із основних показників педагогічної культури педагога, його педагогічної майстерності.

Сутність педагогічного такту полягає в педагогічно доцільному ставленні, впливі педагога на учнів, в умінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування.

Володар справжнього педагогічного такту К.Д. Ушинський писав, що жоден педагог «ніколи не може стати добрим вихователем – практиком без такту. Ніяка психологія неспроможна заступити людині педагогічного такту, який є незамінним у практиці через те, що діє швидко і вміє ... який передбачає приязнь без удаваності, справедливість без прискіпливості, доброту без слабкості, порядок без педантизму і, головне, постійну розумову діяльність» [10, с. 259].

Педагогічна творчість – наступна особистісна якість педагога – є невичерпним джерелом його ініціативності, активності, інноваційності, натхненності для вдосконалення всього педагогічного процесу. Там, де немає творчості у педагогічній діяльності, там немає живої душі, там педагогіка безлюдна.

Безперечно, педагог – особистість творча. До кожного навчально-виховного заходу ставиться дуже відповідально. Він намагається врахувати всі обставини, внести особисте «я» до цієї події, реалізувати її оригінально, нестандартно, змістовно, цікаво.

Новизна даної роботи полягає в тому, що ми схильні педагогічну творчість виділити в окрему особистісну властивість педагога, а не включати її до педагогічних здібностей, як це роблять автори підручника «Педагогічна майстерність».

На думку Ш. Амонашвілі, «діти страждають від нестачі вчительської творчості» [6]. Варто згадати слова педагога Д. Ушинського, який образно та влучно говорив про необхідність цієї особистісної властивості у педагога: «Намагання до діяльності та намагання до свободи так тісно пов'язані між собою, що одне без одного існувати не можуть. Діяльність повинна бути моєю, захоплювати мене, виходити з моєї душі і, відповідно, має бути вільною. Свобода потрібна мені тільки для того, щоб здійснити свою справу. Відберіть у людини свободу, і ви заберете у неї справжню душевну діяльність» [2].

Отже, *творчість* – це найважливіша і найнеобхідніша особистісна якість педагога, яка забезпечує його оригінальність, нестандартність, інноваційність та ефективність діяльності.

Безперечно, підвалиною творчості педагога є *психолого-педагогічне мислення*, яке передбачає нестандартний, пошуковий підхід до будь-яких проблем.

Стрижень педагогічної спрямованості педагога становлять:

- психолого-педагогічні переконання;
- стійка і змістовна мотивація до педагогічної діяльності;
- захопленість педагогічною діяльністю та намагання досягти в ній суттєвих результатів;
- гуманно-оптимістичне ставлення до своїх вихованців і велика любов до них.

Отже, основними формами вияву *педагогічної культури* педагога є рівень оволодіння педагогічним досвідом людства, основних професійно важливих особистісних якостей. Без педагогічної культури діяльність педагога втрачає своє гуманне забарвлення та ефективність. Високий рівень розвитку у педагога основних елементів педагогічної культури, гармонійне їх сполучення у професійній діяльності та досягненні ефективних результатів у навчанні, вихованні учнів визначаються як *педагогічна майстерність*.

Підсумовуючи згадане, ми можемо сказати, що основними критеріями майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності, як доцільність, ефективність, гуманність, демократичність, діалогічність, оптимальність, творчість та науковість.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник [Текст]: для педагогів-практиків, наукових працівників, студентів і аспірантів, вихователів, батьків / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с. – ISBN 966-06-0002-X.
2. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність [Текст]: підручник для вищих навч. закл. / І.А. Зязюн. – К.: Вища школа, 1997. – С. 35, 79 – 80 – ISBN 5-11-004706-5.
3. Зязюн І.А. Основы педагогического мастерства [Текст]: учебное пособие для высш. уч. заведений / И.А. Зязюн. – К. : Вища школа, 1987.
4. Зязюн І.А. Естетичні регулятиви педагогічної майстерності [Текст] : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Вінниця 23 – 24 травня 2006 р.). – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. – С. 8 – ISBN 966-527-147-4.
5. Кремень В.Г. Домінанти вчительського фаху [Текст]: каталог: в 11 т. / В.Г. Кремень. – Т. 6. – М. ; Л., 1959.
6. Амонашвили Ш.А. Психологическая основа педагогического сотрудничества [Текст]: книга для учителя / Ш.А. Амонашвили. – К.: Освіта, 1991. – С. 32, 62, 103.
7. Колесников И.А. О феномене педагогического мастерства [Текст]: учебник для высш. уч. завед. / И.А. Колесников. – СПб, 1996. – С. 7 – 9.
8. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя [Текст]: книга для учителя / Н.В. Кузьмина, Н.В. Кухарев. – Гомель, 1976. – С. 20.
9. Педагогические идеи Ушинского К.Д. [Текст] / [сост. А.В. Бедин]. – М. : Знания, 1971.
10. Ушинский К.Д. Собр. сочинений [Текст]: каталог : в 11 т. – Т. 6. – М. ; Л., 1959.
11. Щербаков А.И. Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования [Текст]: автореф. дис. д-ра пед. наук / А.И. Щербаков. – Л., 1978. – 25 с.

Сащак Н.И. Составляющие педагогического мастерства преподавателя

В статье рассматривается вопрос о составляющих педагогического мастерства преподавателя. Дается детальный анализ этого вопроса в научной психолого-педагогической литературе.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, педагогическая культура, педагогические способности.

Sashchak N.I. The components of the Teacher's Pedagogical Trade

The article attempts to define the notion of pedagogical upmanship and its attributes. The detailed analysis of this question in scientific psychological and pedagogical literature is given there.

Key words: pedagogical trade, pedagogical culture, pedagogical abilities.

НАРИСИ, ОГЛЯДИ, КОМЕНТАРІ

УДК 340.12:001.8

Манюха Олександр Євгенович,
доктор філософських наук,
кандидат юридичних наук, професор,
академік Української академії політичних наук,
заслужений працівник освіти України

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

На основі аналізу наукової літератури з проблем філософії права стверджується про її системно-аналітичний характер.

Ключові слова: системний аналіз, філософія права, об'єктивні / суб'єктивні фактори.

У 1990 році була видана вузівська програма з філософії права (автор – академік М.В. Костицький, один із рецензентів – академік О.Є. Манюха). У програмі трансформовано відтворені сутність і зміст, структура та функції філософії права, всесвітньо-історичні етапи її розвитку, включаючи розвиток українських філософсько-правових ідей.

Через 10 років (2000 р.) вийшов друком навчальний посібник «Філософія права» за загальною редакцією М.В. Костецького, Б.Ф. Чміля [1]. У посібнику проаналізовано предмет, методологію, історичні типи філософії права, право як феномен культурно-цивілізаційного процесу, правову антропологію та правову епістемологію.

Перші сім років ХХІ століття позначені активною науково-педагогічного, практично-виховною діяльністю кафедри філософії права та юридичної логіки (начальник кафедри В.М. Вовк). Філософсько-правова проблематика в центрі уваги. їй присвячені науково-методичні публікації, дисертаційні дослідження. Чергове видання – «Філософія права» (навчально-методичний посібник за загальною редакцією академіка М.В. Костецького).

Наведені факти підтверджують системно-аналітичний характер філософії права. Системний аналіз – один із найпродуктивніших дослідницьких методів у науці і практиці (відповідний цикл досліджень О.Є. Манюхи).

Система з грецької – ціле, аналіз розклад цілого на частини, синтез об'єднання частин у системну цілісність. Це філософські категорії. Категоріальний, каузальний (причинно-наслідковий) системний аналіз у філософії права спирається на закони єдності / боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення новою якістю старої – з утриманням усього позитивного в ній.

Принцип (з лат. – *першооснова*) – реалізатор об'єктивних законів. Філософія і право окремо й у системній філософсько-правовій цілісності керуються діяльністю, «людинімірним принципом»: людина міра всіх речей, а мірою самої людини є її

діяльність – правомірна або неправомірна, навіть злочинно-корупційна. Усе залежить від змістовного наповнення об'єктивних і суб'єктивних факторів діяльності людини. Об'єктивні фактори, середовище і потреби, суб'єктивні – усвідомлення потреб, їх діяльнісне задоволення.

Усвідомлення об'єктивних потреб (які мають бути задоволеними) відбувається у вигляді інтересів, цінностей, мотивів, цілей та вибору засобів їх реалізації. Діяльнісне задоволення об'єктивних потреб – це реалізація цілей, засобів діючого суб'єкта у вигляді його вчинків, діянь, поведінки, діяльності в цілому.

Конструктивний зміст об'єктивних / суб'єктивних факторів детермінує правомірний вектор діяльності, деструктивний – навпаки – обумовлює неправомірне її спрямування. Тут немає фатального автоматизму: за несприятливих обставин людина завжди повинна відповідати своєму припиненню представника роду *homo sapiens*, індивіда, особистості, громадянина з такими характеристиками, як найвища соціальна цінність, міра всіх речей, мікрокосмос, головна продуктивна сила суспільства.

Це відповідає системно-аналітичному, філософсько-правовому аналізу проблеми.

Список використаних джерел

1. Філософія права: навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А.Бублик, М.Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М.В.Костицького та Б.Ф.Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

Маноха О. Е. Системный анализ в философии права

На основе анализа научной литературы по проблемам философии права утверждается о ее системно-аналитическом характере.

Ключевые слова: *системный анализ, философия права, объективные и субъективные факторы.*

Manoha O. Ye. Systematical analysis in legal philosophy

The author grounds systematical and analytical character on the basis of scientific literature connected with the problems of legal philosophy.

Key words: *systematical analysis, legal philosophy, objective (subjective factors.)*

УДК 344.65

Костицька Марія Михайлівна,
доктор права, адвокат

СУДОВЕ ДОКАЗУВАННЯ ЯК ПІЗНАННЯ

Розглядаються складники судового доказу. Стверджується, що факт стає судовим доказом за умов дотримання вимог процесуального закону.

Ключові слова: *судовий доказ, логічне доведення, факти, основна і часткова теза.*

Судовий доказ – це специфічна форма пізнання істини під час розслідування і розгляду кримінальних справ. Судовий доказ не тотожний логічному доведенню. Судовий доказ – поняття ширше, ніж поняття логічне доведення. Логічне доведення – це розумова діяльність, розумовий процес обґрунтування однієї істини іншими істинами.

Судовий доказ – це не тільки логічний процес, не лише розумова, а більш складна діяльність. Вона складається з ряду етапів: збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів. Крім розумової діяльності, судовий доказ включає, таким чином, і практичну діяльність. Логічне доведення становить лише одну зі сторін судового доказу – певний його момент. Судовий доказ є не звичайним логічним доведенням, а одночасним процесом пізнання істини та її логічним доведенням.

Як уже зазначалося, судовий доказ відрізняється від логічного доведення. Логічне доведення відбувається за законами і правилами логіки. Судовий доказ здійснюється не тільки за законами логіки, він підлягає також юридичним законам, має чітко правовий характер. Це означає, наприклад, що суб'єктом судового доказу може бути не будь-яка особа, а тільки слідчий, прокурор, особа, яка проводить дізнання, і суддя; факти дійсності стають доказовими фактами у судовій справі за умови, якщо вони здобуті із дотриманням норм процесуального права тощо.

Будь-яке доведення складається з трьох частин: тез, аргументів (основи), демонстрації (форми доказу). Тезою доказу називається положення, істинність якого треба довести. Аргументом (основою) вважаються ті судження, які наводяться для доведення тези. Демонстрацією (формою доказу) виступає спосіб логічного зв'язку тези зі основою.

Будь-який доказ припускає наявність доводжуваного положення (тези). Якщо відсутня теза, то й доводити нічого. Теза може бути сформульована як на початку доказу, так і в будь-який інший його момент. Позначають тезу по-різному, наприклад: «Положення, яке я доводжу, полягає ось у чому»; «Ось моя теза»; «Ось моє положення»; «Ось моя позиція» тощо. Часто якесь положення доводиться без посилання на те, що це теза. Теза висловлюється звичайно у формі категоричного судження, як-от: «Підсудний Л. перебував вночі 15 серпня у квартирі потерпілої»; «Це не самогубство»; «Петренко – співучасник підсудних К. і Р.» тощо. Але часто його формулюють у вигляді запитання: «Чи є причинний зв'язок між діями обвинувачуваного та їх наслідками?»; «Чи були в А. мотиви для самогубства?».

У судовому пізнанні доведення, як правило, є складним; доводиться не одне, а кілька положень. У складному доведенні доказів слід розрізняти основну тезу і підлеглі, часткові тези.

Основною тезою називається положення, якому підпорядковане обґрунтування ряду інших положень.

Часткова теза – це таке положення, що стає тезою лише завдяки доведенню нею основної тези. Часткова теза, будучи доведеною, сама стає потім аргументом для обґрунтування основної тези.

Довести тезу – означає навести такі судження, які були б достатніми для обґрунтування істинності / хибності висунутої тези. Як аргумент для доказу тези може бути наведена будь-яка істинна думка, якщо вона пов'язана з тезою та обґрунтовує її. Основними видами аргументів є такі: факти дійсності, закони, аксіоми, визначення й інші, раніше доведені положення.

Факт – це явище або подія об'єктивної діяльності. Він існує незалежно від того, чи знає про нього особа, яка здійснює розслідування. Факт, правильно відображений у судженні, служить аргументом у доказі.

Факти є досить важливим видом аргументів. Вони мають велику силу переконливості, тому широко використовуються в усіх галузях пізнання. Оскільки факт – це дійсність, то заперечувати реальні факти або посилалися на неіснуючі факти – означає не рахуватися з дійсністю. Факти настільки авторитетні, наскільки авторитетна сама дійсність. Узгодженість думки з фактами є згода із об'єктивною реальністю.

Власне факти мовчать, їх пояснюють люди. Той самий факт може пояснюватися по-різному. Наприклад, факт виявлення в обвинуваченого інструмента, за допомогою якого зламано стіни складу, ще не свідчить безумовно про те, що крадіжку скоїв саме він. Обвинувачуваний міг позичити інструмент іншій особі, купити його після вчиненої крадіжки, вказаний предмет міг бути взятим злочинцем без відома його власника (обвинувачуваного) тощо. Отже, ті самі факти можуть використовуватися для доведення найрізноманітніших положень. Щоб цього не було, факти, перш ніж перетворити на аргументи, необхідно правильно зрозуміти і пояснити.

З метою правильного пояснення фактів, їх необхідно розглядати не ізольовано, а у взаємозв'язку.

Щоб факти виконували роль аргументів, необхідно брати не окремі факти, а всю їх сукупність, що стосується розглядуваного питання. Не можна довільно вихоплювати лише потрібні факти, забуваючи, не помічаючи інших, небажаних фактів, виокремлювати із цих фактів лише другорядні аспекти, не враховуючи головних, суттєвих. Будь-яка однобічність у відборі й дослідженні фактів призводить до нерозуміння їх суті, «викривлення» уявлення про них.

У судовому пізнанні факти (фактичні дані) є основним видом аргументів. Розкрити злочин й викрити злочинця – означає виявити і зібрати факти, які з достовірністю відтворюють злочинну подію, особу, що її скоїла, та її винність.

Доказом (фактом) у судовій справі може бути будь-яке явище, подія, предмет чи річ, усе, що оточує людину і складає об'єктивну реальність.

Але судовим доказом (аргументом) будь-який факт стає лише тоді, коли його встановлено та закріплено із дотриманням вимог процесуального закону. Факти, здобуті без дотримання належної процесуальної форми, не можуть бути взяті за основу висновків слідства і суду. Так, якщо якийсь факт установлюється свідченням особи-спостерігача за цим фактом, то такий факт стає доказом (аргументом) у справі лише за умови, якщо ця особа буде допитана як свідок у визначеному процесуальним законом порядку, а її свідчення занесуть у процесуальний документ – протокол.

Костицкая М.М. Судебное доказывание как познание

Рассматриваются составляющие части судебного доказательства. Утверждается, что факт становится судебным доказательством при условиях соблюдения требований процессуального закона.

Ключевые слова: судебное доказательство, логическое доведение, факты, основной и частичный тезис.

Kostytska M. M. Court evidence as cognition

The article examines components of court evidence, It grounds that a fact can become court evidence under the condition adhering to demands of legal proceedings.

Key words: court evidence, logical evidence, factors, principal and partial points.

З нагоди Дня народження ректора Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, кандидата юридичних наук, доцента, відмінника освіти і науки України, професора, академіка УАН, доктора права, доктора філософії, доктора канонічного права, адвоката, митрофорного протопресвітера, академіка Міжнародної академії наук педагогічної освіти
Івана Михайловича Луцького

Редколегія журналу щиро вітає головного редактора журналу шановного Івана Михайловича з днем народження, бажає здоров'я, довгих літ, наснаги для багатьох наукових відкриттів, нових здобутків в ім'я процвітання Української держави! Для нас Ви завжди є прикладом глибоких знань, доброзичливості, чудового наставника та Людини!